

85,32 (54)

K 16

**O'ZBEK RAQS SAN'ATI
TARIXI VA RAQS
SAHNALASHTIRISH
SIRLARI**

83,32 (34)

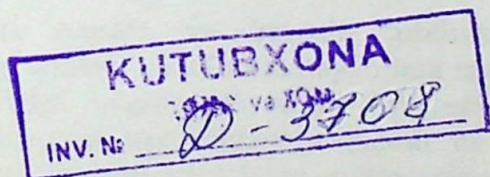
K 16

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLI VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
O'RTA MAXSUS KASB-HUNAR TA'LIMI MARKAZI

Dilfuza Sayfullayeva
Zuhra Kazakbayeva

O'ZBEK RAQS SAN'ATI TARIXI VA RAQS SAHNALASHTIRISH SIRLARI

Kasb-hunar kollejlari uchun o'quv-qo'llanma

Toshkent "Voriz-Nashriyoti" MChJ
2006

Oliy va o'rta maxsus kasb-hunar ta'limi ilmiy-metodik birlashmalari faoliyatini muvofiqlashtiruvchi kengash tomonidan nashrga tavsiya etilgan.

Taqrizchilar:

Mo'minov A.N.

O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan san'at arbobi, Toshkent Davlat Milliy raqs va xoreografiya oliy maktabining dotsenti.

Sayitova E.

Toshkent Davlat Milliy raqs va xoreografiya oliy maktabining kafedra mudiri.

“O'zbek raqs san'ati tarixi va raqs sahnalashtirish sirlari” o'quv qo'llanmasi Toshkent Davlat milliy raqs va xoreografiya oliy maktabi talabalariga, respublikamizdagi barcha Madaniyat kollejlari xalq ijodiyoti bo'limlari o'quvchilariga mo'ljallangan.

Ushbu qo'llanma raqs sahnalashtirish usullarini nazariy jihatdan o'rgatuvchi ma'ruza ko'rinishida yozilgan. Bo'lajak baletmeysterlar bilishi lozim bo'lgan o'zbek raqs san'ati tarixi, liboslar tarixini ham o'z ichiga oladi.

ISBN 978-9943-304-01-7

© “Voriz-Nashriyoti” MChJ – 2006

KIRISH

Mustaqil O'zbekistonimiz dunyo hamjamiyatida o'z o'rnini va mavqegini mustahkamlab borayotgan bir paytda xalqimizning ulkan bunyodkorlik, buyuk kelajak sari fidoiylik bilan intilishi alohida ahamiyat kasb etadi.

Mustaqillikka erishganimiz munosabati bilan keyingi vaqtda ta'lim-tarbiya tizimini rivojlantirish hamda kadrlar tayyorlash milliy dasturini amalga oshirish uchun Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi oldiga ulkan vazifalar qo'yilmoqda.

Istiqlolimizga, Vatanimizga, xalqimizga, yorqin istiqbolimizga e'tiqod hislarini o'stirish, ijtimoiy hayotimizda yuz berayotgan ijobiy o'zgarishlarga e'tibor beraylik. Yoshlarimizni yetuk, barkamol inson qilib tarbiyalash ta'lim sohasida ish olib borayotgan o'qituvchilar zimmasidagi yuksak mas'uliyatdir. Keyingi yillarda mutaxassis kadrlarni tayyorlash ishiga ayniqsa katta e'tibor berilmoqda. Yoshlar bizning kelajagimiz, ularning barkamol inson bo'lib yetishishlari uchun hech narsani ayamasligimiz, ularga kasbiy ta'lim berish bilan birga, ma'naviy yetuk qilib tarbiyalashimiz lozim. Milliy qadriyatlarimiz, boy tariximizni chuqur o'rganishlari, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan iqtisodiy-siyosiy islohotlarni to'la anglabgina qolmasdan, ushbu jarayonlarda faol ishtirok etishlarini ta'minlovchi ta'lim tizimini yaratishimiz davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri etib belgilanganligini Prezidentimiz takror va takror ta'kidlab kelmoqdalar.

Prezidentimiz g'oyalari asosida va bevosita ishtirokida tayyorlangan «Ta'lim haqidagi qonun» va «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»ning qabul qilinganligiga to'qqiz yil to'ldi. Bu vazifani amalga oshirish o'zbek milliy raqs san'atimizni o'rganish va bu san'atni yoshlarga o'rgatib, uni boyitib kelayotgan mutaxassislarga ham yuksak mas'uliyat yuklaydi.

Baletmeysterlarni va raqqosalarni yanada jo'shqin ishlashlariga, ko'p ter to'kishlariga undaydigan yana bir farmonni qayd etish lozim. Bu Prezidentimiz I. A. Karimovning 1997-yil 18-yanvardagi «O'zbekiston milliy raqsi va xoreografiya san'atini rivojlantirish» haqidagi farmonidir.

O'zbek xalqi juda ham boy raqs san'ati merosiga ega. Bu san'at turi yozma ravishda o'z davrining mohir ustalari tomonidan qayd etilmaganligi bois unutilib ketishi mumkin edi. Lekin ular hozirda raqs asoschilari tomonidan qayta rivojlantira borilmoqda. Bu davr ichida yuzlab mohir raqqosalar va baletmeysterlar, pedagoglar yetishib chiqdilar va ular raqs o'rgatish usullarini yaratdilar. Binobarin, bu ishda kattagina tajriba ham to'plandi, deyish mumkin.

Ammo shu vaqtgacha o'zbek xalq raqslarini sahnalashtirish uslublari o'rgatish bo'yicha o'zbek tilida baletmeysterlar tomonidan yaratilgan, ijrochilik bo'yicha yig'ilgan boy tajribani aks ettirgan qo'llanmalar yo'q. Mustaqil ish boshlayotgan yosh raqs to'garagi rahbarlari yetarli darajada o'rgatish tajribasiga ega bo'lmaganliklari bois ish faoliyati davomida qator qiyinchiliklarga uchraydilar.

Ushbu o'quv-uslubiy qo'llanma havaskorlik raqs to'garagi rahbarlari, Madaniyat va san'at kollejaridagi «Milliy raqs» kafedra o'qituvchilariga mo'ljallangan bo'lib, u raqs san'ati tarixi, liboslar tarixi, uning asoschilari, maqom, yalla, lapar, folklor raqsar, raqs sahnalashtirish usul va uslublari, raqs kompozitsion rejasining tuzilishi, sahna rejasi, musiqa va raqsning o'zaro bog'liqliklarini o'rganishda qo'l keladi.

Havaskor raqs to'garagi rahbari o'zining ish faoliyati davomida yetishib kelayotgan yosh raqqoslarni o'z raqslari orqali tarbiyalaydi. Havaskorlik raqs jamoasi rahbari faqatgina raqs to'garagi rahbari emas, balki u pedagog, tarbiyachi va tashkilotchi hamdir. Raqs san'ati tarixini, liboslar tarixini bilmay turib, baletmeyster haqiqiy baletmeyster bo'lolmaydi. Raqs sahnalashtirish fani jahon xalq raqslari, mumtoz raqs, o'zbek raqs va folklor raqslari kabi boshqa mutaxassis fanlarni ham o'z ichiga oladi.

Ushbu qo'llanma milliy urf-odatlarini tiklovchi folklor-etnografik ansambl rahbarlari, havaskorlik raqs jamoalarini tashkil qilish ishi uchun amaliy ijod bilan shug'ullanayotgan baletmeysterlar hamda talabalar uchun foydali bo'ladi, degan umiddamiz.

Qo'llanma haqida bildirilgan fikr-mulohazalarni mualliflar mamnuniyat bilan qabul qiladilar.

“O‘ZBEK RAQS SAN’ATI TARIXI VA RAQS SAHNALASHTIRISH SIRLARI” FANINING MAZMUNI VA MOHIYATI

O‘zbekiston madaniyati taraqqiyotida raqs san’atining o‘rni bo‘lakcha. O‘zbek raqs madaniyatida asosan uch yo‘nalish mavjud: **an’anaviy raqs, xalq sahnaviy raqsi va balet san’ati.**

Raqs ustalari, baletmeysterlar, ansamblarning rahbarlari raqs uslublarining o‘ziga xosligini, estetik xususiyatlarini to‘la saqlashga harakat qilib kelishgan. “Raqs sahnalashtirish” fanining asosiy maqsadi ham ana shunda. Bu fan talabalarga raqsni sahnalashtirishning usul va uslublarini, musiqa tanlash va tahlil qilish, raqs tasviridagi oddiylik va murakkablikni anglashni o‘rgatadi, zamonaviy sahna talablari asosida sahnalashtirilgan xalq va professional raqslarni sahnalashtirishda ko‘mak beradi.

Bu fan nazariy va amaliy kabi ikki bo‘limdan iborat bo‘lib, ular bir-birlari bilan bog‘liqdir. Olgan nazariy bilimlarni raqsni sahnalashtirishda amaliyotga tadbiq etadilar. Amaliy mashg‘ulotlarda talabalar baletmeysterlik faoliyatlari bilan shug‘ullanadilar.

Raqs sahnalashtirish fani o‘qitilayotganda imkon qadar texnik vositalardan foydalanish kerak. Masalan, raqs dastalarining konsertlari, kinofilm, videofilm va har xil video kassetalar, musiqa ohanglari yozilgan tasmalarni eshitib, muhokama qilish kerak. Raqsga musiqa tanlashda ham bu vositalar yordam beradi. Guruhlar bilan birgalikda balet spektakllariga, xoreografiya san’atiga bag‘ishlangan kechalarda faol ishtirok etish kerak.

Fanning asosiy maqsadi – bo‘lajak raqs jamoalari rahbarlarini, ya’ni baletmeysterning mahoratini oshirish, baletmeysterni chuqur bilimli, yuksak madaniyatli, kasbiy mahoratli, o‘z zamonasining ilg‘or kishisi sifatida namoyon qilishga yordam berish.

Fanning asosiy vazifasi mutaxassislarni raqs san’ati tarixini, uning asoschilari ijodi, milliy liboslar, raqs sahnalashtirishning usul va uslublarini o‘rgatishdir. Raqs san’atidagi eng ilg‘or ish uslublaridan xabardor bo‘lish va o‘z ish faoliyatida undan unumli foydalanish, xoreografik atamalar, sahna yoki alohida raqslarning matnini yaratish uslublaridan, dramaturgiya qonunlaridan xabardor qilgan.

Umuman olganda, talabalarni har tomonlama yetuk mutaxassis, o'z ishining mohir ustasi qilib tayyorlash bu fanning asosiy maqsadidir.

Bu fan 3 qismga bo'lib o'rganiladi:

1. Milliy raqs san'ati tarixi.
2. Mustaqillik davrida milliy raqs.
3. Raqs sahnalashtirish usul va uslublari.

MILLIY RAQS SAN'ATI TARIXI

Raqs – inson paydo bo'lgan ilk davrlardayoq tug'ilgan. Dastlab raqs orqali insoniyatning mehnat jarayonlari, hayvonlarning harakatlari ijro etib yurilgan. Raqs gavdaning boshlang'ich holatidan ritmik gavda harakatlari turkumi bilan yakuniy holatga o'tish orqali vujudga keladi. Haqiqiy san'at mehnatdan toliqqan insonga ma'naviy-ruhiy kuch, tetiklik, xushchaqchaqlik, hayotga, yashashga bo'lgan intilishlariga qanot bag'ishlagan. O'zbek raqs san'ati ming yillar mobaynida insonning jamiyatdagi hayotini va umuman, ijtimoiy hayotni aks ettiruvchi o'ziga xos ko'zgu bo'lib xizmat qilgan.

Qadimiy raqslar turmushdagi va mehnatdagi biror harakatga, chaqqonlik va chidamlilikka o'rgatuvchi jismoniy mashg'ulot bo'lgan. Raqsning bu xususiyati qadimiy xalqlarda uzoq vaqt davomida saqlanib kelgan. Mahalliy xalqlarda, barcha boshqa xalqlardagi kabi, raqs ovchilar pantomimalari va g'olibning tantanasini ifodalovchi o'yinlarda shakllana borgan. Keyinroq esa ko'tarinki ruhiyatni kishilar sirli kuchlar bilan bog'liq, deb tushunib, ularga tenglashish maqsadida quvvatni sun'iy ravishda o'stirishga harakat qila boshlaganlar.

XX asrning 20-yillaridayoq ayollar "Lippa o'yin", "Chilton bazm o'yin" deb nomlangan o'yinlarni o'ynashgan va ularni asosan, Margilon, Qo'qon, Buxoro va Xorazm professional raqqosalari ijro etganlar.

Farg'ona professional raqs turkumini boshlab beruvchi murakkab ritmik-plastik syuta o'zbek xoreografiyasi tarixida alohida o'rin tutadi. Ko'p asrlik umr kechirgan raqs san'ati bir paytlar madhiyalar va motam qo'shiqlari, romanlar va qissalar to'plami bo'lganligini bildiradi.

O'zbek xoreografiyasining eng katta vakili Yusufjon qiziq va boshqa ustalarning qayd etishicha, «Katta o'yin» Iskandar davridayoq

(miloddan avvalgi III asr) mavjud bo'lib, u paytlarda u 280 usuldan tashkil topgan. O'zbek xoreografik merosining bilimdoni bo'lgan shoir Xislat «Katta o'yin»ni hech narsasini o'zgartirib bo'lmaydigan, hech narsani qo'shib yoki olib bo'lmaydigan yagona asar sifatida ta'riflaydi. XIX asrning ikkinchi yarmida raqs san'ati ustalarining bergan ma'lumotlariga qaraganda, "Katta o'yin"ni taniqli raqqosalar ijro etishgan.

Zamonaviy an'anaviy raqslar guruhini tasvirlashda shu hol qayd etildiki, sof professional xoreografiya yagona raqs madaniyatiga xos bo'lib, o'ziga xos raqs uslublarga ega bo'lgan uch guruhga – Farg'onacha, Xorazmcha, Buxorocha raqslarga bo'linadi.

Farg'onacha raqslar yengil, aylanma qo'l harakatlari bilan ajralib turadi. Tana harakatlarining tabiiyligi, tananing erkin turishi, tana yuqori qismining yengil harakatlanishi, oyoq uchlarida yengil yugurishlari Farg'ona vodiysining boy tabiatiga mos keladi. Farg'onacha «katta» raqslar qahramonona harakatlarga boy bo'lib, dramatik ehtirolarni ifodaladi. Xorazmliklar, shimolliklarning mag'rur raqslariga xos bo'lgan keskinlik ularda yo'q.

Xorazmliklarning tarixiy xususiyatlari raqsni oshkora hissiyotchanlik, mardlik bilan boyitishga yordam bergan. Ma'lumki, asrimiz boshida xon qo'shini qoshida raqqosalar bo'lgan, ular jang boshlanishdan oldin jangchilarning ruhini ko'targanlar. Uning nomi Xorazmdagi eng ommaviy raqs "Lazgi"dir. Bu raqs jo'shqinlik, olovli ehtiros, mag'rur xalqning harakatlarini aniq ifodalagan.

Buxorocha raqsda tananing nozik egilishlari, raqs harakatlarining murakkab tuzilishi shundan dalolat beradiki, bu raqs xalq o'yinlaridan oziqlanib, katta ijodkorlar davrasida rivojlanib kelgan. Ularda jonli tabiat va inson tuyg'ulari aniq ifoda etilgan. Raqslar ritmik jihatdan tez, shiddatli va mag'rur.

XALQ RAQSLARI

Turmush shodliklari va tashvishlariga bag'ishlangan qator xalq qo'shiq va raqsleri ham shu kungacha saqlanib kelgan.

O'zbek xalq raqsleri hayotdagi turli voqealarni harakatlar orqali aks ettirib, ifodalovchi san'at turlaridan biri bo'lib qoldi. Bundan tashqari raqs insonning ichki dunyosini aks ettiruvchi vositadir. Xalq raqsleri qo'yidagilarga bo'linadi:

1. Farg'ona, Xorazm, Buxoro mahalliy ijodiy maktablari.
2. «Katta va kichik» o'yinlarni yaratuvchi asosiy ijro usuli.

Shu tariqa o'zbek xalq lirik raqsida uchta janr bor: mardonavor-qahramonlik janri, lirik-dramatik janr va yumoristik-komik janr.)

[Xalq orasida barcha raqs ijrochiligi «Toybozi» – oyoq o'yini va «Qo'lbozi» – qo'l o'yini kabi ikki turga bo'lingan. Bu raqslar Marg'ilon, Farg'ona, Buxoro, qisman Qo'qon madaniy markazlarining shahar raqslarida ko'zga tashlanmaydi. Qo'qon ayollari va erkaklar raqslari ancha jo'shqin, ochiq, har bir raqs yakunida qo'l va yelka harakatlari ancha keskin bo'ladi. Andijoncha ayollar raqsi Qo'qon ayollari raqsiga o'xshashdir.]

✓ [«Andijon polkasi» deb nom olgan andijoncha yigitlar o'yini butun Farg'ona vodiysi bo'ylab tarqalgan. Farg'ona xoreografiyasi ustalari bo'lmish Yusuf qiziq va usta Olim Komilov «Andijon samosi» yigitlar o'yini qadimdan shu viloyatda o'zbeklar va tojiklar bilan hamjihatlikda yashab kelgan uyg'ur raqslari jo'shqinligi bilan sug'orilgan deb hisoblashadi. XIX asrning 80-yillaridan boshlab Andijon shahri hayotiga kirib kelgan rus yigitlari bu o'yinni «polka» deb atay boshlagan ekanlar. Yusufjon qiziq va boshqa ustalar bu fikrni ma'qullashgan, ishchilarning bayramlarida bu jo'shqin o'yinni ruslar o'zbeklar bilan birgalikda o'ynagan ekanlar.]

[«Andijon polkasi» – chapani, jo'shqin, kuchli, ifodali, turmushdan zavq oluvchi ishchilar raqsidir.

Toshkent viloyati Bo'stonliq tumanida ayollar va erkaklar raqs tushayotganda qo'llarini yengil musht qilib, bosh barmoqlarini tepaga chiqarib o'ynaydilar. Umuman olganda, Toshkent raqslari Farg'ona maktabiga kiradi.]

[Farg'ona raqsi o'ziga xos uslubda «Tanavor»ning ko'p sonli ashula variantlaridan birortasini aytayotgan ayol qo'shig'i jo'rligida ijro etilgan. Farg'ona «Tanavor» qo'shiq-raqsi juda noyob janr. Har bir qishloqda har bir raqqosa o'zining ro'yobga chiqmagan orzularini qo'shiq qilib aytib, raqsga tushgan. Ayol o'zining qalbi to'ridagi sirlarini raqsda ifodalagan.] ✓

[Buxorocho raqslarning ishlov berilgan mohirona, murakkab shakllari xalq lirik raqslarida o'ziga xos ravishda aks etgan: qadamlar o'sha-o'sha bo'lsa ham, qo'llar murakkab harakatlardan iborat bo'lgan.)

(Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlari tog' va vodiylaridagi qishloq ayollarining raqslari shaklan buxorocho va tojikcha raqslarga o'xshab ketadi. Biroq ijro usullari boshqacha.)

[Xorazmda katta-yu kichik, yosh-u qari «Lazgi» raqsiga o'ynaydi. Xalq «Lazgi»si quvonch raqsi bo'lib, ular afsonaviy «Lazgi», qadimiy «Lazgi», orombaxsh «Lazgi» deb nomlangan. Qadimiy «Lazgi» to'g'risida shunday afsona bor. Inson tanasi dastlab loydan yasali, alohida-alohida bo'lgan ekan. Jonga «tanaga kir», deb buyuradilar, jon tanaga kirib, birdan qo'rqib, qaytib chiqadi. «Kir tanaga» deb unga qayta buyuribdilar. U «qo'rqaman» debdi. Shunda ilohiyotdan bir kuy taralibdi. Bu kuyga maftun bo'lgan jon tanaga qanday kirganini bilmay qolibdi. Oldin barmoqlariga, panjalariga so'ngra bilaklariga, yelkalariga jon kirib, inson tirilibdi. Bu ilohiydan kelgan «Lazgi» kuyi ekan.]

XIX asrdan boshlab Buxoro yahudiylari deb atalgan eron tilida so'zlashuvchi yahudiylar o'zlarining qadimiy yahudiy dinlarini saqlab qolganlar, madaniyatlarini esa tojik xalqiga yuqtirganlar. [Buxoroda maqomlar professional ijrochiligi yahudiylar muhitida «oilaviy», ya'ni bobo va buvilardan nabiralarga o'tib boruvchi san'at turi sanaladi. Buxoro amiri saroyida so'nggi ikki asr davomida ayol raqqosalar odatda, Buxoro yahudiylardan bo'lgan. Xalq ichida paydo bo'lgan ayrim harakatlar va butun kompozitsiya professional raqqosalar tomonidan sayqallanib, yana xalq ichiga qaytgan.]

[O'zbek raqs merosini o'zlaridan oldingi avlodlardan qabul qilib, uni o'nlab yillar va asrlar mobaynida ko'z qorachig'idek saqlab kelgan ko'pgina ijrochilarning nomlari ma'lum. Raqs san'ati asoschilari Yusufjon qiziq Shakarjonov, Ahmadjon Umurzoqov, usta Olim Komilov, aka Buxor, Qimmatxon Sultonova, Sharofat To'rayeva, Tamaraxonim kabi XIX asr oxiri XX asr boshlarida yashab o'tgan o'nlab taniqli raqs ustalarining nomlari mashhur.] XIX asr oxiri XX asr boshlaridagi raqs san'ati haqida shu davrda yashab ijod etgan birinchi raqs tadqiqotchisi I.G.Baxta Farg'ona va Toshkent qadimgi raqslari va raqs ustalari to'g'risida ma'lumot yig'gan. U XX asr boshlari va 20-yillarda Farg'ona vodiysi, Xorazm va Buxoroda faoliyat boshlagan taniqli raqqosalar bilan uchrashib, muloqotda bo'lgan.

O'ZBEK RAQS LIBOSLARI TARIXI

Milliy tarixni kiyimlar haqidagi bilimsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Xalqimizning kiyim-kechaklari ularning yashash tarzi va udumlariga hamohang va mos holda asosan uch xil bo'lgan; **ish sharoitida, uyda, mehmondorchilik va marosimlarda kiyiladigan kiyimlar**. Milliy liboslar ustki ko'ylak, ishton, chopon, do'ppi (takya) va etikdan iborat bo'lgan.

Umumiy holatda turli viloyatlarda o'zbek milliy kiyimlari xususiyatlariga ko'ra o'xshash bo'lsa-da, ammo etnik jihatidan ko'rinishi, shakli, rangida tafovutlar bo'lgan. Chunonchi, Buxoroda, Qashqadaryo, Surxondaryo va Zarafshon vodiylarida uzun va keng, uzun yengli, paxta yoki yarim ipak va rangli matodan tikilgan chopon, yaltiroq olachadan biroz tor qilib tikilgan katta kamar yo'lli Xorazm choponi shular jumlasidandir.

Ayollarning chopon shaklida tikilgan o'ziga xos ustki kiyimi **mursak** deb atalgan. Ular Buxoro, Xorazm va Qashqadaryoda yengi tirsakkacha kalta va kichikligi bilan, Samarqand va Toshkentda uzun, ensiz, bilakkacha bo'lgan yengi bilan farqlangan.

Xorazm ayollari ipakdan tikilgan doirasimon shakldagi gulli takya (do'ppi) ga ipdan yoki chiroyli qush patidan (ukpar) popuk taqqanlar, gir atrofiga kumush tangalar osganlar. Takya ustidan ro'mol yopinganlar. Erkaklar boshlariga cho'girma kiyganlar. Qishda qo'y terisidan tikilgan sang-sangi po'stin kiyganlar. Bu Xorazmning qahraton sovg'idan himoyalovchi asosiy issiq kiyim hisoblangan.

Salla o'rash ham qadimiy urf-odatlar sirasidan bo'lib, undan bayram va marosimlarda ko'proq foydalanilgan. Ayol va erkak salla, lachaklari o'zaro hamda etnik farqlarga ham ega bo'lgan.

Qizlar va ayollar soch o'rimlarida ham farq bo'lgan. Qizlar va kelinlar farzandli bo'lguncha sochlarini qirq o'rim qilib, ayollar esa ikki o'rim qilib o'rish odat bo'lgan.

Buxoro viloyatidan tashqari hamma viloyat ayollari tik yoqali, old tomoni belgacha kesik va shu joyi yoqa qalinligidagi tasma bilan to'silgan ko'ylak kiyganlar. Buxorocha ko'ylakning oldi uchburchak bo'lib, oddiy ayollar uni keng jimjimalar bilan bezatganlar.

Farg'ona vodiysi erkaklari oppoq yoki sarg'ishroq bo'zdan tikilgan, oldi ochiq ko'ylak (yaxtak) kiyganlar. Farg'onada yaxtak

ustidan belbog' bog'lansa, Xorazm, Buxoro va Janubiy hududlarda belga uzun qo'shoq bog'laganlar. Farg'ona vodiysi, Toshkent va uning atrofidagi qishloqlarda sovuq ranglar: moviy, to'q moviy, ko'k ranglardagi kiyimlarni unchalik kiyishmagan. Bu ranglar motam libosi hisoblangan.

Buxoroning sap-sariq, to'q sariq, qizil, to'q qizil va och yashil rangli ip matolari o'ziga xos va chiroyli bo'lgan. Yirik gulli matolar ustidan o'sha rangda nozik chiziqlar tortilgan.

Xorazmda erkaklarning yaxtagi ham, ayollarning ko'ylagi ham qizil-binafsha yoki yashil-sariq rangli, mayda yo'lli matolardan tikilgan. O'zbeklar va tojiklar yashagan Koson tumanida ikkala millat ham o'zicha kiyingan. Samarqand va uning atroflaridagi qishloqlarda ayollar yirik gulli chit ko'ylaklar kiyganlar. Boshlariga o'ziga xos uzun yopinchik – sarandoz tashlab yurganlar.

Urgut ayollari kiygan sarandoz qip-qizil va naqshlari juda jimjimali bo'lgan. Urgut beqasami kengligi 3-4 smli sariq va qizil hamda ingichka qora va oq yo'llardan iborat. Poyabzal xillari ham juda ko'p bo'lib, ular erkaklar, ayollar va bolalar uchun asosan teridan tikilgan.

ERKAKLAR KIYIMI

Mahalliy millat erkaklarining kiyimlari o'ziga xosligi bilan ajralib turadi. Uning mintaqalarga qarab farqlanishi va xususiyatlari esa matosining rangi va kiyilishi bilan belgilanadi. Erkaklar milliy kiyimi tarkibiga ko'ra: **ichki** (ichdan kiyiladigan) va **ustki kiyimlarga** bo'linadi.

Qadim zamonlarda erkaklar ko'ylagi, asosan, bir xil tusdagi oq matodan tikilib, bu mato kosib dastgohida to'qilgan. Ko'ylaklar bichimiga ko'ra uzun bo'lib, eni buzilmagan bir bo'lak matoni yarmidan bir-biriga ulab, uzunasiga tikilgan, yon qismi esa etagiga qarab kengayib borgan. Erkaklar ko'ylagi uzun, tizzadan pastga, keyinroq esa belning yarmisigacha tushadigan qilib tikilgan. Yoqasi esa ikki xil andazaga binoan bichilgan. Farg'ona vodiysida uzun, tik yirmoch – qiyiq joyi uzunroq mato bichilib, burchakma-burchak qilib, ikki qiyiq kesilgan mayda uchlari keng qilib tikilgan. Boshqa xil bichimdagi ko'ylaklarda yirmoch yotiq, u yelkadan bu yelkagacha olingan. Farg'ona vodiysi va Toshkentda bu kabi ko'ylaklarni

«mullavachcha ko'ylaklar» deb atashgan. Ba'zan yoqaning chetlariga jiyak ham tikilgan. Nafaqat Toshkent va Farg'ona vodiysi o'zbeklari, balki Zarafshon, Qashqadaryo, Surxondaryo, Buxoro va Xorazm o'zbeklari ham ko'proq, yoqasi yotiq ko'ylaklarni kiyishgan.

Tik yoqali ko'ylaklar ham juda keng rasm bo'lgan. Yoqaning ko'krak qismiga tushadigan yirmochiga ikki buklab taxlangan planka tikilgan. Bunday ko'ylaklarni bolalar va o'rta yoshdagi erkaklar kiyishgan. Zarafshon havzasida yashovchi qipchoqlar tik yoqali ko'ylaklarni «qozoqi ko'ylak» deb atashgan. Fabrikada to'qilgan matolar qo'llanila boshlangach, kiyimlarning shakllari ham o'zgara borgan. Xaridorgir gazmollar fakturasi jihatidan kengroq, qalinroq bo'lgani sababli nafaqat to'g'ri, balki qiyalama bichiq bo'yicha ham ko'ylak bichish, burma qilish va boshqa shakllar berish mumkin edi.

Bu esa yangi-yangi bichim – andazalarning vujudga kelishiga imkon yaratdi. An'anaviy yengsiz va uzun ko'ylaklar bilan bir qatorda, yelka qismi qiya qilib, yarim aylana yoy shaklida, yeng qismi torroq bichilgan va burib tikilgan, burma yenglar ulangan, tik yoqali ko'ylaklarni kiyish rasm bo'la boshladi, bularning ko'krak qismidagi yirmochini kaltagina planka yopib turadi.

Farg'ona va Toshkent viloyatlarida oldi ochiq yaxtak ko'ylaklar kiyish odat tusini olgandi. Ular chit, bo'z, ipak, ip gazlama matolardan tikilib, yoshlar ham, qariyalar ham birdek yoqtirishgan. Yengil, kiyishga qulay yaxtakning etagi tizzagacha va tizzadan ham pastroqqa tushib turar, yoqasi uzunasiga ilmoq bilan yonma-yon qilib qavilar (hozirgi paytda bu joy tikuv mashinasida zich qilib bahyalanadi) ko'krak qismiga bir dona tugmacha yoki qo'lbola ilgak, ko'pincha o'z matosidan ingichka bog'ich o'tkazib qo'yilardi. Erkaklar ishtoniga kelganda, yuqori qismi keng, pochalar torroq tikilib, to'piqqacha tushib turadi, yuqori qismiga ishtonbog' o'tkazish uchun milkiga gir aylana bahya-chok qilingan. Ishtonlar aksariyat hollarda ip gazlamadan tikilgan, ya'ni yaxlit mato bo'lagining o'rta qismiga ikki yon tarafidan pochalar solinardi, mazkur qismining tor yoki keng tikilishiga va ishton og'ining tor-kengligiga qarab, katta yoki kichik qadam tashlab yurish mumkin bo'lgan. Yilning sovuq fasllarida ishton ustidan astarli yoxud astarsiz shim kiyilgan, u, asosan, ip va jun gazlamadan tikilgan. Chavandozlar, ovchilar namat, kigizdan, jun, mo'ynadan, oshlangan teridan tikiladigan cholvor kiyishgan. Darvoqe,

bunday ust-bosh O'rtasi Osiyolilarning qadimiy kiyimlari sirasiga kiradi.

Odatda ko'ylak ustidan albatta oldi ochiq chopon kiyib yurilgan. Bular ikki xil bichilgan. Biri yaxlit mato bo'lagidan tikilib, oldi, orqasi va yelka qismi choksiz bo'lgan. Yeng o'tqaziladigan o'rni qiyilmagan, yenglari uzunasiga – to'g'ri yoki yeng tomon uchlari toraytirib tikilgan. Choponning qo'ltiq osti qismiga deyarli hamma vaqt, qulfak – hishtak, yonlariga pona shaklidagi mato ulangan, bular yotiq tarafi bilan choponning gavda qismiga tikib qo'yilgan. Boshqa bir bichiqqa binoan tikilgan choponlarda gavda qismi biri-biriga ulanib, choklab qo'yilgan bir xil enlikdagi ikki mato bo'lagidan iborat bo'lib, mazkur bo'laklar o'rtasi choklanib, choponning old va ort qismini tashkil etadi. Yenglarning yuqorisi matoning bir parchasini pona shaklida o'yib, kesib olish bilan yuzaga keladi. Etak qismi esa, ikki tomonidan qirqib, chetlari bahyalab qo'yiladi. Bu bemalol odim otib yurish imkonini bergan. Choponning yoqa va etaklari barlarining chetlari va yenglarning uchlari ipdan to'qilgan torroq jiyak yoki uzun qilib kesilgan mato bo'lagini hoshiya qilib, ko'krak qismiga esa, ikkita bog'ich tikib qo'yishgan. Choponlar yupqa astarli yoki astarsiz qilib tikilgan, qish faslida kiyiladiganlariga paxta solib qavilgan.

O'ziga to'q erkaklar qish faslida paxtali qavima chakmon, kabanak, mo'ynali pochapo'stin kiyishni odat qilganlar. Andazasiga ko'ra, chakmon to'n yoki chopondan farq qilmaydi, ammo bulardan kengroq qilib tikiladi. Yoqasi tor, orti tik, oldi torroq bo'lib, quyi qismida tor-kengligi bilinmaydi, chetlariga esa gir'ayanasiga jiyak tikiladi. Chakmonning o'zi esa echki yoki tuya junidan qo'lda to'qilgan matodan tikilgan.

Erkaklarning kiyim-kechaklari tarkibida belbog' alohida ahamiyatga ega bo'lgan. Mahalliy gazmollardan tikilgan qo'shoqlar, to'g'ri turtburchak shaklidagi ro'mollar, belbog', belqars, kashtalar bilan bezatilgan chorsilar, qiyiqchalar juda rasm bo'lgan. Badavlat kishilar, amaldorlar kamar taqishgan. Bunday kamarlar baxmal va zarlardan keng qilib tayyorlanib, kumush shokildalar, naqshlar bilan bezatilgan. Ularga zalvorli to'qalar o'rnatilib, to'qalarning usti sirlanib, qora bo'yoqda bo'yab qo'yilgan. Mahalliy zargarlar qo'ldan chiqqan naqshinkor taginishonlar qadalib, ziynatlangan. Xorazmda qish faslida ustki kiyimlar ustidan uzunligi o'n bir metrgacha

yetadigan, ip gazlama yoki ipakdan ishlangan o'rama belbog' bog'lab yurishgan.

Do'ppilar muayyan mintaqalarda, kishilarning yoshiga qarab turlicha bo'lgan. Masalan, erkaklar, ayollar, bolalar, jumladan, o'g'il bolalar, qiz bolalar, emizikli go'daklar, chollar va kampirlar o'zlariga xos bosh kiyim kiyishgan. Do'ppilar uchi cho'qqi, konus shaklida, yarim qubba, tagi yassi, dumaloq, turtburchak – chorsi shaklida tikilib, ipak, zarrin ip, kumush iplar bilan kashta tikib bezatilgan. Bu do'ppilar qora satindan, baxmaldan tikilgan. Ularning shakli dastlab cho'qqisimon, gardishida keng tasmasi bo'lib, ustidan salla o'rashga moslangan edi. Keyingi davrlarda do'ppilarning shakli o'zgarib, yuqori qismi dumaloq yoki to'rtburchak shaklini oldi, gardishidagi kizagi torroq qilinadigan bo'ldi.

Farg'ona vodiysida va Toshkentda chust do'ppilarini kiyish rasm bo'ldi, ularning qora tusdagi matosi uzra oq ip bilan qalampir yoki bodom shakli tikilib, kizagi qator mehrobsimon naqshlar bilan bezatilgan. Boshdan oxirigacha iroqi chok bilan tikiladigan rango-rang do'ppilarni ham ko'p uchratish mumkin. Qashqadaryo viloyatida ham xuddi shunday iroqi chok – bahya bilan ziynatlangan gilamdo'ppilar juda ko'p rasm bo'lganini ko'ramiz. Surxondaryo viloyatida piltado'zi do'ppilar, Toshkentda esa gul (kashta) tikilgan do'ppilar bilan bir qatorda, baxmal do'ppilar ham kiyishgan.

Do'ppilarning shabpo'sh deb ataladigan turi ham bor. U tikuv mashinasida yoxud qo'lda bahyalab tikilgan ip gazlama matodan tayyorlanadi. Shabpo'shni qishda telpak ostidan yoki tungi bosh kiyimi sifatida kiyishgan. Aslzoda, ruhoniy va boshqa shu kabi tabaqalarga mansub ayrim kishilar, keksa chollar kuloh kiyib yurishgan. Kuloh uch yoki to'rt burchakli mato bo'laklaridan tikilib, uzun, konus shaklida tayyorlangan.

Yoz faslida Farg'ona vodiysi qishloq aholisi oq namatdan tikilgan qirg'izcha qalpoq, qishda esa ichi mo'ynali qilib tikilgan qozoqcha tumoq kiyishni odat qilishgan. Xorazm vohasi o'zbeklari cho'girma kiyganlar. U qo'yning uzun, hilpildoq junli terisidan tikilib, cheti yumaloq va tepasi yassi shakldadir. Cho'girmaning mo'ynasi ostida dumaloq, namat qalpoqchaga o'xshash astari ham bo'ladi. Qish faslida do'ppi ustidan dumaloq mo'ynali telpak kiyilgan.

Buxoro vohasida va unga tutash tumanlarda erkaklar ichi kovak, konus shaklidagi mo'ynali telpak kiyishni rasm qilishgan, uning

yuqori qismi qorako'l mo'ynasidan ishlanib, quyi qismiga esa mo'ynasi sirib qo'yilgan. Farg'ona vodiysi va Toshkent shahrida odatda mato (ko'proq qora baxmal)ning uch-to'rt bo'lagidan tikilgan telpak ham kiyilib, u tulki yoki suvsar mo'ynasi, ba'zan esa qorako'l terisidan tayyorlangan. Albatta bunday noyob mo'ynali telpaklarni boy-badavlat kishilargina kiyishgan, ko'pchilik esa salla o'ragan yoki do'ppi ustidan qiyiqni gir aylantirib o'rab yurishgan.

Sallalar ip gazlama, ip aralash jun matolar, doka, ba'zan qimmatbaho matodan tayyorlangan. Aholining har bir ijtimoiy tabaqasi sallani o'ziga xos o'rashi bilan ajralib turgan. Buxoroda sallani maxsus uslubda boshga o'rab qo'yadigan ma'lum kishilar bo'lgan. Kishilar ish bilan mashg'ul bo'lgan yoki uydalik paytlarida sallani yechib qo'yib, boshlariga qiyiqcha yoki bir bo'lak matoni bog'lab olishgan.

AYOLLAR KIYIMI

Ayollarning milliy kiyim-kechaklaridagi an'anaviylik ko'proq keksa avlodga mansub ayollar orasida, shuningdek, ayrim yosh ayollar liboslarida ham saqlanib qolmoqda. Marosim kiyimlari ham o'zgarishsiz saqlangan.

Mazkur kiyimlarning tarkibi, bichim-andazalari turli yoshdagi kishilar guruhlariga uchun turlicha bo'lib, keyingi o'n yilliklar mobaynida bu sohada turfa o'zgarishlarni kuzatish mumkin.

Ayollarning an'anaviy kiyim-boshlari – ko'ylak, lozim, chopon, mursak, to'n, peshmat, kamzul, nimcha, paranji-chachvon (shaharlik ayollarning majburiy ustki kiyimi hisoblanib, ko'chaga chiqqan paytlarida ularni boshga yopinib yurganlar) lardan, mayda, xilma-xil ro'mollar, rang-barang do'ppilardan iborat bo'lgan. Poyabzallar esa maxsi, boshmoq kabi charmdan qilingan hamda rezinadan quyilgan kalishlardan tashkil topgan. Ayollar kiyim-kechagining nafisligi, ularning xilma-xil va go'zal bo'lishiga mohir o'zbek zargarlari tomonidan tayyorlangan zeb-ziynatlar yanada ko'rk qo'shgan.

O'tmishda xotin-qizlarning asosiy an'anaviy ichki kiyimi uzun ko'ylak hamda lozimdan iborat bo'lgan. Ko'ylakning etagi to'piqqacha tushib, etak qismi kengayib borgan.

Qizlar kiyadigan ko'ylakning yoqasi yotiq bo'lib, chetlari boshqa rangdagi mato bo'lagidan mag'iz bilan tikib bezatilgan.

yetaigan, ip gazlama yoki ipakdan ishlangan o'rama belbog' bog'lab yurishgan.

Do'ppilar muayyan mintaqalarda, kishilarning yoshiga qarab turlicha bo'lgan. Masalan, erkaklar, ayollar, bolalar, jumladan, o'g'il bolalar, qiz bolalar, emizikli go'daklar, chollar va kampirlar o'zlariga xos bosh kiyim kiyishgan. Do'ppilar uchi cho'qqi, konus shaklida, yarim qubba, tagi yassi, dumaloq, turtburchak – chorsi shaklida tikilib, ipak, zarrin ip, kumush iplar bilan kashta tikib bezatilgan. Bu do'ppilar qora satindan, baxmaldan tikilgan. Ularning shakli dastlab cho'qqisimon, gardishida keng tasmasi bo'lib, ustidan salla o'rashga moslangan edi. Keyingi davrlarda do'ppilarning shakli o'zgarib, yuqori qismi dumaloq yoki to'rtburchak shaklini oldi, gardishidagi kizagi torroq qilinadigan bo'ldi.

Farg'ona vodiysida va Toshkentda chust do'ppilarini kiyish rasm bo'ldi, ularning qora tusdagi matosi uzra oq ip bilan qalampir yoki bodom shakli tikilib, kizagi qator mehrobsimon naqshlar bilan bezatilgan. Boshdan oxirigacha iroqi chok bilan tikiladigan rango-rang do'ppilarni ham ko'p uchratish mumkin. Qashqadaryo viloyatida ham xuddi shunday iroqi chok – bahya bilan ziynatlangan gilamdo'ppilar juda ko'p rasm bo'lganini ko'ramiz. Surxondaryo viloyatida piltado'zi do'ppilar, Toshkentda esa gul (kashta) tikilgan do'ppilar bilan bir qatorda, baxmal do'ppilar ham kiyishgan.

Do'ppilarning shabpo'sh deb ataladigan turi ham bor. U tikuv mashinasida yoxud qo'lda bahyalab tikilgan ip gazlama matodan tayyorlanadi. Shabpo'shni qishda telpak ostidan yoki tungi bosh kiyimi sifatida kiyishgan. Aslzoda, ruhoniy va boshqa shu kabi tabaqalarga mansub ayrim kishilar, keksa chollar kuloh kiyib yurishgan. Kuloh uch yoki to'rt burchakli mato bo'laklaridan tikilib, uzun, konus shaklida tayyorlangan.

Yoz faslida Farg'ona vodiysi qishloq aholisi oq namatdan tikilgan qirg'izcha qalpoq, qishda esa ichi mo'ynali qilib tikilgan qozoqcha tumoq kiyishni odat qilishgan. Xorazm vohasi o'zbeklari cho'girmani kiyganlar. U qo'yning uzun, hilpildoq junli terisidan tikilib, cheti yumaloq va tepasi yassi shakldadir. Cho'girmaning mo'ynasi ostida dumaloq, namat qalpoqchaga o'xshash astari ham bo'ladi. Qish faslida do'ppi ustidan dumaloq mo'ynali telpak kiyilgan.

Buxoro vohasida va unga tutash tumanlarda erkaklar ichi kovak, konus shaklidagi mo'ynali telpak kiyishni rasm qilishgan, uning

yuqori qismi qorako'l mo'ynasidan ishlanib, quyi qismiga esa mo'ynasi sirib qo'yilgan. Farg'ona vodiysi va Toshkent shahrida odatda mato (ko'proq qora baxmal)ning uch-to'rt bo'lagidan tikilgan telpak ham kiyilib, u tulki yoki suvsar mo'ynasi, ba'zan esa qorako'l terisidan tayyorlangan. Albatta bunday noyob mo'ynali telpaklarni boy-badavlat kishilargina kiyishgan, ko'pchilik esa salla o'ragan yoki do'ppi ustidan qiyiqni gir aylantirib o'rab yurishgan.

Sallalar ip gazlama, ip aralash jun matolar, doka, ba'zan qimmatbaho matodan tayyorlangan. Aholining har bir ijtimoiy tabaqasi sallani o'ziga xos o'rashi bilan ajralib turgan. Buxoroda sallani maxsus uslubda boshga o'rab qo'yadigan ma'lum kishilar bo'lgan. Kishilar ish bilan mashg'ul bo'lgan yoki uydalik paytlarida sallani yechib qo'yib, boshlariga qiyiqcha yoki bir bo'lak matoni bog'lab olishgan.

AYOLLAR KIYIMI

Ayollarning milliy kiyim-kechaklaridagi an'anaviylik ko'proq keksa avlodga mansub ayollar orasida, shuningdek, ayrim yosh ayollar liboslarida ham saqlanib qolmoqda. Marosim kiyimlari ham o'zgarishsiz saqlangan.

Mazkur kiyimlarning tarkibi, bichim-andazalari turli yoshdagi kishilar guruhlariga uchun turlicha bo'lib, keyingi o'n yilliklar mobaynida bu sohada turfa o'zgarishlarni kuzatish mumkin.

Ayollarning an'anaviy kiyim-boshlari – ko'ylak, lozim, chopon, mursak, to'n, peshmat, kamzul, nimcha, parangi-chachvon (shaharlik ayollarning majburiy ustki kiyimi hisoblanib, ko'chaga chiqqan paytlarida ularni boshga yopinib yurganlar) lardan, mayda, xilma-xil ro'mollar, rang-barang do'ppilardan iborat bo'lgan. Poyabzallar esa maxsi, boshmoq kabi charmdan qilingan hamda rezinadan quyilgan kalishlardan tashkil topgan. Ayollar kiyim-kechagining nafisligi, ularning xilma-xil va go'zal bo'lishiga mohir o'zbek zargarlari tomonidan tayyorlangan zeb-ziynatlar yanada ko'rk qo'shgan.

O'tmishda xotin-qizlarning asosiy an'anaviy ichki kiyimi uzun ko'ylak hamda lozimdan iborat bo'lgan. Ko'ylakning etagi to'piqqacha tushib, etak qismi kengayib borgan.

Qizlar kiyadigan ko'ylakning yoqasi yotiq bo'lib, chetlari boshqa rangdagi mato bo'lagidan mag'iz bilan tikib bezatilgan.

Yoqaning ikki tomonidan bog'ich o'rnatilib, bog'lab yoki tugma bilan qadab qo'yilgan. Turmush ko'rgan ayollar libosining yoqasi ko'krak o'rtasida taxminan 25 santimetr uzunlikda qiyiq olingan yirmoch shaklida bo'lib, ikki tarafi bog'ichlar bilan bog'lab yoki bir tomoniga tugma yoxud o'rtasidan to'g'nag'ich qadab yurilgan. Buxoro va Samarqand viloyatlarida bunday yoqalarning chetlariga zar iplar bilan tikilgan jiyak (zehi kurta) tikilgan. Ko'ylak yenglari to'g'ri, uzun olinib, bilaklar ustiga tushib turgan.

O'zbek yosh juvonlari farzand ko'rgunlariga qadar tik yoqali, ya'ni uchi yuqoriga qaragan uchburchak shaklida parpara yoqali yoki burma hoshiyali ko'ylak kiyishgan.

O'tgan asr oxirida ko'krak qismi ulama qilinib, ko'krak burma ko'ylaklar ham rasm bo'ldiki, bular asta-sekin ayollarning sevimli kiyimi bo'lib, hozirgi paytda ham u milliy kiyimning asosiy shakllaridan hisoblanadi. Hozirgi vaqtda tik yoqali va yengi manjetli ko'ylaklar ham ayollar orasida ommalashib ketdi. Yoqasi uzun, hoshiyasiz yoki tik yoqali ko'ylaklar keksa ayollarninggina kiyimi bo'lib qoldi.

Yenglari uzun va tor tikilgan ko'ylaklarning, yeng davomiga alohida tirsakdan to bilakkacha bo'lgan qismiga kashta bilan bezatilgan bo'lak tikib qo'yilgan. Qadimda ko'ylakning mana shu joyi ish paytida olinib yoki shimarilib qo'yilgan. Bu o'stin deb atalgan.

Ayollar ust-boshining ikkinchi bir asosiy bo'lagi lozim bo'lib, pochalari torayib kelib, yuqori qismi qayrilib – bahyalanib, orasidan ishtonbog' o'tkazilgan. Ko'pincha lozim ikki xil matodan tikilgan, ya'ni ko'ylak ostidan chiqib, ko'rinib turadigan qismi qimmatroq va chiroyliroq, tizzadan belgacha bo'lgan qismi arzonroq gazmoldan tikilgan. Lozim pochalarining chetlari nafis qilib, kashta tikilgan jiyaklar bilan bezatilgan. Lozimlarning kengligi va uzunligi turlicha bo'lgan. Barcha katta yoshdagi ayollar uzun pochali lozimda, yosh qiz-juvonlar esa kaltaroq lozimda yurganlar.

Paxtali qavima choponlar ayollar ustki kiyimining bir turi bo'lib, ular erkaklar choponidan farqli o'laroq, bichimi uzunroq, yoqasi ochiqroq va kengroq bo'lgan.

Ayollar choponining yenglari erkaklar choponi yengiga nisbatan kaltaroq va kengroq qilib tikilgan. Xorazm ayollarining paxtalik choponlari o'ziga xosligi bilan ajralib turadi. Ularning ustki qismi qo'lda qavilmay, tikuv mashinasida mayda yo'l-yo'l qilib

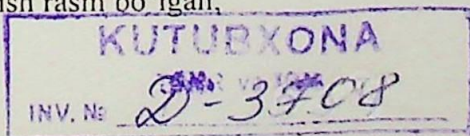
bahyalangan, tirsak qismida esa qo'lni chiqarib yuvmoq uchun 7 - 10 sm hajmda yirmoch qoldirilgan. Ish paytida yeng xalaqit berib, iflos bo'lmasligi uchun yeng uchlari shimarib qo'yilgan.

Choponning yana bir turi – mursaklar ham ko'p kiyilgan. Toshkentda – mursak, Xorazmda – misak, Samarqandda – kaltacha, Farg'onada – munisak, munsak, Buxoro va Shahrisabzda – kaltacha nomlari bilan atashgan. Mursakning chopondan farqi shuki, unda yeng ostidan burma qilinib, barlari ulama qiyiq hisobiga kengaytirilgan bo'ladi, etaklari xuddi chopon barlariga o'xshab, birining ustiga biri tushib turadi, yon tomonlarda yirmoch bo'ladi. Mursak paxta solinib qavilgan bo'lishi ham mumkin.

Rossiya O'rta Osiyoni bosib olgach, o'lkada yangi bir shakldagi kiyim – kamzul (kamzuxur, kamzur, peshmat) rasm bo'la boshladi. Kamzul belga biroz yopishib turadigan, kalta, tor yengli, chuqur qaytarma yoqali, ba'zan belbandli, yonlarida, ba'zan ko'krak qismida cho'ntagi bo'lgan chopondir. Kamzullar ko'pincha yorqin rangli yo'l-yo'l beqasamdan, rangli baxmaldan, tukli duxobadan va boshqa xil chetdan keltirilgan gazmollardan tikilgan.

O'zbek ayollari kiyim-kechagining tarkibiy qismlaridan biri – bosh kiyimidir. Eng an'anaviy bosh kiyim – juda xilma-xil uslubda o'raladigan chorsi, ya'ni to'rtburchak shaklidagi ro'moldir. Buxoroda katta qiyiq ro'molni – rido, Farg'ona vodiysida – kalgay, Xorazmda – ipak ro'mol deb atashgan. O'tgan asrda Rusiya fabrikalarida ishlab chiqilgan ro'mollar, ayniqsa, mashhur bo'lib ketgandi. Gullar tikib ishlangan ipak ro'mol – farang ro'mol, burchaklariga guldasta va o'rtasiga bezak solingan – chorgul, hil-hila, harir ro'mol, naqshli kashmiri shoyi ro'mollar shular jumlasidandir.

Yosh qizlar asosan do'ppi kiyishgan. Qadimda do'ppi o'rniga qalpoqcha kiyib, ustidan ro'mol yoki dastor o'rashgan. Qalpoqchalar "kulta" yoxud "kiygich" deb atalib, gardishi yumshoqroq matodan enli, peshonani siqib turadigan qilib tikilgan. Qadimgi qalpoqchalarning uchida uzun, to'rt burchakli mato bo'lagi bilan birga, dumaloq shaklda ochiq joy qoldirilgan, ko'pgina o'zbek qiz-juvonlari uning atrofini choklab tikib, shu qopcha orasidan sochlarini o'tkazib, tushirib qo'yishgan. Xonlar saroyida yoxud boy-badavlat xonadonlarning ayollari asosan zar iplar bilan gul solingan kaltapo'shak kiyishgan. Bu asrimiz boshlarigacha davom etib, keyinchalik gul tikilgan do'ppilar kiyish rasm bo'lgan.

Poyabzal ham ayollar kiyimining muhim qismi. «Do'st – boshga, dushman – oyoqqa qaraydi», degan maqol bor. Ammo o'lkamizda do'stlar ham poyabzalga alohida ahamiyat berishadi. Ayollar poyafzali xilma-xildir. Ular ko'chaga poshnasi yumshoq, qo'ngi uzun mahsi-kalish kiyib chiqqanlar. Boyroq ayollar charmga iroqi kashta tikilgan mahsi va kavush kiyishgan. Ayrim joylarda qish faslida yog'och kavush kiyilgan.

Yuqorida qayd etilgan liboslar o'zbek ayollarining bosh-oyoq sarposi, ya'ni milliy kiyimlari to'g'risida ma'lumot beradi, deb o'ylaymiz.

TAQINCHOQLAR VA PARDOZ TURLARI

Turkiy xalqlarda ayollar zeb-ziynat va pardoz-andoz ishlariga qadimdan e'tibor berishgan. XIX asr o'rtalarida taqinchoqlarning rang-barang turlaridan foydalanishiga e'tibor yanada oshdi. Taqinchoqlar tayyorlash bilan asosan zargar ustalar shug'ullanishgan. Ularning ishi murakkab jarayondan iborat bo'lib, didlari, tabiat go'zalligini his qilishi yuksak bo'lgan. Go'zallik asarini chuqur va nozik jihatlarigacha idrok qilganlar. Ayollar uchun ishlangan zargarlik buyumlari xilma-xil va rang-barang bo'lgan, ular bilan bosh va ust kiyimlari bezatilgan. Ushbu sahnaning Xorazm, Farg'ona, Toshkent, Buxoro, Surxondaryo maktabi kabi mashhur maktablari bor edi. Ularda bejirim va nafis bo'lgan quyidagi **taqinchoq xillari**: bo'yin va ko'krakka taqiladigan paymoncha, orpa jevak, zebigardon, nozigardon, tanga jevak, tumor, bozvand, tillatumorcha, bo'yin tumor, ko'krak tumor, zarkokil, tanga gulli, peshanaga taqiladigan tilla bargon, tillaqosh, jiga, par sochpopuk, naycha sochpopuk, panjara sochpopuk, besh kokil, qubbali sochpopuk, burunga taqiladigan aravak va boshqa xillari yasalgan. **Isirg'alarning** ham ko'plab turlari mavjud bo'lgan: kanazirak, Turkiston baldoq, Qashqar baldoq, zulukzirak, oybaldoq, Farg'onacha baldoq, Toshkent baldoq, shaldiroq baldoq, ko'zli zirak, arava baldoq, anjir baldoq.

Uzuk turlari: avg'oncha uzuk, ko'zsiz uzuk, rumcha uzuk, ayriband uzuk, shohona quyma uzuk, o'rama uzuk, mis uzuk, tilla uzuk, hoj uzuk.

Bilakuzuk turlari: Siqma bilakuzuk, qo'chqor shoxli rosmana bilakuzuk, chog'roq bilak uzuk, ilonbosh uzuk, bodomcha bilakuzuklar.

Zeb-ziynatlarni zargarlar o'yma usulda yasaganlar va turli rangdagi toshlar: marjon, shisha, sadaf kabilar bilan naqsh berganlar. Surxondaryo va Qashqadaryo qishloqlarida ko'krakka taqiladigan mayda munchoqlardan tuzilgan bezaklar keng tarqalgan. Toshkentda esa durdan yasalgan munchoq, marjon, zumrad va shishadan ishlangan zirak, uzuk va bilakuzuk taqish rasm bo'lgan.

Buxoroda oltin zirak – shibirmak yaproqsimon shaklda bo'lib, katta yoqut ko'zli marvarid yoki dur bilan bezalgan. Barcha bezaklar buyurtma holda tayyorlangan. Boy va zodagon tabaqa, saroy ahllari tilla, kumush kabi qimmatbaho toshlardan zargarlik buyumlari tayyorlaganlar, uni dur bilan bezatganlar, kambag'allar esa mis, jez yoki tilla suvi yuritilgan taqinchoqlardan yasashga buyurtma berganlar.

Xorazm zargarlari yasagan taqinchoqlar ham o'zining g'oyat nafis va go'zalligi bilan ajralib turgan. O'zbek ayollari faqat bejirim taqinchoqlar taqish bilan cheklanmaganlar.

O'zbek xotin-qizlari qadim-qadimdan o'ziga oro berish, go'zal qiyofalarini uzoq vaqt saqlashga harakat qilib, upa surtish, gul suvi bilan yuzni yuvish va o'sma, xina yordamida yanada ko'rkli bo'lishga intilishgan. Ular go'zallikni yuksak qadrlaganlar. Turli bezak buyumlaridan foydalanganlar. Masalan:

Tillaqosh – yupqa tilla hal yuritilgan kumush plastinkadan yasaliib, feruza va boshqa qimmatbaho toshlar bilan bezatilgan. Ayniqsa Buxoro, Toshkent va Farg'ona vodiysida rasm bo'lgan.

Osmado'zi – qoshga o'xshatib ishlanib, peshonaga taqiladi, shokildalar, nodir toshlar bilan ziynatlanadi, ko'proq Xorazm voliasida rasm bo'lgan.

Bargak ham peshonaga bog'lanib, o'rtasida noyob toshlar joylashtirilgan, uning atrofi mayda feruza toshlar, ba'zan shokildalar bilan bezatilgan. Asosiy qismi to'g'ri to'rtburchak shaklidagi plastinkalari oshiq-moshiqchalar bilan bir-biriga mahkamlab qo'yilgan. Buxoro, Samarqand, Toshkent va Farg'ona vodiysida ko'p tarqalgan.

Zebigardon – bo'yinga taqilib, ko'krakka tushirib qo'yiladi, halqacha, sadaf, munchoq-marjonlarni bir-biriga biriktirib yasalishi-

dan hosil bo'ladi, qubbalari qimmatbaho toshlar bilan bezatilgan. Yuqorida sanalgan viloyatlarda keng rasm bo'lgan.

Uzuk – uchinchi barmoqdan tashqari (bu barmoqqa faqat yassollar taqishadi) barcha barmoqlarga taqsa bo'ladigan ziynat belgisi bo'lib, o'rtasidagi ko'ziga nodir toshlar o'rnatilgan, o'zi oltin, kumush, misdan yasalgan.

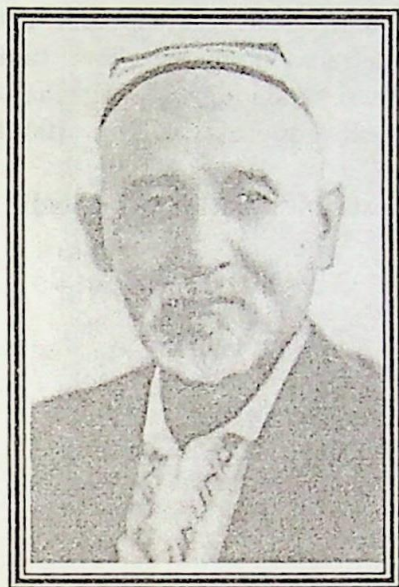
Bilakuzuk, dastona – tilla, kumush, misdan, munchoq, marjon shodalaridan ham yasali, uning bodomcha, yapaloq, ilonboshi, baqqaboshi, rosmana, kichik bilakuzuk kabi turlari mavjud. Buxoro va Samarqandda shabaka, Xorazmda zalvorli bilakuzuk, Toshkent va Farg'ona vodiysida vazni yengil, o'yma naqshli qora kumush suvi yuritilgan bilakuzuklar ko'proq uchraydi. Buxoroda "shibirmak" deb ataladigan turi ham bo'lib, ko'ziga yoqut tosh, atrofiga durlar o'rnatilgan, gultojibarg shaklida ishlanib, shokila va bargaklari bo'ladi.

Isirg'a, zirak – ayollar yoqtiradigan bu ziynat buyumning ko'ziga noyob tosh o'rnatilib, mayda shisha toshchalardan iborat shokilalari ham bo'ladi. Qashqar baldoq, oybaldoq, halqa kabilar ham quloqqa taqilib, oltin va kumushdan ishlanadi, ko'proq Farg'ona vodiysida uchraydi.

Buloqi xolbin – burunga taqiladigan ziraklardir.

O'ZBEK RAQS SAN'ATI ASOSCHILARI

USTA OLIM KOMILOV
(1875-1953)

1-rasm. Usta Olim Komilov

O'zbek raqs san'atining rivojlanishida usta doirachi, xalq raqslarining asoschisi, kompozitor usta Olim Komilovning roli juda kattadir. Usta Olim Komilov 1875-yil Marg'ilonda tug'ilgan.

Usta Olim Komilov o'z ijodi davomida o'zbek milliy raqslarining paydo bo'lishi va rivojlanishiga o'zining katta hissasini qo'shgan. Uning sahnalashtirgan raqslari, doira usullari faqatgina O'zbekistonda emas, balki chet ellarda ham muvaffaqiyat qozongan. U o'z ijodini 1920-yilda boshladi. U yoshligidan arava sozlaydigan usta bo'lib ishlagan, keyinchalik doira san'atiga qiziqib qoladi. Uning yoniga 12 yoshli arman qizi

Tamaraxonim keladi va undan doira usullariga harakatlar o'rgatishni so'raydi. Ular bir necha yil birgalikda ish olib boradilar va kichik truppa tuzadilar. Bu truppa bilan ular butun Farg'ona vodiysidagi barcha shahar va qishloqlarda bo'lib, targ'ibot va tashviqot ishlarini olib boradilar. Bu truppaga keyinchalik bir qancha qo'shiqchi va raqqosalar kelib qo'shiladilar. Ular teatrlashtirilgan konsertlarni ko'rsatadilar, keyinchalik, 1926-yil 20-aprelda bu truppaga "agitbrigada" deb nom beriladi. Shu yilning o'zida Narkompros tomonidan «O'zbek etnografik ansamblini tashkil qilish haqida» qaror qabul qilinadi. Shu etnografik ansamblni tashkil etish maqsadida truppa a'zolari Marg'ilonga ko'chib boradilar. Bu ansamblga usta Olim Komilov va Muhiddin Qoriyoqubov rahbarlik qiladilar.

Ansamblida ishtirok etish uchun Farg'ona va Toshkent viloyatlaridan san'atkorlar kelib qo'shiladilar. Yusufjon qiziq Shakarjonov, Abduqodir Ismoilov, To'xtasin Jalilov va yana bir qator san'atkorlar shular jumlasidandir.

Usta Olim Komilov Tamaraxonim bilan birgalikda Hamza Hakimzoda Niyoziy nomidagi akademik teatrning 15 yilligiga bag'ishlab, «Tantana raqsini» sahnalashtiradilar. Keyinchalik usta Olim Komilov Tamaraxonim va Mukarrama Turg'unboyeva bilan birgalikda «Doira darsi» nomli qo'llanmani yaratadilar. Hozirgacha bu kitobdan ham yosh doirachilar, ham yosh raqqosalar darslik sifatida foydalanib kelmoqdalar.

Usta Olim Komilov 1953-yilda Toshkent shahrida vafot etadi.

TAMARAXONIM (1906-1991)

2-rasm. Tamaraxonim

Tamaraxonim 1906-yil 29-martda Farg'ona shahri yaqinidagi Gorchakov temiryo'l bekati qo'rg'onida, arman xonadonida dunyoga keldi. U bolalik davridan boshlab qo'shiqchilik va raqs san'ati bilan qiziqdi. Yosh Tamara kechqurirlari gulxan atrofida dorbozlar, qiziqchilar, raqqos va xonandalar san'atini miriqib tomosha qilardi, asta-sekin o'zi ham raqsga tushib, qo'shiq ayta boshladi. Yosh, jajji arman qizining o'ziga xos bo'lgan mahoratini kattalar sezib, uni raqsga tortar edilar. Tamara 12 yoshidayoq mashhur bo'lib ketdi.

1918-yili Tamaraxonim Hamza Hakimzoda Niyoziy, usta Olim Komilov, Yusufjon qiziq Shakarjonov, Muhiddin Qoriyoqubov bilan tanishib, katta ustozlar davrasida ijod qila boshlaydi. Tamaraxonim o'z ustozlari haqida shunday degan edi: – «Meni birinchi bor usta Olim Komilov, Yusufjon qiziq Shakarjonovlar sahnaga qo'limdan yetaklab olib chiqqan edilar. Ular butun umr men uchun nafaqat maslahatchi, hamnafas ustoz bo'ldilar, balki ulkan qalblari bilan meni va ijodimni nihoyatda qadrlaydigan samimiy do'stlarim bo'lib

qolishdi». Haqiqatda ham, Tamaraxonimning boy, ko'p qirrali ijodiy faoliyati shakllanishida ustozlar mehnati katta bo'ldi.

Tamaraxonim 1918-1920-yillardan boshlab, o'z ustozlari bilan birgalikda o'zbek xalqining ma'naviy hayotini barpo etishda betinim xizmat qildi, o'zbek san'atini yuqori cho'qqilarga olib chiqdi, xalqning orzu-niyatlari, tashvishlari, xursandchiligi bilan yashadi. Milliy madaniyatimizni chet ellarda mashhur etdi.

Tamaraxonim 1925-yili Parij shahrida bo'lib o'tgan gastrollarda qatnashib, katta muvaffaqiyatlarga sazovor bo'ladi. Tamaraxonimni Yevropaning mashhur san'atkorlari Anna Pavlova, Aysedora Dunkan, Mixail Fokin, Fedor Shalyapinlar tan olib, uni «afsonaviy Tamara» deb, zo'r hurmat bilan tilga oladigan bo'ladilar. Afsonaviy Tamara 1935-yili London shahrida bo'lib, Xalqaro raqs san'ati festivalida o'z ustozlari bilan qatnashib, «Oltin medal» sovrindori bo'lib qaytadi.

Tamaraxonim milliy balet san'atimizning poydevorini qo'ygan va uning rivojiga katta hissa qo'shgan atoqli ijodkorlardan hisoblanadi. U 1932-yili Muxtor Ashrafiy nomidagi Toshkent Davlat konservatoriyasida balet maktabini ochadi. U abadiy barhayot o'zbek raqs estafetasini o'z shogirdlari Mukarrama Turg'unboyeva, Roziya Karimova, Gavhar Rahimova, Qunduz Mirkarimova, Galiya Izmaylova, Yelizaveta Petrosova, Margarita Oqilova va boshqalar qo'liga tutqazdi. 1939-yili Tamaraxonim Alisher Navoiy nomidagi opera va balet teatrida birinchi o'zbek baleti – «Gulandom» asarini yaratdi.

Tamaraxonimning o'lmas va go'zal qo'shiq hamda raqslari, xalq laparlari ikkinchi jahon urushi yillarida jangovar qurolga aylanadi. Uning san'ati har bir jangchi uchun havodek, suvdek zarur edi. Tamaraxonim 4-5 yil davomida front brigadalarida qatnashib, 100 dan ortiq konsert berdi.

Tamaraxonim 1950-1960-yillarida barcha xalq va millatlar orasidagi do'stlikni o'zining erkin san'ati bilan yanada mustahkamlashga harakat qildi. Ustoz san'atkorning qo'shiqlari jahon xalqlarining 86 tilida yangradi.

Tamaraxonimning boy ijodiy faoliyati to'g'risida yuzlab maqolalar, bir necha kitoblar yozilgan.

Tamaraxonim o'z xalqiga, uning urf-odati, rasm-rusumlari, an'analariga sodiq bo'lgan holda o'z shogirdlariga qarata aytgan so'zlari bugun nihoyatda ibratli: «San'atkor xalq hayoti, uning turmushi, orzu-niyatlari bilan yashashi va ularni o'z ijodida ifoda eta bilishi ulug' vazifadir».

18
13 65

MUKARRAMA TURG'UNBOYEVA

(1913-1978)

«O'zbek xalq raqs san'ati asoschisi Mukarrama Turg'unboyeva 1913-yilda Farg'ona yaqinidagi o'rta hol dehqon oilasida dunyoga keladi. U yoshligidan musiqaga qiziqar edi, maktabda o'qib yurgan chog'idanoq raqs to'garagiga qatnashadi. Uning yoshlik yillari Farg'onadagi tog'asining uyida o'tadi. Mukarramaning san'at yo'liga kirishiga kelinoyisi sababchi bo'lgan. Yosh raqqosaning bu san'atga qiziqishi orta boradi. Usta Olim Komilov va Tamaraxonim o'z truppalariga taklif qiladilar. Mukarrama 1927-yilda

teatrda o'z ijodini boshlaydi. 1930-1940-yillarda o'zbek balet san'ati rivojlana boshlaydi va bunga Mukarrama katti hissa qo'shadi. «Buyuk kanal», «Gulandom», «Tog' yuragi», «Oq bilak» baletlarida asosiy raqslarni yuksak mahorat bilan ijro etadi. «Paxta» (1933-yil), «Shoxida» (1938-yil) baletlarini sevib ijro etadi.

1933-yildan Respublika birinchi balet maktabida dars bera boshlaydi.

Ilk raqqosalarga raqs sirlaridan saboq beradi. Ikkinchi jahon urushi yillarida front ichida soldatlarga namoyish etilgan konsert dasturlarida o'zining jozibador raqslari bilan faol qatnashadi.

3-a,b rasmlar. Mukarrama Turg'unboyeva

1954-yili Hindiston, KXDR, Albaniya, Avstriya va Italiyada san'atimizni namoyish etadi. 1957-yilda Mukarrama Turg'unboyeva xotin-qizlardan iborat «Bahor» xalq raqs ansamblini tuzadi. 1960-yili «Bahor» ansambli O'zbekiston Davlat xalq raqs ansambliga aylantiriladi.

Mukarrama Turg'unboyeva ansambl uchun «Katta o'yin», «Paxta», «Qoraqalpoqcha», «Namangancha», «Uchrashuv», «Lazgi», «Dildor», «Jonon», «Andijon polkasi», «Rohat», «Yetti go'zal», «Toshkent piyolasi» raqslarini sahnalashtiradi. «Bahor» ansambli o'z repertuari bilan butun dunyoni kezib, o'zbek raqs san'atini ko'z-ko'z qiladi.

Buyuk san'atkor Mukarrama Turg'unboyeva 1978-yili 26-noyabrda vafot etadi. Uning raqsga bo'lgan mehr-muhabbati shunchalik kuchli bo'lib u, faqat raqs bilan yashardi, qalbida borini, umri bo'yi nimaga erishgan bo'lsa barchasini odamlarga baxsh etdi.

ISOXOR OQILOV

4-rasm. Isoxor Oqilov

vor bo'ldi. Isoxor Oqilov 1953-1954-yillarda I.Moiseyev rahbarligidagi turli millat xalqlari raqslari davlat akademik raqs ansamblida tajriba orttirdi. Yetuk artistlardan ta'lim oldi. 1957-yil Respublika filarmoniyasida baletmeyster bo'lib ishlay boshladi. Isoxor Oqilov xoreografik kompozitsiya, yorqin raqslar muallifidir. Ittifoq va chet el davlatlaridagi bayram va konsertlardan o'zining postanovkalari uchun olqish va maqtovlarga erishib qaytar edi. Ko'plab professional raqs ansambllari tashkil etishda xizmat qildi. Toshkent to'qimachilar san'at saroyi qoshidagi bolalar raqs ansambli ham xalqaro konkurslarda laureat bo'lgan.

Isoxor Oqilov o'zining ijodiy faoliyati davomida 800 dan ziyod erkak va ayollarning raqslari va ommaviy raqslarni yaratdi. 1970-yil

Samarqand shahrida yashab, ijod etgan Isoxor Oqilov 1930-yil oxirlarida san'at yo'liga kirib keldi. U 1928-yil musiqa va xoreografiya ilmiy tekshirish institutiga o'qishga kirdi. Isoxor Oqilov 1929-yil Respublika ekspremental musiqali drama teatriga ishga kirdi. Keyinroq Buxoro musiqali drama teatrida ishladi. U Zarafshon vodiysining folklor raqslarini chuqur o'rganishga erishdi. 1930-yil Isoxor Oqilov butunittifoq olimpiadasida qatnashib, o'zining raqs san'atidagi mahoratini kursatdi. Isoxor Oqilovning ustozlari raqs san'atining ko'zga ko'ringan namoyandalari usta Olim Komilov, Tamaraxonim, Qori Yoqubov, I.Moiseyev, G.Ulomova, R.Zaxarova, L.Lavraski, F.Lopuxov, A.Bek va boshqalardir. 1937-yilda «Charxi» – tizzada aylanish raqs bilan tomoshabinlar olqishiga sazo-

tarkibi 200 kishidan iborat bo'lgan «Shodiyona» ommaviy raqsini yaratdi. Isoxor Oqilovning oilasini raqs laboratoriyasi desak, mubolag'a bo'lmaydi. Rafiqasi Margarita Oqilova va 4 qizi taniqli raqqosalardir. Isoxor Oqilov sahnalashtirgan raqslar hamon uning shogirdlari tomonidan ijro etib kelinmoqda. Isoxor Oqilov sahnalashtirgan yakka raqslardan quyidagilarni sanab o'tish mumkin:

- (– «Lagan raqsi» – N.Shermatov.
- «Tong malikasi» – Q.Do'stmuhamedova.
- «Dil kuylasin» – Dilafruz Jabborova.
- «Gulruh» – Dilafruz Jabborova.
- «Uzum uzuvchi qiz» – L.Oqilova.
- «Nozik tabassum» – Svetlana Tursunova.
- «Orom» – Dilorom Sherova.
- «Katta o'yin» – Halima Komilova.
- «Ufori chilaki» – Klara Yusupova.
- «Larzon» – Qunduz Mirkarimova.
- «Shodiyona» – M.Oqilova.
- «Ufori qalabandi» – Gulchehra Azimova.
- «Pomircha raqs» – Galiya Izmaylova.
- «Duxtaru nola» – T.Yusupova.
- «Sanami» – V.Oqilova.
- «Suxayl va Mehri» – Z.Oqilova.
- «Ey, dilbari jonim» – M.Ahmedova.

MARGARITA OQILOVA

Margaritaning raqqosalik mahorati zamondosh raqqosalar faoliyatida mavjud bo'lgan ijodiy muhit ta'siri ostida shakllandi va rivojlandi. Samarqand shahrida 1919-yilda tug'ilgan drammatik studiya bazasidagi «Xalq teatri»da ishladi.

Margarita Oqilovaning o'zi: "Men besh yoshligimda raqsga tusha boshladim, chunki opam Tamara ham raqsga tushardi. Men bo'lsam dastlab uning qo'l va oyoq harakatlariga diqqat bilan qarab turar edim, keyin ularni o'rganib, raqsga tushardim. «Mirzadavlat», «Bahor», «Dilxiroj», «Qoshi qora»,

Margarita Bahlulovna Oqilova 1920-yilda Samarqand shahrida tug'ildi. Otasi Bahlul Binyaminzoda aslida Eron millatidan bo'lib, yoshligida Bag'doddan Samarqandga kelib, hayot kechirishgan. Musiqa va raqs san'atining xilma-xil turlari baralla yangrab turgan oila yosh Margaritaning kelajakda taniqli raqqosa va baletmeyster bo'lib yetishuviga ijobiy ta'sir ko'rsatdi va uni jozibador raqslar olamiga olib kirdi.

5-a,b rasmlar.
Margarita Oqilova

«Doira bozi» kabi har xil terma kuylarga o'ynardim», — deb eslardi.

Bo'lajak raqqosa 1932-yilga qadar Samarqand teatri san'atkorlari muhitida tarbiyalandi va raqsga astoydil ko'ngil qo'ydi. 1932-yil Oqilovlar oilasi Tojikiston Respublikasi poytaxti Dushanbe shahriga ko'chib keldilar. Milliy kuylarning keng tarqalishi raqqosa Margaritaning raqs repertuarini boyitishda muhim rol o'ynadi. Uning repertuariga «Pomircha», «Afg'oncha», «Dashnobodcha», «Tojikcha» kabi raqslar kirdi. Margarita ijrosida bu raqslarni tomoshabinlar sevib qolgan edilar. Ammo Margarita raqs sirlarini yanada chuqurroq o'zlashtirishga, kelgusida taniqli raqqosalar qatoriga kirib, istagan paytda tabarruk sahna maydoniga chiqishga, xalqqa yoqqan va o'zini butunlay qoniqtirgan raqslarni ijro etishga intilardi. Margarita Samarqand teatrida faqat raqs san'ati bilangina chegaralanib qolmadi. Sekin-asta raqs sahnalashtira boshladi.

Ular keyinchalik oilasi bilan Toshkentga ko'chib keldilar. Margaritaning umr yo'ldoshi taniqli baletmeyster Isoxor Oqilov Toshkentdagi O'zbekiston Davlat filarmoniyasining bosh baletmeysteri qilib tayinlandi. Margaritani esa yetakchi raqqosa va baletmeyster sifatida ishga taklif etishdi. 1955-yildan boshlab hayotini, faoliyatini badiiy havaskorlik to'garagi san'atini rivojlantirish yo'liga qaratdi. Margarita Oqilovanning o'rtancha qizi Zulayho va kenja qizi Lola Oqilovalar ham o'zbek raqs san'atining rivojlanishi yo'lida sidqidildan xizmat qilib kelmoqdalar.

Margarita Oqilova o'z qizlarini ham ko'p yillar davomida tarbiyalab, raqs san'atiga olib kirdi. Ayniqsa katta qizi Viloyat Oqilovanning ijodi raqs shinavandalari qalbida chuqur o'rin olgan.

Margarita Oqilovadan raqsni yaratish jarayonida sizga nima yordam beradi, deb so'rasangiz: «Hayotning o'zi» deb oddiy javob beradi. Bu ikki so'zda Margarita Oqilovanning badiiy-g'oyaviy rejalari poydevori qurilgan.

Ijodkor haqiqatdan ham hayotga, tabiatga o'tkir nazar tashlab, undagi jozibali tomonlarni badiiy o'zlashtirib, o'z san'atiga singdiradi. Bizning rang-barang ma'naviy hayotimiz raqqosa ijodini boyitib, uni san'at cho'qqilari tomon yetaklab boraveradi.

QUNDUZ MIRKARIMOVA

6-rasm. Qunduz Mirkarimova

1928-yil Toshkent shah-
rining Qo'yliq dahasida jajigina
qizaloq dunyoga keldi. Yoshlik
chog'laridanoq u raqsga va mu-
siqaga mehr qo'ygan bu qizaloq
keyinchalik o'zbek xalqining
mashhur raqqosasi bo'lib tanildi.

U 1939-yilda Xoreog-
rafiya bilim yurtiga o'qishga
kiradi. Usmon Yusupov va
ustoz san'atkor Mukarrama
Turg'unboyeva tavsiyasi bilan
1949-yilda Moskva xoreogra-
fiya bilim yurtiga o'qishga
kiradi. U yerda Mariya Alek-
sandrovna Kejuxova qo'lida
tahsil oladi va bilim yurtini
1952-yilda tugatadi.

1953-yildan boshlab Qori Yoqubov nomli O'zbek filarmo-
niyasiga ishga kiradi.

1956-yilda O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist unvonini oldi.

1957-yildan «Bahor» xalq raqs ansamblida solistka va repititor
bo'lib ishladi, shu bilan birgalikda, xoreografiya bilim yurtida dars
bera boshladi.

1967-yilda O'zbekiston xalq artisti unvoni berildi.

Qunduz opa uchun 1993-yil unutilmas yil bo'lib, Prezidentimiz
Islom Abdug'aniyevich Karimov o'z qo'li bilan "Xalqlar do'stligi"
ordenini topshirdi.

Professor Qunduz Mirkarimova 1957-yildan to shu kungacha
Oliy raqs va xoreografiya maktabida raqs sirlarini o'sib kelayotgan
yosh avlodga o'rgatib kelmoqda.

GALIYA IZMAYLOVA

7-rasm. Galiya Izmaylova

Galiya Izmaylova 1923-yilda tavallud topgan. U o'zbek xalqining birinchi balet raqqosasidir. U 1941-yilda o'zbek balet maktabini tamomlab, Navoiy nomidagi opera va balet teatriga ishga keladi. Shu yillar mobaynida bir qancha balet spektakllarida bosh rollarni ijro etdi. 1943-yilda «Oq bilak» baletida Semurg' obrazini yaratdi. 1945-yilda «Bog'chasaroy fontanida» Zarema obrazini yaratdi. 1961-yilda Toshkent teatr va rassomchilik institutini ham tamomladi. Bir qancha spektakllarda ajoyib obrazlar yaratdi. Bulardan:

1. 1949-yil «Balerino» baletida Gulnora obrazi.

2. 1948, 1960, 1973-yillar «Don Kixot» baletida Kitri obrazi.

3. 1949-yil «Krasniy mak» baletida Tao Xao obrazi.

4. 1957-yil «Jizel» baletida Jizel obrazi.

5. 1960-yil «Balero» baletida Karmen obrazi.

6. 1961-yil «Kashmir afsonasi» baletida Nargiz obrazi va boshqalar.

1977-yildan boshlab shu teatrdan bosh baletmeyster lavozimida ishladi va bir qancha balet spektakllarini sahnalashtirdi. Jumladan:

1. 1959-yil Chaykovskiyning «Oqqush ko'li» baleti.

2. 1960-yil Ravelning «Balero» baleti.

3. 1961-yil Mishelning «Kashmir afsonasi» baleti.

4. 1969-yil M.Ashrafiyning «Sevgi tumori» baleti.

Galiya Izmaylova o'zining ijodiy faoliyatida yangi klassik sahnaviy raqs janrini vujudga keltirdi. Bu raqs janri sharqona bo'lib, u o'zbek xalq raqsini Yevropa klassik raqslari bilan mujassamlashtirdi va Xorazmcha, Buxorocho, Pomircha, Farg'onacha va jahon xalqlari raqsLARining mohirona ijrochisi bo'ldi.

Galiya Izmaylovaga 1950-yilda Davlat mukofoti va 1970-yilda Hamza mukofoti berilgan.

8-rasm. Bernora Qoriyeva

Raqs san'ati tarixi o'zining san'ati, hayoti va ijod etgan raqslari, yaratgan asarlari bilan mashhur bo'lgan san'atkorlar haqida ma'lumot beradi. Mana shunday asarlar yaratib, tarixda nom qoldirgan raqqosalardan biri Bernora Qoriyevadir.

Bernora Qoriyeva 1955-yili Moskvadagi xoreografiya bilim yurtini bitirgach, Toshkentga kelib, Alisher Navoiy nomidagi akademik opera va balet teatriga ishga kirdi. Uning bu yerda yaratgan ilk rollaridan biri «Prima» balerina va boshqa qator rollari o'zbek xoreografiya san'atining muvaffaqiyatidir.

«Anna Karenina» baletida Anna rolini, «Tohir va Zuhra» baletida Zuhra rolini, «Oqqush ko'li» asarida Odetta rolini, «Maskaradda» Nina, «Qiz va Xuligan»da qiz va boshqa qator rollarni maroq bilan o'ynagan. Shu jumladan, «Oqqush ko'li», «Shapiana», «Spartak», «Don Kixot», «Temur Malik» spektakllarida bir qancha rollarni ijro etgan.

Ijodiga 10 yil to'lgach, «O'zbekiston Xalq artisti» degan unvonga sazovor bo'ldi.

1957-yil Bernora Qoriyeva klassik raqqosalar ichida kumush medal bilan taqdirlandi.

Bernora Qoriyeva bir necha davlatlarda, ya'ni Amerika, Yaponiya, Koreya, Angliya gastrol safarlarida bo'ldi.

Klassik raqslardan tashqari Bernora Qoriyeva o'zbek milliy raqslaridan Farg'onacha, Buxorocha va Xorazmcha raqslarni ham juda sevib ijro etgan.

1960-yillar oxirida «Yetti bahodir va Malika» baletida o'ynadi. 1971-yilga kelib, Alisher Navoiy nomidagi opera va balet teatrida «Tanovar» baleti qo'yilib, Bernora Qoriyeva unda o'zining go'zal raqslari bilan bosh rol ni ijro etadi.

Hozirda Bernora Qoriyeva teatrdan cheklanmagan holda teatr jamiyati raisi lavozimida ish faoliyatini davom ettirmoqda.

Bernora Qoriyeva raqsga butun umrini baxshida qilgan san'atkorlardan biridir.

O'ZBEK MILLIY RAQS DASTALARI

Mustaqillik sharofati bilan qadimgi urf-odat, an'ana va marosimlarga alohida e'tibor berilmoqda.

Vatanimiz mustaqilligi tufayli yangicha an'analar, marosimlar va urf-odatlar qaror topdi. Mamlakatimiz mustaqillikka erishgandan so'ng, ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan milliy qadriyatlarni tiklash, unutilgan an'analarni keng ommalashtirish va ularni chuqur o'rganish uchun qulay sharoitlar yaratildi. Bu esa Milliy xoreografiya san'atiga ham katta mas'uliyat yukladi.

✓ O'zbek milliy raqs san'ati noyob va benazirdir. ✓

✓ Professional raqs san'ati necha-necha asrlardan buyon raqqosalarni kamolga yetkazishning o'ziga xos uslubiga egadir, shu boisdan ham XX asr mutaxassislari bu ko'hna shakl va uslublarni «O'zbek mumtoz raqsi» deb ataydilar.

Bu san'at ikki ming yil mobaynida xalq raqsining sarhad bilmas usullaridan bahramand bo'lib kelmoqda.

Raqs san'ati tarixidan ma'lumki, amaliyotida "maktablar" deb ataladigan to'rtta hududiy raqs guruhi tarkib topdi. Bular Farg'ona, Buxoro, Toshkent va Xorazm raqs maktablaridir. Ularning tarkibiga tog'liklarning ana shunday maktablari ham kiradi. Ularning o'zlariga xos mazmuni, zarblari, ohanglari, harakatlari, his-tuyg'ulari bor.

Bu boy merosni asrash va rivojlantirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.Karimovning farmoni bilan 1997-yilda Milliy raqs birlashmasi tuzildi va unga buyuk raqqosa Mukarrama Turg'unboyevaning nomi berildi. Birlashmaga O'zbekistonning barcha viloyatlaridan 13 ta raqs dastalari, shuningdek, Toshkent shahridagi «Bahor», «Lazgi», «Tanovar», «Zarafshon» kabi 4 ta raqs jamoasi kiradi. ✓

«Bahor» raqs dastasi

9-rasm. «Bahor»

«Bahor» raqs dastasi 1957-yil O'zbekiston xalq artisti Mukarrama Turg'unboyeva tomonidan tashkil etilgan. Mukarrama opa ayollar raqs jamoasini tuzishga qaror qilib, uning tarkibiga professional raqqosalar tanlab olindi. Dasta qisqa muddat ichida O'zbekistonda katta shuhrat qozondi, 1957-yili Moskvada o'tkazilgan Jahon yoshlar festivalida qiyin sinovlardan o'tib, birinchi mukofotga sazovor bo'ldi.

Ansamblning musiqa rahbari Salohiddin To'xtasinov bo'lgan. Mukarrama Turg'unboyeva va Salohiddin To'xtasinov birgalikda ansambl repertuarida O'zbekistonning barcha viloyatlari raqslarining butun jozibadorligi va o'ziga xos xususiyatlari bilan yorqin aks ettirishgan. Ijro usuli, liboslar, ohanglar shunday saralandiki, sahnada Farg'ona xotin-qizlarining san'ati aks etdi.

Farg'ona raqslariga xos bo'lgan mayinlik yakka va ayniqsa, jamoa raqslarida o'z aksini topdi. Raqs dastasi nafaqat O'zbekiston bo'ylab o'z raqslarini namoyish etdilar, balki ular butun jahonga O'zbekiston raqs san'atini go'zal va nafisligini namoyish etdilar. Ular ijrosidagi «Bahor» valsi, «Bayot», «Pilla», «Rohat», «Paxta», «Tanovar», «Katta o'yin», «Munojot», «Namanganning olmasi» va boshqa yuzlab raqslar butun jahon bo'ylab kezib katta olqishlarga sazovar bo'ldi.

«Lazgi» Davlat ashula va raqs ansambli

10-rasm. «Lazgi»

1968-yilda O'zbekiston xalq artisti Gavhar Rahimova badiiy havaskorlar orasidan iste'dodli yoshlarni tanlab olib, «Lazgi» ashula va raqs ansamblini tuzadi.

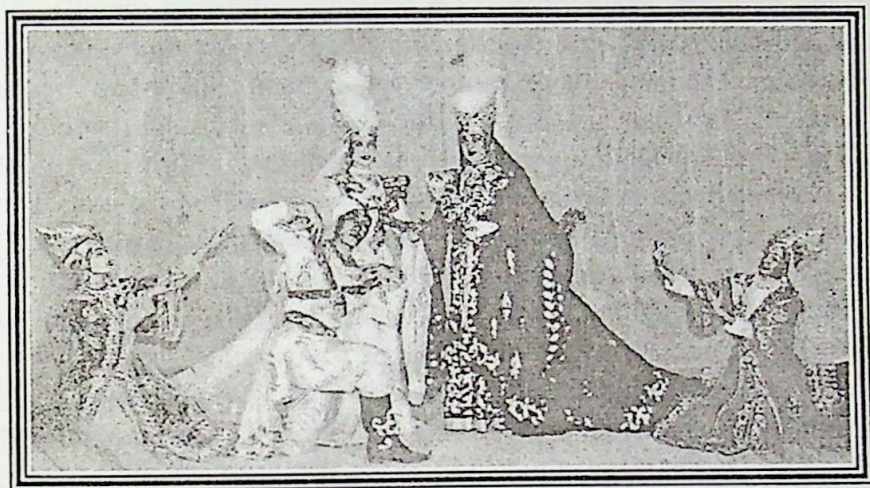
Roziya Otajonova Xorazm xalq laparlari va raqslarining mohir ijrochisi bo'lgan. U raqs mahorati bo'yicha hech bir san'at dargohida o'qimagan bo'lsa ham, xalq ijodiyotini yaxshi bilgan. «Lazgi» ansambli avval qo'shiqchi va garmonchilar jo'rligida faoliyat ko'rsatgan. Keyinchalik raqqosalar ham qo'shilib, ashula va raqs ansambliga aylantirildi. Komiljon Otaniyozov, Olmaxon Hayitova, Ortiq Otajonovlar ham shu ansamblda ijod qilganlar. Zuhra G'iyosova 25 yildan buyon shu ansamblda baletmeyster bo'lib ishlab kelmoqda. Hozirgi kunda bu ansamblga Rahmatjon Qurbonov rahbarlik qilmoqda. Raqqosalardan O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist Feruza Solihova, Nargiza Xo'jaxonova yosh raqqosalar ko'rigi grandpri sovrindori, shu ansamblning faxriylaridir. Bu ansambl juda ko'p ijodiy safarlarda bo'lib, Amerika, Afg'oniston, Germaniya, Yaqin Sharq, Fransiya, Tunis mamlakatlarida o'z konsert nomerlarini namoyish etishgan. Ularning repertuarlaridan «Lazgi», «Norin-Norin», «Orazibon lazgisi», «Barigal» va boshqa bir qancha xorazmcha qo'shiq va raqsar o'rin olgan.

Bu ansamblni tuzishdan maqsad o'zbek raqsining Xorazm uslubini rivojlantirish va Xorazm xalqining timsoli bo'lmish eng sho'x, quvnoq raqslarni ommalashtirishdir. «Lazgi» raqsining harakatlari uchayotgan oqqushning intilishini, yugurayotganini eslatadi. Nozik, chiroyli qo'llarining silkinishi esa betakror joziba kasb etadi.

Rossiya va Ukraina, Tunis va Marokash, Hindiston va Efiopiya, Turkiya va Yaponiya xalqlari bu ansambl san'atiga tasannolar aytishgan.

Ansambl dasturi kamalakdek tovlangan xilma-xil raqslardan iborat. Xorazm xalqining sho'x-shodonligi, bu xalqning urf-odatlarini o'ziga xos go'zal raqslar orqali ifoda etilgan.

«Tanovar» o'zbek raqs teatri

11-rasm. «Tanovar»

Birinchi raqs teatrining asoschisi Yulduz Ismatova 1989-yilda «Tanovar» raqs jamoasini tuzdi va shu yili birinchi raqs teatrini sahnalashtirdi.

Yulduz Ismatova tashabbusi bilan tashkil topgan «Tanovar» raqs teatrining dastlabki dasturi «Sharq ayoli» degan teatrlashtirilgan konsertdan iborat edi. Unda «Munojot», «Anor-anor», «Raqqosa», «Xorazmcha», «Doira», «Ey, sarvi ravon», «Suv parisi», «Afg'oncha», «O'xshar» kabi sof va yallali raqslar «Sovchi kutish»,

«Non ushatish», «Qizlar bazmi», «Kelin salom», «Beshik allasi» singari etnografik lavhalar bilan uyg'unlashdi.

Alisher Navoiyning «Sab'ayi sayyor» asari asosidagi «Sevgi nidosi», «Nodira» drama baletlari shuhrat qozondi. Ayniqsa, ikki pardali «Ulug'bek» baleti alohida o'rinda turadi, unda ulug' insonning ehtirolari va iztiroblari aks ettiriladi. Yulduz Ismatovanning sahnalashtirgan baletlari va «Tanovar» dastasining san'at ahli tomonidan e'tirof etilishi jahon xoreografiyasida noyob hodisadir. Bularda o'zbek xalqi tarixiy va zamonaviy raqs maktabining noyob imkoniyatlari ro'yobga chiqqan.

Bu raqs teatri o'zining turli raqs asarlari bilan san'at ahli ko'nglini zabt etgan. Bundan tashqari 1999-yilda «Tanovar» raqs teatri Niderlandiyada o'tgan xalqaro festivalda qatnashib, ulkan muvaffaqiyatni qo'lga kiritdi.

MUSTAQILLIK DAVRIDA O'ZBEK XOREOGRAFIYA SAN'ATI RIVOJIGA HISSA QO'SHGAN BALETMEYSTERLAR

Vatanimiz mustaqilligi tufayli yangicha an'analar, marosimlar va urf-odatlar qaror topdi. Ular tarixga aylanib borar ekan, sodir bo'lgan buyuk voqealarni, xalqimiz turmushidagi unutilmas hodisalarni o'zida mujassamlashtirdi. O'zbek xalqining qadimiy urf-odat, an'ana va marosimlarga alohida e'tibor berishi ma'naviy tiklanish jarayoni jadal kechayotgan hozirgi kunda muhim ahamiyatga molik. Chunki kishilarni yangicha ruhda tarbiyalash, ularning ongiga milliy mustaqillik g'oyalarini chuqurroq singdirish, ajdodlarimiz yaratgan qadriyatlar mohiyatini keng targ'ib qilishda, an'ana va marosimlar mohiyatini anglash, ularni ayniqsa yoshlarga chuqurroq tushuntirish, milliy istiqlol g'oyasini keng omma orasiga targ'ib qilishda eng ta'sirchan vositalaridan biri raqs san'ati hisoblanadi.

Ma'lumki, bayramlar qadim davrlardan boshlab inson hayotining eng muhim va tarkibiy qismiga aylangan. Raqs esa insoniyat hayotining eng yaxshi va go'zal tomonlarini aks ettiruvchi ko'zgudir.

Masalan, mustaqillik sharofati bilan Navro'z bayrami O'zbekistonda har yili keng tantanalar bilan nishonlanmoqda. Ya'ni 1990-yildan buyon, 21-mart kuni «Navro'z» ommaviy bayram sifatida tantanali o'tkaziladi. O'zbekiston Mustaqil bo'lgandan so'ng esa respublikamizning asosiy rasmiy bayramlaridan biriga aylandi.

1991-yil 31-avgust esa O'zbekiston Mustaqillikka erishgan kun. Bu ikkala bayram raqs ustalari – baletmeysterlar va raqqosalar zimmasiga ulkan mas'uliyat yukladi. «Navro'z» va «Mustaqillik» bayramlariga tayyorgarlik 2-3 oy oldin boshlanadi. Respublika, viloyat, shahar, tuman, korxonalarda bayramni tashkil qilish kengashlari ish boshlaydi. «O'zbek raqs» birlashmasida viloyatlar bo'yicha tuzilgan 13 ta raqs dastalari va «Bahor», «Lazgi», «O'zbekiston», «Tanovar» raqs jamoalari bayramlarda qatnashib, katta olqishlarga sazovor bo'lib kelmoqdalar.

Bu olqishlarga sazovor bo'lishlarida raqs ustalari — balet-meysterlarning o'rni juda katta. O'z mashhaqqatli mehnatlari orqali xalq urf-odatlarini, qadriyatlarini o'z raqslarida ifoda etishga harakat qilishadi.

Bulardan O'zbekiston xalq artisti Akbar Mo'minov, «Tanovar» raqs teatri baletmeysteri Yulduz Ismatova, «O'zbekiston» ashula va raqs dastasi baletmeysteri Qodir Mo'minov, «Bahor» Davlat raqs dastasi baletmeysteri Ma'mura Ergasheva, Shokir Ahmedovlarni faxr bilan qayd etish mumkin.

AKBAR MO'MINOV

A.N.Mo'minov 1935-yilda Andijonda tug'ilgan. 1955-yilda Toshkent xoreografiya bilim yurtini tugatib, O'zbekiston Davlat filarmoniyasining ashula va raqs ansambliga ishga kelgan. Uning mehnat faoliyati quyidagi tarzda davom etgan: 1955-59-yillar O'zbekiston Davlat filarmoniyasida «Ashula va raqs» ansambli balet artisti; 1959-1961-yillarda O'zbekiston Davlat filarmoniyasi «Ashula va raqs» baleti solisti; 1961-1965-yillar davomida Moskvadagi Lunacharskiy nomli GITS talabasi; 1965-1968-yillarda O'zbekiston Davlat filarmoniyasi «Ashula va raqs» ansamblga bosh baletmeyster etib tayinlangan; 1968-1975-yillarda Samarqand Davlat «Opera va balet» teatrlining bosh baletmeysteri; 1975-1976-yillarda Sirdaryo viloyati Guliston shahar musiqiy drama teatrlining baletmeysteri; 1976-1978-yillarda Qori Yoqubov nomidagi O'zbekiston Davlat filarmoniyasi «Shodlik» ashula va raqs ansamblining bosh baletmeysteri; 1978-1979-yillarda Toshkent Davlat Madaniyat institutining katta o'qituvchisi; «Xoreografiya» kafedrasining dotsenti; 1987-1997-yillarda «Xoreografiya» kafedrasini mudiri.

1997-yilda Toshkent Davlat Milliy raqs va xoreografiya Oliy maktabi tashkil etilishi munosabati bilan Toshkent Davlat Madaniyat institutining «Xoreografiya» kafedrasini Oliy maktab ixtiyoriga o'tkazildi va A.N.Mo'minov hozirgi paytda «O'zbek raqs» kafedrasining mudiri vazifasida ishlab kelmoqda.

A.Mo'minov o'zining 47 yillik mehnat faoliyatida xalqimiz xoreografiya san'ati ravnaqiga tinmay o'z hissasini qo'shib kelmoqda. Ko'plab balet, spektakllari va konsert dasturlarini sahnalashtirdi.

Moskvadagi teatr institutida tahsil olgan paytlarida P.I.Chaykovskiyning «Francheska da Remini» baletini qo'ydi va bu spektakl Moskva, Leningrad, Novosibirsk, Qohira shaharlarida namoyish etilib, tomoshabinlar olqishiga sazovor bo'ldi. Keyinchalik u sahnalashtirgan «To'ychi Erjigitov jasorati», «Samarqand afsonasi», «Suv haqida poema», «Gulsanam», «Shoir yuragi», «Tohir va Zuhra», «Demon», «Zafar», «Maysaraning ishi» balet va opera spektakllari, 1965-76-yillarda «Shodlik» ansamblida qo'ygan raqs nomerlari tomoshabinlar qalbidan chuqur iz qoldirgan.

Akbar Mo'minov ajoyib va sofdil inson, mehribon va kamtarin ustoz. U kishining minglab shogirdlari Vatanimiz va chet ellarda o'zbek xoreografiya namunalari namoyish qilishmoqda.

Davlatimiz A.N.Mo'minovning mehnatlarini munosib taqdirlab, 1974-yilda O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan san'at arbobi unvonini berdi.

YULDUZ ISMATOVA (1944-2004)

12-rasm. Yulduz Ismatova

Yulduz Ismatova 1944-yil 31-oktabrda Toshkent shahrida, san'atkorlar oilasida tug'ildi.

Yulduzning raqsga bo'lgan qiziqishini ko'rgan otasi – taniqli aktyor Asat Ismatov uni xoreografiya bilm yurtiga olib keladi. Shu bilim yurtini tugatgan yosh raqqosa 1963-yilda Muqimiy nomidagi musiqali teatrga kelib, o'z faoliyatini boshlaydi. 1984-yili M.Uyg'ur nomidagi San'at institutini tamomladi.

Yulduz Ismatova keyinchalik Muqimiy teatrida baletmeyster bo'lib ishlaydi. 1988-yilgacha Muqimiy teatrida bosh baletmeyster sifatida ijod qildi.

1988-1997-yillar mobaynida O'zbekiston Respublikasi telera-diokompaniya tizimidagi «Tanovar» raqs teatrida badiiy rahbar va bosh baletmeyster bo'lib ishlaydi. Ish davrida «Ulug'bek burji», «Turon malikalari», «Uvaysiy» nomli teatrlashtirilgan raqs kompozitsiyalarini yaratdi. Navro'z umumxalq bayramida, Mustaqillik bayramlarida ijro etilgan raqs kompozitsiyalariga baletmeysterlik qilgan Yulduz Ismatovanning xizmatlari Davlatimiz tomonidan bir necha bor taqdirlandi.

1995-yilda u O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan san'at arbobi unvoni, 1997-yilda Xalqlar do'stligi ordeni bilan mukofotlandi.

1997-yildan boshlab M.Turg'unboyeva nomidagi «O'zbek raqs» birlashmasining bosh direktori bo'lib ishladi.

Yulduz Ismatova ijodining gullagan bir davrida – 2004-yil 10-oktabrda hayotdan bevaqt ko'z yumdi.

MA'MURA ERGASHEVA

13-rasm. Ma'mura Ergasheva

O'zbek xalqining sevimli va taniqli raqqosalaridan biri Ma'mura Ergasheva 1951-yil 25-yanvarda Toshkentda san'atkorlar oilasida tug'ildi. Onasi – Rismetova To'xtaxon O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist. Otasi – Xalq hofizi Zokirjon Ergashev. Ma'mura Ergasheva 1969-yilda xoreografiya bilim yurtini tamomlab, Davlat «Bahor» xalq raqs ansambliga ishga qabul qilindi.

O'zbekiston xalq artisti, Davlat mukofoti laureati Mukarrama Turg'unboyeva rahbarligida shu ansamblida faoliyat ko'rsatdi.

1978-yilda «O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist» unvoniga sazovor bo'ldi. 1983-yilda «Xalq artisti» unvonini oldi. 1999-yilda «Mehnat shuhrati» ordeni bilan mukofotlandi.

1990-yildan buyon «Bahor» raqs ansamblining rahbari sifatida faoliyat ko'rsatib kelmoqda.

Berlin, Sofiya, Kuba, Moskvada bo'lib o'tgan festivallar laureati. «Mening birinchi ustozim», – deb eslaydi Ma'mura, – Sora Musheyeva, Margarita Oqilova, Isoxor Oqilov.

Ular menga «Larzon» raqsini o'rgatishdi. Keyinchalik bu raqs muvaffaqiyat qozonib, mening repertuarimga kirib keldi. Bilim yurtida Xalq artisti Gulnora Nizomova, Qo'rqmas Soatov, Lev Aleksandrovich Zas, Grigoriy Ijitskiy, Roziya Karimova, Qunduz Mirkarimova, T.Litvinova kabi ustozlar qo'lida tahsil oldim.

Bu muvaffaqiyatlarga erishishimga san'atkor oilasida tug'ilganim ham sababdir. Chunki onam yoshligimdanoq meni san'atga, raqs san'atiga muhabbatimni oshirdi, raqs sirlarini egallashimda menga yordam berdi. Men onamdan juda ham minnatdorman.

Mukarrama Turg'unboyeva 20 yil mobaynida Ma'muraxonga ustozlik qildi va bir qancha raqslar sahnalashtirdi. «Nozanin», «Gul-sara», «Munojot», «Tanovar», «Doira raqsga chorlaydi», «Rohat», «Farg'ona raqsi», «Farg'ona ruboiysi», «Zavqim kelur», «Jonon», «Pilla» shular jumlasidan. Bu raqslarning hammasi hozirgi vaqtda raqs merosiga, ya'ni raqs san'atining oltin durdonasiga aylanib qoldi.

1979-1988-yillarda O'zbekiston xalq artisti Qunduz Mirkarimova bilan hamkorlik qildi va «Maqom», «O'rik gullaganda», «Eroncha», «Tanovar-2», «Xamsa», «Xotira», «O'n sakkiz yoshimda» kabi bir qancha raqslarni sahnalashtirdilar.

1990-yildan boshlab o'zi ham baletmeyster sifatida raqslar sahnalashtirib, bu raqslar mutaxassislar tomonidan yaxshi baholandi. «Fig'onkim», «Bahor ayyomi», «Sumalak», «Navro'z kelur», «Mukarrama xonim», «O'ynasa», «Sening garashlaring», «Nurxon», «Tavois» va boshqa yuzdan ortiq yakka raqslarni sahnalashtirib, tomoshabinlar olqishiga sazovor bo'ldi.

1991-yildan buyon «Mustaqillik», «Navro'z» umumxalq bayramlarida bosh baletmeysterlik qilib kelmoqda. Bundan tashqari, Farg'onada bo'lib o'tgan al-Farg'oniy tavalludining 2500 yilligida, Samarqandda o'tgan Amir Temur yubileyida va «Sharq taronalari» san'at anjumanlarida ham bosh baletmeysterlik qildi.

Ma'mura Ergasheva o'z shogirdlariga chin dildan raqs sirlarini o'rgatib kelmoqda. Uning ko'plab shogirdlari o'zbek raqs san'atini butun dunyoga ko'z-ko'z qilmoqdalar.

SHOKIR AHMEDOV

Taniqli san'at arbobi Shokir Ahmedov 1962-yilda O'zbek xoreografiya bilim yurtini tamomladi. Shu yili M.Qoriyoqubov nomidagi filarmoniya qoshidagi «Shodlik» ashula va raqs ansambliga raqqos bo'lib ishga kirdi.

1968-yilda Moskvadagi GITSda baletmeyster bo'lib ishladi. Yuzdan ortiq raqslarni sahnalashtirdi. Ansambl Qozog'istonda bo'lib o'tgan dekadada ishtirok etib, katta olqishlarga sazovor bo'ldi. 1975-yildan buyon Muqimiy nomidagi musiqali teatrga bosh baletmeyster bo'lib ishlab kelmoqda. Bir qancha spektakllarga raqslar sahnalashtirib, muvaffaqiyatga erishdi.

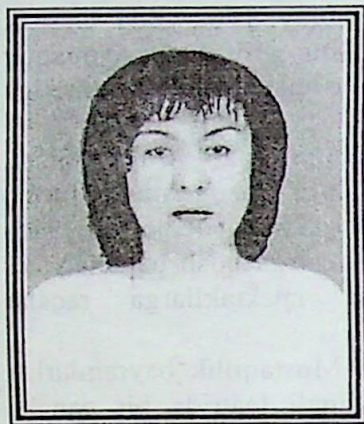
«Navro'z» umumxalq bayramida va Mustaqillik bayramlarida bosh baletmeysterlik qildi. Muqimiy musiqali teatrida bir qancha spektakllarga rejissorlik qildi. «Simbadning sayohati», «Oltin yaproq», «Hasan kayfiy» spektakllari shular jumlasidandir. Shokir Ahmedovning ijodiy faoliyati Davlatimiz tomonidan yuksak mukofotlar bilan taqdirlandi.

U davlatimizning bir qancha mukofot va faxriy yorliqlari bilan taqdirlangan.

2000-yili Shokir Ahmedovga «O'zbekiston san'at arbobi» unvoni berildi. Chet el safarlarida bo'lib, mustaqil O'zbekistonimiz san'ati dovrug'ini butun dunyoga tanitishda o'z hissasini qo'shdi.

1975-yildan buyon Toshkent san'at institutida dotsent bo'lib ishlab kelmoqda.

ERKINOY SAYITOVA

14-rasm. Erkinoy Sayitova

Erkinoy Sayitova 1956-yil 8-oktabr Qirg'iziston Respublikasi O'sh viloyatida tavallud topgan. 1971-yildan O'sh shahar S.M.Kirov nomli teatrning studiyasida ish boshlagan. 1974-yilda Toshkent Davlat Madaniyat instituti xoreografiya bo'limiga o'qishga kirdi va 1978-yilda muvaffaqiyatli tamomladi. Shu yillar mobaynida aviasozlar zavodi qoshidagi «Parvoz» ansamblida bolalar jamoasining raqs guruhiga rahbarlik qildi. Toshkent traktor zavodi qoshidagi Madaniyat saroyida raqs jamoasining rahbari lavozimida ishlagan. Badiiy havaskorlik san'atining rivojlanishiga katta hissa qo'shgan. 1980-yildan boshlab Toshkent Davlat Madaniyat instituti xoreografiya kafedrasida O'zbek raqs o'qituvchisi bo'lib ishlay boshlagan. 1997-yildan Prezident qaroriga asosan, xoreografiya bilim yurtining Milliy raqs va xoreografiya oliy maktabiga o'tkazildi. Mana shu yildan boshlab Erkinoy Sayitovaga «Katta o'qituvchi» nomi berildi. 1998-yilda O'zbekteleradiokompaniyasi qoshidagi maqom ansamblida «Sarvinoz» raqs dastasini tuzdi. Bu raqs dastasi bir necha bor chet el safarlarida bo'lishgan. Jumladan Turkiya, Hindiston, Livov, Moskva, Ivanova va boshqalar. 2003-yilda Davlat tomonidan «faxriy dotsent» unvoni berildi. 2004-yildan boshlab Milliy raqs va xoreografiya oliy raqs maktabining kafedra mudiri etib tayinlandi. Hozirda Navro'z umumxalq bayramlarida va Mustaqillik bayramlarida bosh baletmeyster bo'lib faoliyat ko'rsatib kelmoqda.

· RAQS SAHNALASHTIRISH

«Raqs sahnalashtirish» fani 2 – **nazariy** va **amaliy** qismdan iborat:

Nazariy qismda amaliy qismining mazmunini, mavzusini, raqs atamalarini, raqsni sahnalashtirish usullarini, shakllarini, dramaturgiya qonunlarini, rejessurasini o'rganamiz. Amaliy qismda biz nazariy qismda o'rgangan bilimlarimizni amaliyotda qo'llaymiz.

«Raqs sahnalashtirish» fani havaskor raqs jamoasi rahbari tayyorlashda asosiy fandir. Bu fan xalq raqsi, klassik, bal raqslari fanlaridan olingan bilimlarni umumlashtiradi. Bo'lg'usi rahbar bu kasbni egallashda 3 bosqichda ta'lim oladi:

1. Xopeografiya (klassik raqs, xalq raqsi, merosiy raqslar).
2. Musiqa (musiqa nazariyasi, musiqa tahlili)
3. Rejissura (aktyorlik mahorati)

Raqs jamoasi rahbari jamoaning badiiy saviyasini belgilaydi. Baletmeyster yangi xoreografik asar yaratuvchisi bo'lgani uchun xoreografiyadan tashqari rejessyor-sahnalashtiruvchi va muallif-dramaturglik bilimlarini ham bilishi kerak.

Xoreografiya obrazlari ustida fikr yuritish qobiliyati bilan baletmeyster-dramaturg yoki rejesserdan farq qiladi. Zero, u fikrlovchi, ruhshunos, o'qituvchi, ya'ni tarbiyachi bo'lishi kerak.

XOREOGRAFIYA – SAN'ATNING BIR TURI

Xoreografiya nima? Ko'pchilik xoreografiya bu raqs, deb hisoblaydi yoki xoreografiya bu balet, deb o'ylaydi. Bunga faqat xalq va klassik raqslargina kirib qolmaydi. By so'z yunoncha bo'lib, «raqsni yozaman» degan ma'noni anglatadi. Keyinchalik bu so'z bilan raqs san'atiga kiruvchi barcha narsalar atala boshlandi. Xoreografiya 3 bo'limdan iborat:

1. Xalq raqslari.
2. Klassik raqsalar.
3. Bal raqslari.

Raqs – bu san'at. Har qanday san'at hayotni badiiy obrazlarda aks etdirishi lozim. Raqsda inson sezgisi, fikri, ichki kechinmalari, his-hayajonlari nutq yordamida emas, imo-ishora orqali ifoda etiladi.

Raqs insoniyat naydo bo'lishi bilan tug'ila boshlagan. Ibtidoiy jamoa tizimida insonlar til bilan gaplashmasdan, o'zining holatini harakatlar bilan ifodalaganlar. Ibtidoiy jamoa tuzimida raqs mehnat jarayonini, hayvonlar harakatini, jang holatini ifodalagan bo'lsa, quldorlik tuzimida etika, ya'ni odob-axloqni ifodalagan. Boy-badavlat odamlar o'sha paytda bo'ladigan ballarda raqsga tushishgan. Ularning raqslari xalq raqslari asosida mavjud bo'lgan. XVI asrda Italiyada klassik raqs paydo bo'lgan, keyinchalik u Fransiya rivojlangan. O'sha paytda badavlat odamlar uchun, raqsar sahnalashtiruvchilar paydo bo'lgan.

Keyinchalik hayot taqozosi bilan san'atning mazmun-mohiyati o'zgargan. Shu o'rinda xoreografiya ham yangi mavzu, yangi qahramonlar, yangi odatlar paydo bo'ldi. Shunday raqsar tug'ildiki, u insonga shodlik, rohatlanish baxsh etdi. Masalan, lirik, qahramonona, hazil, shijoatli, ommaviy, yakka raqsar zamondoshimizning qiyofasini ochib beradi. Bir millat raqslari boshqasidan tubdan farq qiladi. Hattoki, bir viloyat raqslari ikkinchisiga umuman o'xshamaydi. Raqsning bu xilma-xilligi qayerdan paydo bo'lgan? Bu xalqlarning fe'l-atvori, hayoti, tumush-tarzining xilma-xilligidir.

Raqsning eng qiyin va oliy turi **klassik baletdir**. Bu raqs xalq raqsi zaminida paydo bo'lgan. Bal raqslari ham xalq orasida paydo bo'lgan. Polonez, mazurka, krakovek, polka, vengerka, vals, keyinchalik tango va boshqa raqsar o'zining kelib chiqishi bilan Polsha, Vengriya, Ispaniya, Germaniya, Amerika xalqlari raqslari bilan chambarchas bog'liq. Bu raqsarlarni yaratish o'z kasbining ustasi – baletmeysterdan katta mehnat talab qiladi.

BALETMEYSTER

“Baletmeyster” so'zi “balet ustasi” degan ma'noni anglatadi. Baletmeyster opera-balet teatrida, musiqali komediyada, estrada, klassik va xalq jamoalarida ish olib boradi. Ba'zi baletmeysterlar katta-katta baletlar yaratadilar, boshqalari ularni mashq qildirish bilan shug'ullanadi.

Baletmeysterlik ish faoliyati 4 turga bo'linadi:

1. Baletmeyster – yaratuvchi.
2. Baletmeyster – sahnalashtiruvchi.
3. Baletmeyster – mashq qildiruvchi.
4. Baletmeyster – murabbiy, o'qituvchi.

Ulardan birinchisi, xoreografik asar yaratadi, uni musiqali asar yaratuvchi kompozitorga tenglashtirish mumkin. Lekin u musiqali obraz yaratsa, baletmeyster o'z tasavvurlarini ifodalash uchun harakatlar va imo-ishoralar yaratadi. Masalan, Jizel, Mariya, Zarema, Zuhra kabi bu qiyofalarni qo'l holatlari, gavda harakatlari orqali yaratganlar.

Xoreografik obrazlarni yaratish bilan baletmeyster rejissyordan farq qiladi. Shu bilan birga, dramaturgiya bilan duch keladi. Shuning uchun xuddi rejissyordek fikrlovchi, faylasuf, ruhshunos, tarbiyachi bo'lishi kerak.

BALETMEYSTER-YARATUVCHI, BALET MUALLIFI HISOBLANADI

Baletmeyster – xoreografik matnning yaratuvchisidir. Keyin uning sahnalashtiruvchisi ham bo'lishi mumkin. Masalan, Mukarrama Turg'un-boyeva yaratgan, M. Ergasheva sahnalashtirgan yoki M.Ergasheva yaratgan va sahnalashtirgan. Baletmeyster yaratuvchi raqsni o'tirib yaratadi, deb bo'lmaydi yoki og'zaki ko'rsatadi, deb bo'lmaydi. Bu sohadagilar jismoniy zo'riqadilar, aqliy mehnat qiladilar. Baletmeyster raqsni qo'yishi, o'ylab topishi kerak, ko'rsatib berishi kerak, agar ijrochi qabul qila olmasa, qayta-qayta ko'rsatib berishi kerak.

BALETMEYSTER-SAHNALASHTIRUVCHI

Baletmeyster-sahnalashtiruvchi yaratilgan asarni ijrochilarga qo'yib beradi. Demak u raqsni yoki baletni yaratadi, sahnalashtiruvchi ijrochilarga buni ko'rsatadi. Ko'pincha bu ikki xil baletmeyster bir odamda mujassamlashadi. Lekin kimdir yaratilgan, sahnalashtirilgan raqsni mashq qildirish kerak. Bu ishni baletmeyster-yaratuvchi qilsa ham bo'ladi, lekin gohida buni boshqa mutaxassisga – baletmeyster mashq qildiruvchiga buyuriladi. Bu kasbdagilar har bir teatrdā jamoada bor. Mashq qildiruvchi avvalgi o'ynalgan raqslarni mashq qildiradi, ularga yangi ijrochilarni kiritadi. Uning vazifasi – yakka, ommaviy raqslarni me'yoriga yetkazib, yuqori saviyada ko'rsatish. Baletmeyster-o'qituvchining vazifasi xoreografiya sohasida yangi

kadrlar yaratish. O'quvchilarga raqs asoslarini, bajarish uslublarini, aniq va to'g'ri ko'rsatishni o'rgatadi, qobiliyatlarini o'stiradi, mahoratlarni oshiradi. Baletmeysterning yangi asar yaratishdagi o'rni va ahamiyati quyidagi 5 bo'g'inda yaqqol ko'rinadi. Ular bir-biridan ajralmasdir. Lekin ularning har biri mustaqil, murakkab ijodiy faoliyatdir. Birinchi bo'g'in – maqsadning paydo bo'lishi. (Baletmeysterda, dramaturgda mavzuning hosil bo'lishi, voqyeaning joyi, vaqti, xarakteri aniqlanadi, qahramonga tavsiyanoma beriladi). Ikkinchi bo'g'in – kompozitsion dastur yoki musiqali xoreografik ssenariy tuziladi. Bu baletmeyster-kompozitor uchun tuziladi. Asar kompozitsiyasini tuzishdan oldin katta tayyorgarlik ishini olib boradi: kerakli ma'lumotlarni yig'adi, ekspeditsiyalarga borishi mumkin.

Kompozitor kompozitsion dastur asosida musiqani yaratishga kirishadi. Bu jarayonda baletmeyster bilan maslahatlashib turadi. Uchinchi bo'g'inda musiqa yaratiladi. Musiqa baletmeysterning qo'liga kelgandan sung unga mos harakatlar yaratadi.

To'rtinchi bo'g'inga raqsni yaratish kiradi. Bunga yakka raqs, ommaviy ko'rinishlar, bezatishlar, liboslar, yoritishlar kiradi. Raqlarni yaratishda jo'rchilar bilan ishlanadi.

Ular baletmeysterni yangi musiqa bilan tanishtiradi, shu asosida u o'ziga dastur tayyorlab oladi. Sekin-asta baletmeyster yakka va ommaviy raqlarni, ko'rinishlarni xayolida yaratadi. Bu bilan u asarning ekspozitsiyasini – kirish qismini yozib beradi.

Beshinchi bo'g'in – asarni sahnalashtirish mashq zaliga ko'chadi. Yakkaxonlarga ularning karakterlarini ko'rsatib, o'rgatadi. Bu bo'g'indagi yakuniy bosqich sahna bezagini, liboslarini namoyish qilish bilan tugallanadi.

Yuqorida aytib o'tganimizdek, baletmeyster bo'lish uchun maxsus xoreografiya bilimlarigina yetarli emas, bu kasbga iqtidor, qobiliyat, musiqa eshitish qobiliyati, xotira qobiliyati bo'lishi kerak. Raqs tasviri, liboslarning xilma-xilligi, bezaklar xoreografiyada katta ahamiyatga ega, shuning uchun baletmeysterga tasviriy san'atni bilish zarur. U ijodiy jamoasining tashkilotchisidir. U faqat badiiy jihatdan emas, balki ma'naviy jihatdan ham tarbiyachidir. Zamonaviy rahbar faqat ijodiy faoliyatdagina emas, balki jamiyatda ham ilg'or inson bo'lishi kerak.

RAQS JAMOASI RAHBARINING IJROCHILAR BILAN ISHLASH USLUBI

Raqs yaratilgandan va sahnalashtirilgandan so'ng tomoshabinga ijrochilar orqali havola qilinadi. Bu davrda baletmeysterning vazifasi mashq qildirish bo'ladi. Buning uchun unda ustozlik, o'qituvchilik mahorati bo'lish kerak. Ommaviy raqslar ijrochilarning har biriga alohida yo'l topishi kerak, raqsda o'z imkoniyatlarini ko'rsatishda yordam berishi kerak, ularning ijro mahoratlarinigina emas, aktyorlik mahoratini ham yuzaga chiqarish kerak. Ularni bir maqsadga yo'naltirish kerak, ijrochilarning 2 turi bor: o'ylaydigan va o'ylamaydiganlar. Raqs sahnalashtiruvchiga fikrlovchi ijrochilarning ko'zlari doim «nimaga?», «nima uchun?», «kim uchun bu raqsni ijro etyapman?», degan savolni berib turadi. Agar ijrochi tomonidan ijro etilayotgan raqs maqsadsiz bo'lsa, shunchaki bo'lsa, shunchaki harakatlar, holatlar yig'indisiga aylanib qoladi. Bunda faqat baletmeystergina emas, ijrochi ham aybdor bo'ladi. O'ylab fikrlovchi ijrochi bu raqsni ijro etishga rozi bo'lmaydi. Fikrlamaydigan ijrochi esa unga o'zini, qobiliyatini ko'rsatsa bo'ldi. Xoreografiyaning birinchi vazifasi – bu raqs tasvirini, matnini ifodali, aniq ijro etish. Sabr-qanoat bilan mashq vaqtida har bir qadamni, har bir takti ishlashdan iborat. Bu ikki yo'l bilan:

1. Ijrochiga raqs tasvirini va matnini ko'rsatish.

2. So'z bilan tushuntirish, ya'ni sahnalashtiruvchi harakatlarning nomini aytib, ijro uslublarini tushintirish.

Baletmeister faqat sahnalashtirish va mashq qildirish bilan chegaralanib qolishi mumkin emas. U albatta o'qituvchi ham bo'lishi kerak. Kichik jamoalarda baletmeysterga ham sahnalashtiruvchi, mashq qildiruvchi, ham o'qituvchilik vazifasini bajarishga to'g'ri keladi.

Baletmeister-mashq qildiruvchi raqsning ayrim holat, harakatlarini ishlaydi. Bir raqs harakatlari ijro etish harakati jihatidan ikkinchisilikiga o'xshamasligi kerak.

Biror raqsga yangi ijrochini qo'yganda ko'pchilik rahbarlar oldin ijro etgan raqqosaning ijro uslubini o'rgatmoqchi bo'ladilar. Bunda endi ijodini boshlayotgan raqqosa taqlid qilishni o'rganadi. Raqqosa o'ziga

xoslikni yo'qotadi. Yoshlarning xatolarini tuzatib, to'g'ri yo'lga yo'naltirishi kerak. Rahbarning bunday o'ylab ish yuritishi jamoaning sog'lom va ahil bo'lib shakllanishiga yordam beradi.

RAQS KOMPOZITSIYASI

Raqs kompozitsiyasi bir nechta qismlardan tashkil topadi.

Unga: dramaturgiya (mazmuni), musiqa, matn (harakat, holat, ifoda vositasi), raqs tasviri (ijrochilarning sahnadagi harakati) kiradi. Bularning hammasi qahramonning ruhiy holatini, asar mazmunini ochib berishga xizmat qiladi.

Kompozitsiya raqs harakatlarining majmuidir.

Dramatik asarning asosiy tuzilish qonuni sujetli raqslar kabi sujetsiz raqslarda ham mavjud, chunki ularda ham mavzu, insonning u yoki bu holatini (shodlik, g'am, sevgi, rashk, g'azab va boshqalar) ifodalaydi.

Bu qonunga asoslanib, raqs 5 talabga javob berishi lozim.

1. Ekspozitsiya aniq, cho'zilmagan bo'lishi kerak.
2. Tugun aniq, tushunarli bo'lishi kerak.
3. Voqyeaning rivojlanishi (avjdan oldingi pog'onalar) ham o'sib boruvchi, kuchli, eng uzun qism.
4. Avj – tugundagidek yorqin, taassurotli, raqsning haqiqiy cho'qqisi yoki qisqa va eng qiziqarli qism.
5. Yechim – raqs voqyeasining borishi jarayonida tayyorlangan bo'ladi, lekin to'satdan raqsdagi hamma taassurotlarga zid holat sodir bo'lishi mumkin.

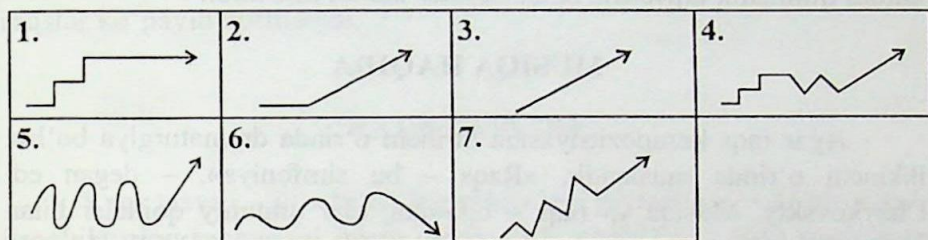
Kompozitsiya qonunlarini bilish va ulardan to'g'ri foydalanish – baletmeyster ijodida eng qiyin bosqichdir, hech qanday raqs biror qolipda yaratilmaydi. Har qanday mavzu o'zining alohida ko'rinishini ifodalaydi. Qobiliyatli yaratuvchining tajriba, xoreografiya mahoratiga bog'liq holda raqs asarining takrorlanmas, yorqin ko'rinishini paydo qiladi.

Ekspozitsiya – bu voqeaga kirish. Bunda tomoshabin asar qahramonlari bilan tanishadi, musiqani eshitadi, raqqosalarni ko'rib, ularning millati, yashash davri tushunarli bo'ladi, ya'ni raqs xalq

raqsimi, folklormi, klassikmi, ommaviymi, yakka raqsmi va hokazo. Raqslar janri juda xilma-xil. Ekspozitsiyadan shu narsa ma'lum bo'ladi.

Tugunda sahnaga chiquvchilar ma'lum raqs tasviri bo'yicha joylashadilar (to'g'ri chiziq, diagonal, yarim doira va hoqazo). Ular asta-sekin qiyin harakatlarni bajarib, tomoshabinda qiziqish uyg'otadilar. Keyin nima bo'ladi? degan savol paydo bo'ladi. Asar qahramonlarining xislatlari asta-sekin namoyon bo'ladi.

Raqs rivoji haqida (avjdan oldingi pog'onalar). Bu qismda tugun qismdagidek asarning mazmuni va fikri aniqlanadi. Bu qismning faqat yuqoriga qarab rivojlanishi shart emas, chekinishlar, orqaga qaytishlar yuqoriga ko'tarilish uchun zamin yaratadi. Bu jarayon quydagicha aks etishi mumkin.

1-rasm

Avj haqida. Bu musiqali xoreografik voqeaning yuqori cho'qqisi. Bu cho'qqini ekspozitsiya, tugun, voqea rivoji tayyorlab beradi. Harakatlar, holatlar, ifoda vositalari raqs tasviri uning mantiqiy tuzilishi bilan bu cho'qqiga keladi. Avj faqat matn va raqs tasviridan tashkil topishi mumkin. Bunga klassik baletdagi yoki raqslardagi charxlar, egilishlar va boshqa harakatlarni misol qilish mumkin.

Yechim haqida. Bu qism raqs voqyeasining mantiqan rivojlanishidan kelib chiqadi. Yechim fikrni tugallashi kerak, oxirgi, aniq nuqtasini qo'yish kerak. Gohida kutilmaganda to'xtab qolishlar ham yechim deb ataladi. Lekin bu noto'g'ri. Agar asarda mantiqan rivojlanish tayyorlanmagan ekan, yechimda raqs mazmuni yechildi, deb hisoblab bo'lmaydi. Oddiy misolni olaylik: agar ijrochilar milliy o'zbek libosini kiyib, sahnaga chiqishsa va doira shaklida (yoki diagonal) oddiy qadam bilan yurishsa, keyin bitta to'g'ri chiziqqa turishsa – bu ekspozitsiya bo'ladi. Keyin qiyin harakatlarni ko'ramiz, bu tugun. Keyin nima bo'lishi

biz uchun qiziq. Mana, raqs ohangi tezlashmoqda, ijrochilar goh aylanadi, goh bir-birlari bilan joy almashadilar va zanjir shakllarini hosil qiladilar. Bu voqeaning rivojlanishi va birdan yorqin, kutilmagan kompozitsiya paydo bo'ladi. Bir ijrochi yakka o'rtaq chiqib, charx, shoh harakatlarini ijro etadi. Biz buni takror-takror ko'rgimiz keladi. Lekin avj o'zining eng yuqori cho'qqisiga chiqqanda uziladi. Bir ijrochi o'zining qo'lini sherigiga beradi va sahna oldiga olib keladi. Qolgan ijrochilar shiddatli harakatlar bilan ular orqasidan keladilar.

Raqs dramaturgiyasi 5 ta bo'limdan iborat. Bularni bilish bilan birga, qo'llay olish ham kerak. Buni faqat amaliy ishda, raqs sahnalashtirishda, uni tahlil qilishda o'rganiladi. Tahlil biz uchun juda kerak. Gohida yolg'on tugun, avj yoki yechimga uchrab qolamiz. Bu xatoni qilmaslik tajribasiz baletmeyster uchun mushkul.

MUSIQA HAQIDA

Agar raqs kompozitsiyasida birinchi o'rinda dramaturgiya bo'lsa, ikkinchi o'rinda musiqadir. «Raqs — bu simfoniya», — degan edi Chaykovskiy. Musiqa va raqs — opa-uka, ular umumiy qoidalar bilan yashaydilar. Raqs va musiqaning qo'shilishi ajoyib san'atdir. Musiqa tarixiga nazar solsak, asosiy ko'p sonatalar, syutalar, hattoki simfoniyalar raqs musiqasidan iborat bo'lishini ko'ramiz. Hozirgi kompozitorlar ham buni unutganlari yo'q. Musiqa ham dramaturgiya qoidalariga asosan tuziladi, ya'ni ekspozitsiya, tugun, voqyeaning rivojlanishi, avj, yechimdan iborat bo'ladi. Har bir raqs bunga bo'ysunmasdan iloji yo'q.

RAQS MATNI

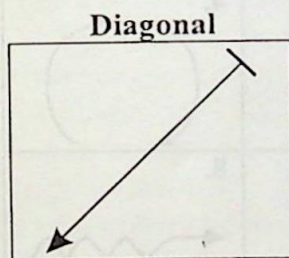
Insoniyat tarixi, mamlakatning tabiati inson qalbida aks etib, so'z bilan ifodalanadi. Inson yo'qolib ketadi; ular yaratib ketgan so'zlar abadiy yashaydi va yo'qolmaydi. Xalq tili insonning fikri, sezgisining mahsulidir. Shu bois yil hech qachon yo'qolmaydi.

Til orqali xalq tarixi, yurt tabiati namoyon bo'lgan. Bu albatta xoreografiyaing rivojlanish tarixiga ham bog'liq. Ibtidoiy jamoa davrida odamlar o'z sezgi, fikrlarini tovush, harakat bilan ifodalaganlar. Bundan ming yillar oldin raqslar paydo bo'lgan. Turli millatlar

bir-birlaridan farq qilganidek, raqslari ham farq qiladi. Lekin ularning hammasi inson tanasining ifodasini, imo-ishorasini ifodalaydi. Til – bu vosita, buning yordamida nutq paydo bo‘ladi. Xoreografiyada ham shunday, har bir xalq raqs tili bilan raqs nutqini hosil qiladi. Nutqda o‘zining fikrini, sezgisini, kechinmalarini ifodalaydi. Baletmeysterlar raqs tili vositasida xayolidagi asar mazmunini ifodalaydi. Til – vosita bo‘lsa, nutq – maqsad. Raqs tili bor joyda raqs nutqi ham bo‘ladi. Balet qahramonlari raqs tilidir, bular orqali balet mazmuni ifodalanadi. Qiyofalar, obrazlar, ularning qilmishlari ochib beriladi. Bu xoreografik, raqs nutqini baletning yoki raqsning matni deb ataymiz. Balet teatrning eng yuqori ko‘rinishi – raqs nutqi, ya’ni librettoni o‘qib bermasdan tushunarli bo‘lgan baletlardir. Ming afsuski, hozirgi davrda hech qanday mazmunga ega bo‘lmagan oddiy raqslar ko‘payib bormoqda.

RAQS TASVIRI

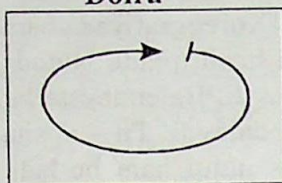
Raqs tasviri – ijrochilarning sahnadagi joylashuvi yoki bir guruh ijrochilarning sahnadagi izlari. Geometrik shakllarsiz xalq raqslarida ham, sahnada ham raqs yo‘q. Biz raqslarda quyidagi shakllardan foydalanamiz: aylana, parallel chiziqlar, diagonal, to‘rtburchak, uchburchak, trapetsiya, spiral, yarim aylana, konus va hokazolar.

Bu shakl raqsda tez-tez ishlatiladi, xalq raqsida ham, bu holatda strelkaning uchi yo‘nalish tomonini aniqlaydi va uning oxirgi manzilini ko‘rsatadi. I belgisi – harakatning boshlanishi, tayyorlovchi holat diagonalidan juda ko‘p harakatlarni bajarish qulay:

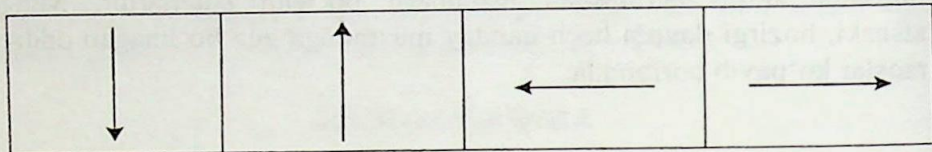
Masalan: charxlar.

Doira

3-rasm

Doira shaklidagi raqslarning tarixi juda qadimga borib taqaladi. Ilgari doira shaklida quyoshni tasvirlashgan. Bu tasvir hozir ham har bir millat raqsida keng tarqalgan: rus xorovodida, ukrain gopak-tida, Belarus, Moldaviya, Kavkaz xalqlarida, Sharq, Yevropa va boshqa mamlakatlarda ishlatiladi. Professional raqs san'atida, klassik baletlarda, ayniqsa, variatsiyalarda juda ko'p qo'llaniladi.

4-rasm

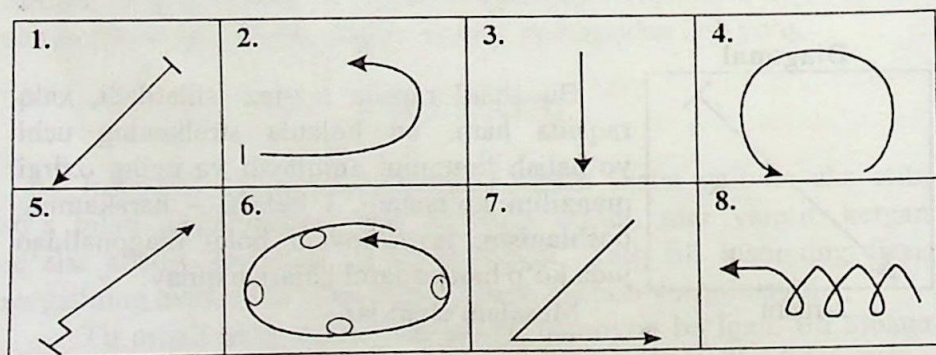
5-rasm

6-rasm

7-rasm

1. To'g'ri chiziq (yuqoridan pastga 4-rasm).
2. To'g'ri chiziq (pastdan yuqoriga 5-rasm).
3. To'g'ri chiziq (o'ngdan chapga 6-rasm).
4. To'g'ri chiziq (chapdan o'ngga 7-rasm).

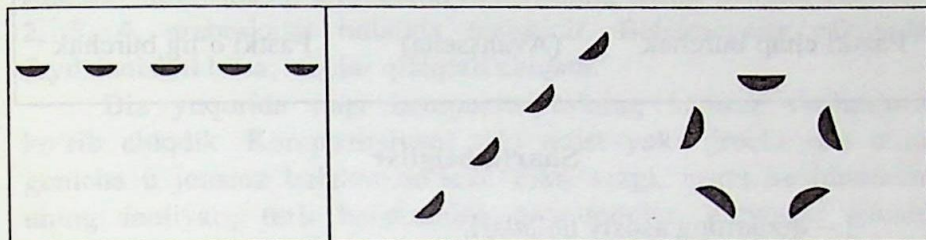
Bu raqs tasvirini ko'ramiz:

8-rasm

Bu sxema 8 kombinatsiyadan iborat bo'lib, esda saqlash uchun chizilgan har bir kombinatsiyaning tartib raqami bilan chap yuqori burchakka yozish qulay. Raqs tasviri ikki xil bo'ladi: oddiy va murakkab.

Oddiy raqs tasviri bitta raqs tasviridan iborat bo'ladi. Murakkab raqs tasviri esa ikki va undan ortiq raqs tasviridan iborat bo'ladi.

Oddiy raqs tasviri

Murakkab raqs tasviri

9-rasm

SAHNA REJASI

Yuqori chap burchak	Sahna orqasi	Yuqori o'ng burchak
– Chap kulislar	O Sahna markazi	O'ng kulislar
Pastki chap burchak	(Avanssena)	Pastki o'ng burchak

Shartli belgilar

1 – qizlarning asosiy holatlari.

D – qizlarning harakatdagi holati.

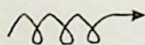
Harakat yo'nalishi

Soat mili bo'yicha harakat.

Soat miliga qarshi harakat.

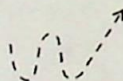
Aylanma harakat bilan yurish.

Bir joyda turib, o'ngga aylanish.

Bir joyda turib, chapga aylanish.

Ilon izi harakat.

O'g'il bolalarning asosiy harakati.

O'g'il bolalarning harakatdagi holati.

RAKURS HAQIDA

Xalq raqslarida, klassik baletlarda va estrada konsertlarida raqqosaning shiddat bilan uchgandek, suzgandek bo'lib, bizga tomon kelishini ko'ramiz, gohida yon bilan, gohida orqa tomon bilan keladi. Rakurs – tomoshabin tomonidan raqqosaning anfas, kruaze, effase, 1, 2, 3, 4, arabeskalar holatida turishidir. Baletmeyster rakusrdan foydalanishni bilsa, raqslar qiziqarli chiqadi.

Biz yuqorida raqs kompozitsiyasining hamma bo'limlarini ko'rib chiqdik. Kompozitsiyani toki artist yoki ijrochi ijro etmaguncha u jonsioz holatda bo'ladi. Fikr, sezgi, inson kechinmalari, uning faoliyati, turli harakatidan qahramonlar, aktyorlar ijrosida jonlanadi. Baletmeysterning ijodi davrida tug'iladi, xoreografik qiyofalar ustida fikrlash oxir oqibatda yorqin, ma'noli raqslar paydo bo'lishiga olib keladi. Ijrochi o'z navbatida, xoreografik matn olgandan so'ng, aktyorlik vazifasini tushunib yetgandan keyin, o'ziga xos ichki shaklini yaratadi. Raqsga aylantiradi. Baletmeysterning raqs yaratishdagi ichki kechinmasi mavzuning manbalari bilan tanishgandan so'ng, u xoh adabiy, xoh musiqali, xoh xoreografik bo'lsin, yuzaga chiqa boshlaydi. Uning boshlanishi, rivojlanishi, obrazlarda go'zal ko'rinishlarda namoyon bo'ladi. Bu ish musiqa jo'rligida amalga oshiriladi. Jo'rchi bilan ishlash magnitofon bilan ishlashdan qulay. Chunki u bilan maslahatlashish, musiqani tahlil qilish mumkin. Baletmeysterning ish xonasida albatta ko'zgu bo'lishi kerak. Holatlar, harakatlar, yuz ifodasi ko'zgu yordamida tekshiriladi. Baletmeyster sekin-asta avvalgi harakatlarni, holatlarni, gohida butun kombinatsiyani mashq qila boshlaydi. U hammasini ijro etishi kerak: erkakcha harakatlarni ham, ayollar harakatlarini ham, yakka, ommaviy raqsni ham. Fikrlash jarayonida avval xayolan, so'ngra amalda raqsga tushadi. Ba'zi baletmeyster musiqani yaxshi biladi va raqsni ijrochi bilan birga ish xonasida sahnalashtiradi. Bu ish uni ruhlantiradi va tajribasini oshiradi. U yaratgan asarlari juda ajoyib chiqadi. Shunday hollar bo'ladiki, ijrochi o'zicha turli harakatlarni topishni taklif etadi. Bu paytda ijrochi mualliflikka sherik bo'ladi. Gohida bosh

baletmeysterdan ko'ra ijrochi xalq raqslarini yaxshi biladi. Shunda baletmeyster bu harakatlar asosida o'zining kompozitsiyasini tuzadi.

MIMIKA (YUZ IFODASI) HAQIDA

Tomoshabin oldida yurakdagi barcha harakatlarni namoyon etuvchi – ijrochi turadi, u inson olamining nozik tomonlarini ifodalab beradi. Mimika – alohida ahamiyatga ega. Mimika bo'lmasa, aktyorlik mahorati bo'lmaydi. Bu xususiyat tug'ma bo'lmasa, o'quvchilarning yuz ifodasini rivojlantirish kerak.

Egiluvchanligini, qo'l mayinligini, bo'lgusi ijrochining yuziga e'tiborsiz bo'lmaslikni qanday amalga oshirish mumkin? Mimikani rivojlantirish u mashqlarning alohida turlari bilan shug'ullanish kerak. Mimika boshqa bo'limlar singari matnga mansub.

VARIATSIYA – YAKKA RAQS

Balet spektakllarida, raqslarda variatsiya raqsning avj qismida yigit yoki qizning yakka ijrosida namoyon bo'ladi. Yakka ijro etuvchilar raqsni yaxshi bilishlari kerak, texnik qobiliyatlari yuqori bo'lishi kerak, bundan tashqari, yuqori aktyorlik mahorati bo'lishi shart.

DUET

Duet deb ikki ijrochi ijrosidagi raqsga aytiladi. Duet uch turga bo'linadi. Birinchi turi – har bir ijrochiga alohida kombinatsiya beriladi. Bir xil jinsdagilar ijro etadi. Ikkinchi turi – erkak va ayol raqslari. U aniq, ma'lum mavzuda sahnalashtirilgan bo'ladi. Masalan, sevgi, gazab, shodlik, uchrashuv, ayriliq azobi va boshqalar. Bu ikki qiyofa bu holda o'zlarining ichki kechinmalarini, his-hayajonlarini, munosabatlarini ifodalaydilar. Uchinchi turi – dialog raqs hisoblanib, bu tur oliy turdir. Har bir qahramon o'z mavzusiga ega. Bu ikki mavzudan bitta umumiylik hosil bo'ladi yoki birinchisi ustidan ikkinchisi g'olib keladi. Duet bir qahramonning o'limi bilan tugashi mumkin.

UCHLIK (TRIO)

Uch kishilik ijro – **uchlik** (trio) deb ataladi. Uch ayol uchun, uch erkak uchun, ikki ayol bir erkak uchun, ikki erkak bir ayol uchun mo'ljallangan bo'ladi.

KVARTET

To'rtta ijrochi ijrosidagi raqs – **kvartet** deyiladi. To'rtta ayol uchun, to'rtta erkak uchun, ikkita ayol, ikkita erkak uchun, uchta erkak, bitta ayol uchun, uchta ayol bitta erkak uchun mo'ljallangan bo'ladi.

OMMAVIY RAQS

Raqsning murakkab ko'rinishlaridan biri ommaviy raqsdir. Ba'zilar ommaviy raqs ishtirokchilari faqat bir xil, bir vaqtda harakatlarni bir xil bajarsa bas, deb o'ylaydilar. Jamoa raqs tasvirini aniq berish kerak, uslubi, manerasini ham yaqqol ko'rsatish kerak. Agar yakkaxon harakatlarining o'lchamiga ahamiyat bermasa, ommaviy ijrochilar har bir sakrashning balandligini, harakatlarining o'lchamlarini yo'qotib qo'yishi mumkin. Ular aylanish tezligini, chiziqlarni aniq ushlashlari lozim. Sezgilari yuqori bo'lishi kerak. Ommaviy raqsning rivojlanishi uning mazmuniga, matniga bog'liq.

BALETMEYSTER – JAMOANING IJODIY TASHKILOTCHISIDIR

Baletmeyster ijodiy ishining eng muhim qismi nimada? Deylik, siz bir madaniyat uyiga baletmeyster qilib tayinlandingiz. Rahbaringiz bilan tanishganingizdan so'ng jamoa bilan tanishishni orziqib kutasiz. Yaxshi ijrochilar bormikin? degan savol tug'iladi. O'zingiz qo'yadigan raqsingiz haqida gapirishingizdan oldin ularning sonini bilishingiz kerak. O'ylagan raqsingizga qaysi ijrochi mos keladi – shuni aniqlab olishingiz kerak. Mashqlar jarayonida kuzatasiz.

Baletmeysterga faqat qobiliyat, mehnatsevarlikning o'zi yetmaydi. U tarbiyali, bosiq, odamlar bilan muomalani biladigan, xushmuomala bo'lishi kerak. Chunki katta jamoadagi odamlarning fe'llari turlicha. Ijrochilar qattiq hayajonda bo'ladilar. Asabiy holat yuzaga keladi. Busiz ijodiy jarayon bo'lishi mumkin emas. Shu sababli arzimagan narsaga ziddiyatlar, tortishuvlar paydo bo'ladi. Buning uchun o'zaro hurmat, muloyimlik, ehtiyotkorlik kabi fazilatlarga ega bo'lishi kerak. Rahbar odam kalondimog', yengil tabiatli, yolg'onchi, qo'pol bo'lmasligi kerak. Katta qobiliyat, o'tkir aql, toza vijdon, adolatli bo'lish faqat muvaffaqiyat olib keladi.

BALET ARTISTI

Balet artisti bo'lish juda qiyin, murakkab, ko'p mehnat talab qiladigan kasbdir. Hech qaysi artist sahnada bunchalik ko'p jismoniy kuch ishlatmaydi. Biz "artist" deganda faqat biror rolni o'ynagan san'atkorinigina emas, balki musiqachi, qo'shiqchi, estrada ijrochisini ham tushunamiz. Ularning har biri o'zining ijro etayotgan janriga ko'ra ma'lum xususiyatga ega bo'ladi. Masalan, birida nutq yaxshi bo'lsa, ikkinchisida ovoz kuchli bo'ladi, boshqasi garmonal rivojlanish mashqlari orqali chiniqqan badan – gavdaga ega bo'ladi.

Lekin bularning hammasida tomoshabin artist bilan badiiy obrazlar vositasida munosabatda bo'ladi. Agar shu narsalar bo'lmasa, artist ham yo'q. Balet artisti – bu ham mohir, usta rassom, ham obraz yaratuvchi. Ular yakkaxon yoki ommaviy sahnalarda o'ynashidan qat'iy nazar, baletmeysterning topshirig'ini ko'r-ko'rona bajarib qolmay, balki obrazning yaratuvchisi bo'lishi kerak. Lekin afsuski, ba'zi ijrochilar raqsni shunchaki ijro etadilar. Bu hol ommaviy raqslardagina emas, yakkaxon raqslarda ham ro'y beradi. Tomoshabinlar bundan qoniqish hosil qilmaydilar. Ketgan vaqtlariga achinadilar.

Balet artisti raqs orqali tirik inson obrazini yaratishi kerak. Chunki baletmeister unga o'zi yaratganlarini so'zlab beradi, ko'rsatib beradi. Tomoshabin bular bilan ijrochi orqali tanishadi. Shuning uchun artistning fidoiyligi, ijodga munosabati qay darajadaligi katta ahamiyatga ega. Qobiliyatli artist o'zining yaxshi ijrosi bilan o'z

obro'sini oshiradi yoki aksincha bo'ladi. Balet artistining ijodi nimadan iborat? Bu shundan iborat-ki, o'z qahramonining ichki kechinmalarini inson nutqi bilan emas, tana harakatlari orqali, turli holatlar, yuz mimikasi orqali ifodalaydi. Raqsning o'zi bu yerda – nutq. Masalan, sozanda o'zining sozi bilan kuy yaratsa, balet artisti-ning o'zi ham soz, ham sozandadir.

Klassik raqs bilan shug'ullanishni, odatda, yoshlikdan boshlaydilar, chunki suyaklar qotib qolmagan bo'ladi va balet talablariga moslab rivojlantiriladi. Pianinochi va skripkachilar esa ulardan ham ertaroq boshlaydilar. Sirk artistlari o'z farzandlarini uch yoshdan shug'ullantira boshlaydilar. Biz bilamizki, klassik raqs bilan 9-12 yoshlardan shug'ullangan ma'qul. Bu qonun, lekin bunda istisnolar ham bo'ladi. Gohida tanada shunday ajoyib imkoniyatlar bo'ladiki, kattaroq yoshdan shug'ullanib, ajoyib yutuqlarga erishganlar ham bo'lgan. Gohida professional san'atkor havaskor artistlardan yetishib chiqadi. Bu hol dramada, operada, estradada, sirkda va baletda ham bo'ladi. Raqqosa – artist bo'lish uchun kishi ruhiy va jismoniy jihatdan sog'lom, chidamli va gavdasi to'g'ri shakllangan bo'lishi kerak. Agar inson usulni sezish qobiliyatidan mahrum bo'lsa, buni sekin-asta doimiy mashqlar orqali shakllantirish mumkin. Aks holda musiqa va raqs bir maromda ketmaydi. Bundan tashqari, artist musiqiy va ko'z bilan eslab qolish qobiliyatiga ham ega bo'lishi kerak. Balet artisti faqat harakatning musiqasinigina emas, unga parallel ravishda harakatni ham eslab qolishi kerak. Albatta bular bir-biriga yordam beradi: musiqa raqsni o'zlashtirishga, harakat, obrazlar va raqs harakatlari esa musiqa ohangini eslab qolishga yordam beradi. Ba'zi balet artistlari o'zlarining raqslarini butun umr eslaydilar. Bular yordamida ba'zida raqslarni qayta tiklashga erishish mumkin.

RAQS TEXNIKASI

Texnika nima? Bunda hamma harakatlarni yillar davomida bajaran olish bilimlari o'rganiladi. Lekin texnikaning kuchli bo'lishining o'zigina sahnada ajoyib rollar yaratishga asos bo'la olmaydi. Bundan

tashqari, yana artist ham bo'lish kerak, ya'ni obraz yarata bilish kerak. Buning uchun aktyorlik mahoratini mukammal egallash kerak.

Ichki texnika nima? Eng avvalo, o'z fikrlarini, sezgilarini boshqara bilish, ular orqali turli harakatlar qilishning o'zi hech narsani anglatmaydi. Bu holat san'atga qachon tegishli bo'ladi, qachonki, insonning ichki sezgisi – shodlik, baxt, mag'rurlik va boshqa xislatlar bilan yo'g'rilsagina balet musiqasi artistga ichki kechinmalar bilan raqsga tushishga yordam beradi.

Raqsdan hayajonning bo'lishi yaxshimi yoki yomonmi? Kishida hayajon, qo'rquv bo'lsa, bu artistni jismoniy, ruhiy kuchdan mahrum qiladi. Oyoqlari bukilib, tizzalari bo'shashib qoladi, uning yuzlari qo'rquvdan oqarib tursa, raqs haqida gapirish kerak ham emas. Obrazlarni namoyon qilish oxirgi o'ringa o'tib qoladi. Kuchli hayajon bo'lishiga 2 ta sabab bo'lishi mumkin: birinchisi, raqsga yaxshi tay-yorgarlik ko'rmaganligi, imkon darajasida emasligi; ikkinchi sabab, asab tizimining yomonligidir. Baletmeyster shunda qanday yordam berishi kerak? Uni dadil bo'lishga, ko'proq ishlashga majbur qilish kerak. Asabni darhol davolash kerak. Artistlarning har biriga alohida yondoshish kerak. Ular ish bilan mashg'ul bo'lganda dag'allik, qo'pol muomalada bo'lish mumkin emas. Lekin qat'iy tartibga amal qilish shart.

Shuning uchun baletmeyster faqat asar yaratuvchigina emas, balki jamoaning ishini tashkil etuvchi asosiy shaxsdir.

BALET SPEKTAKLIDA OBRAZ

Obraz – insonning asl fe'li va bunga uni o'rab turganlar bilan munosabati. Fiziolog olim Pavlov aytishicha, insonning asosiy refleksisi – faollik refleksidir.

Insonning fe'li-atvori nima? Masalan: oilada go'dak tug'lsa, unga baqirib muomila qilinsa, bola qo'pol quloqsiz bo'lib o'sadi, oilada bolaga baqirmasdan, muloyim muomila qilinsa, go'dak xushmuomala bo'lib o'sadi. Shu bilan bolaning fe'li shakllanadi. Lekin faqat oilada emas, bog'chada, maktabda o'qituvchilar ham bolaga turlicha yaxshi ta'sir ko'rsatadilar, so'ng talabalik va ish faoliyatida uning fe'li shakllanishi tugaydi. Lekin kichik go'dakda

tug'ma xislatlar ham bo'ladiki, ular kelajakda rivojlanadi. Agar artist obrazining takrorlanmas, o'ziga xos fe'l-atvorini yaxshi o'rgansa va baletmeyster bergan topshiriqlarni to'la bajarsa, albatta bu obrazni sahnada to'laqonli va ajoyib qilib ko'rsata oladi.

BAL RAQSLARINI SAHNALASHTIRISH

Xoreografiyaga bal raqslari ham kiradi, shuning uchun bunga e'tibor berishimiz kerak. Birinchi bal raqslari Pyotr I paytida bo'lgan va bu yerda boshqa millat raqslari ham ijro etilar edi. Shuning uchun boshqa joydan raqs ustalari kelib o'rgatishgan. Har bir davr o'zining ommabop raqslari bo'lgan. XVIII asrda «Menuet gavot» Fransiya ko'chalarida – maydonlarda xalq raqsga tushgan frondola. O'tgan asrda raqs zaliga **vals polka, galop** kirib keldi. Valsning bal ko'rinishi yaratilgani uchun valsi deb yuritiladi. Bu musiqani Shtraus yozgan. Hozirgi kunda uni hamma sevib o'ynaydi. Ballar o'tgan asrda rivojlangan edi: unda menuet, gavet, kontrdans, mazurka, polonez, krakovyak, vengerka raqslari ijro etilgan. Keyinchalik «Tango», «Fokstrot» kabi raqs turlari paydo bo'ldi. Afsuski, maktablarda raqs darslari o'tilmaydi, vaholanki, yoshlarning bal raqslari ularga tarbiyaviy tomondan yordam beradi. Yoshligidan bu raqslarni o'ynamagan kishi, keyinchalik raqsga murojat qilsa, go'zal, jozibador qilib ijro eta olmaydi. Bal raqslarini rivojlantirish bizning majburiyatlarimiz. Bal raqslari bilan shug'ullangan bolalar go'zal xislatlarga, muloyim murojaatga, salomlashish odobiga, chiroyli yurishga, jamiyatda, ko'pchilik orasida yaxshi xulqqa ega bo'ladi. Ko'pchilik bolalar qornini chiqarib, maymoqlanib, bukchayib yuradilar, bo'lar butun umr saqlanib qolish mumkin. Yoshlikda badan yumshoq va egiluvchan bo'ladi. Shuning uchun yoshlikdan badanning kuchli va chiroyli tarbiyasi ruhiy va jismoniy go'zal insonni shakllantiradi. Raqs insonga sog'liq olib keladi, deb bekorga aytishmagan.

O'ZBEK MILLIY RAQSLARIDAN «BAYOT» RAQSINI SAHNALASHTIRISH

"Bayot" – Toshkentcha raqsdır, u juda yengil va oson harakatlardan iborat. Bir maromdagi yurishlar vositasida yoshlarga xos shodlik, quvnoqlik, tetiklik tarannum etiladi.

Libos:

To'rtburchak do'ppi, cheti qora duxoba bilan tikiladi. Xonatlasdan ko'ylak uzun, etagi keng, yengi uzun va keng qizil duxobadan kalta nimcha, , sariq zardan naqsh tikilgan, beldan pastı, tag qismi kengaygan yoqasi tikka. Yoqagacha tugmalanadi. Jiyakli uzun lozim.

HARAKATLAR

1-qism Xalq cholg'u ansambli ijrosida.

*№1 (6 takt) №2 musiqa (34 takt), musiqa o'lchami 2/4. 6 takt.
Musiqaning boshlanish qismi*

**1-14-
taktlar**

Chiqish. Ijrochilar bir-birlarining orqalaridan chap tomondagi oxirgi parda orqasidan yon tomonlari bilan yurib, qiya yo'l bo'yicha, o'ng pastki pardaga, o'ng yelka bilan bitta chiziqda "oyoq uchida tepma" harakat bilan chiqadilar. Har bir harakatning "bir" sanog'iga o'ng oyoq uchi bilan o'ng tomonga qadam tashlaydi. "Ikki" sanog'iga chap oyoq o'ng oyoq oldiga rasmana holatga jiladi. Bu vaqtda chap quloq yonida panjalar birlashgan holda qarsak uriladi, so'ng barmoqlar bukiladi. Bosh o'ngga qaraydi.

**15-18-
taktlar**

Oyoq holati o'zgarmaydi. Qiya chiziqan toq sanoqdagi qizlar oldinga, juft sanoqdagi qizlar orqaga ochilib, katta davraga keladilar. Davra o'rtasiga qarab turadilar: toq sondagi qizlar yarim aylanib, o'ng tomonga, orqa tomonga, davraning chap tomoniga kelishadi. (Qiya chiziqqa nisbatan) shu paytning o'zida juft sonli qizlar aylanmasdan, orqa bilan orqaga – davraning o'ng tomoniga ketadilar. Gavda, bosh keskin oldinga egiladi. Sekin-asta tiklanadi. Shu paytda qo'llar 6-holatga boradi, asta-sekin yuz ro'parasida 2-holatga ko'tariladi, barmoqlar qirsillatiladi; chap qo'lining katta barmog'i bilan o'ng qo'lining ko'rsatgich barmog'i jipslashtiriladi. O'ng qo'lining katta barmog'i chap qo'lining katta barmog'iga jipslashtiriladi, qolgan barmoqlar bir-biriga tegib turadi. Qirsillatish o'ng qo'lining ko'rsatgich barmog'i bilan bajariladi. U kuch bilan sirpantirilib, chap ko'rsatgich barmoqqa tushiriladi.

19-22-
taktlar

"Uch tepma" oyoq harakati bilan joyda o'ngga to'liq aylaniladi. Qo'llar chap quloq oldida, kaftlar birlashgan, barmoqlar yuqoriga qaragan, tirsaklar ko'tarilgan.

23-26-
taktlar

Oyoq o'zgarmaydi. Ijrochilar chap pastki burchakdan o'ng yuqori burchak tomonga davrani buzib, qiya yo'nalishga kelishadi. Toq sonli ijrochilar davradan burilib, qiya yo'nalishning bo'lagini hosil qilishadi. (Sahnaning o'rtasidan chap pastki burchakkacha) juft sonli qizlar davradan burilib, qiya yo'nalishning bo'lagini hosil qilishadi (sahna o'rtasidan o'ng yuqori burchakkacha). Hamma ijrochilar chap pastki burchakka chap yelkalari bilan qoladilar. Bosh va gavda avval keskin pastga egilib, sekin-asta to'g'rilanadi. Qo'llar 6-holatdan 2-holatga sekin ko'tariladi, barmoqlar qirsillatiladi.

27-30-
taktlar

Harakat joyida bajariladi. Har bir taktning "bir" sanog'iga o'ng oyoqlarning uchlari chapdan oldinga qarab yengil yerga uriladi, "ikki" sanog'iga o'ngdan to'g'riga oyoq uriladi. Oxirgi takt – tinish. Har "bir" sanog'iga barmoqlar qirsillatiladi. 2-holatda bosh, gavda bir oz pastga egilib, o'ng oyoqni kuzatadi va oxirgi taktga to'g'rilanadi.

31-34-
taktlar

O'ngga chap oyoq to'lig'icha jilgan holda to'liq aylaniladi. Shu payt o'ng oyoq har bir sanoqqa uchi bilan chap oyoq orqasiga 6-holatda urib turadi. Qo'l tirsaklari ko'tarilgan, kaftlari birlashgan. Chap yelka oldinda, barmoqlar yuqoriga qaragan. Bosh o'ngga qaragan.

2-qism. Xalq cholg'u asboblari dastasi jo'r bo'ladi.

№3 musiqa, musiqa o'lchovi 2/4. 56 takt

1-2-
taktlar

Turgan joyida oyoqlar 3-holatda, tizzalar bir oz bukilgan. O'ng oyoq har bir sanoqqa urib turadi. Qo'llar kaftlarini yonga qaratib, ro'parasidan pastga tushiradilar, barmoqlar bo'sh holatda. Gavda va bosh oldinga egiladi. Har bir taktning "bir" sanog'iga qo'llar bir oz chapga olib boriladi. Shu payt o'ng qo'l tirsakdan bukilib, barmoqlar qirsillatiladi. Chap qo'l to'g'ri turadi: "ikki" sanog'iga bir oz o'ngga olib boriladi, chap qo'l tirsakdan bukilib, barmoqlar qirsillatiladi. Qo'llar oxirgi sanoqda chap tomonda 5-holatda qoladi.

- 3-takt** Oyoq 3-holatda, chap oyoqning uchi qo'yiladi. O'ng qo'l 2-holatdan 1-holatga kelib birga qo'yiladi.
- 4-takt** O'ng oyoq chap oyoqning orqasiga chalishtirilib, oyoqlar uchlarida qo'yiladi. Qo'llar holati o'zgarmaydi.
- 5-10-taktlar** Qiya yo'nalishni buzmasdan qizlar burilib, tomoshabinga yuzi bilan qarab, to'g'ri chiziqqa kelishadi. Juft sonlilar yon bilan chapga, toq sonlilar yon bilan o'ngga jiladilar. Hammalari oyoqlari bilan "to'liq tepma" harakatini (chap oyoq to'liq qo'yilgan holda jiladi, o'ng oyoq rasmiy holatda tepadi) bajaradi. Qo'llar har ikki taktida yuz ro'parasida "gulbargi"dan 1-holatga ochiladi. Gavda va bosh oldinga egiladi, so'ng "qiyg'ir bo'yin" bilan to'g'rilanadi.
- 11-14-taktlar** To'g'ri chiziqdan 2 ta chiziqqa ajraladilar. Toq sonli qizlar chapga, juft sonlilar o'ng tomonga chorakta aylanadi. Oyoqlar 4-holatda. Chap oyoq uchida. Chapga aylanganlarning oyoqlari aksincha bo'ladi. Gavda oyoqqa sal egiladi. Bosh tomoshabinga qaraydi. Shu payt qo'llar kichik aylana shaklida o'zlarining ro'parasida ichkariga aylanadi. Kaftlar pastda, barmoqlar oldinga qaraydi.
- 15-taktlar bir** Hamma ijrochi joyida to'liq aylanadi: O'ng tomondagilar o'ngga o'ng oyoq uchi bilan, chap tomondagilar chapga chap oyoq uchi bilan. Qo'llar 3-holatga keladi.
- ikki** O'ngdagilar o'ng tizzaga, chapdagilar chap tizzaga o'tiradilar. Qo'llar 3-holatda qoladi.
- 16-takt** "Labi g'uncha" harakati bajariladi. O'ng qo'l jimjilog'i lab tagiga keladi.
- 17-takt** Tizzada o'tirib "qiyg'ir bo'yin" harakatini, qo'llar "labi g'uncha" harakatini bajaradi.
- 18-takt** "Qiyg'ir bo'yin" bilan o'rinlaridan turadilar, tomoshabinga qarab qoladilar. Oyoqlar rasmiy holatda. Qo'llar o'zgarmaydi.
- 19-20-taktlar** Hamma ijrochilar to'liq aylanadilar: 2 tadan 4 qator chiziqqa ochiladilar. Oxirida chap tizzaga o'tiradilar. Toq sonli ijrochilar tomoshabinga yuzlari bilan qaragan holatda o'ngga jiladilar. O'ng oyoq bilan o'ngga aylanadilar va chap tizzaga o'tiradilar. Ular o'miga o'ngga aylanish bilan juft sonlilar keladi. Chap tizzaga o'tiradilar. Chap tomondagi ijrochilar xuddi shunday holatda keladilar, faqat aksincha ijro etadilar. 19-taktida qo'llar o'zgarmaydi, 3-holatda turadi. 20-taktida "labi g'uncha" harakati bajariladi, tirsaklar bukilgan, kaft ro'parasida ichkariga qaraydi. Barmoqlar yonda, bir qo'l ikkinchi qo'l atrofida aylanadi, barmoq bitta tashqariga aylantirilib, o'ng qo'l tirsagiga olib kelinadi.

- 21-takt** "Qiyg'ir bo'yin" harakati bajariladi. Qo'l "labi g'uncha" harakatida.
- 22-takt** Qizlar turishadi. Oyoqlar rasmiy holatda, qo'l "labi g'uncha"da.
- 23-26-taktlar** Qizlar shaxmat holatda turishadi: 1-3-chiziqdagilar o'ngga, 2-4-chiziqdagilar chapga jilishadi. O'ngga jilgan qizlar taktning har "bir" sanog'iga o'ng oyoq tovonini bir oz o'ngga – to'g'riga jildirishadi. Chap oyoqning orqasiga suriladi. "Ikki" sanog'iga o'ng oyoq uchi bilan orqaga olib boriladi. Chap oyoq "bir" sanog'idagi harakatini qaytaradi. Chapga harakat qilganlar ham xuddi shu harakatni ijro etishadi, faqat aksincha. 23-taktda qizlarning hammasi qo'llarini 4-holatga olib boradilar (chap qo'l tepada). O'ng barmoqlar bir sanoqqa qirsillaydi, chap qo'l barmoqlari bilan "tashqariga-ichkariga" harakat qiladi. Oxirgi sanoqqa qo'llar 5-holatga keladi. Chap tomonda.
- 27-takt** Hamma o'ng oyoqning uchida ayianadi, chap oyoq yerdan uziladi. O'ng qo'l keskin 2-holatga olib chiqiladi (3-holat).
- bir,**
- ikki** Hamma chap tizzaga o'tiradi. Qo'llar holatini o'zgartirmaydi.
- 28-takt** "Labi g'uncha" harakati bajariladi. Ijrochilar o'rinlaridan turadilar. Oyoq rasmiy holatda. Qo'llar o'zgarmaydi.
- 31-34-taktlar** 1-3-chiziqdagi qizlar bir oz chapga ketadilar. Taktning har "bir" sanog'iga chap oyoq tovonini biroz chap va oldinga chiqaradilar. "Ikki"ga chap oyoq yarmi bilan orqaga olib boriladi. O'ng oyoq "bir" sanog'idagi harakatni qaytaradi. 2-4-chiziqdagilar o'ngga bir oz ketadilar. Xuddi chapdagilardek, faqat aksincha. 31-taktda qo'llar 4-holatga keladi (chap qo'l tepada). So'ng barmoqlar qirsillatiladi. Chap qo'l barmoqlari "ichkariga-tashqariga" aylantiriladi. Barmoqlar tepaga qaraydi. Oxirgi sanoqda 5-holatda chap tomonda qoladilar.
- 35-takt** Hamma ijrochilar o'ngga o'ng oyoq uchi bilan aylanadilar, chap oyoq tizzadan bukiladi, yerdan ko'tariladi. O'ng qo'l keskin 2-holatga, so'ng 3-holatga keladi.
- bir**
- ikki** Ijrochilar chap tizzaga o'tiradilar, qo'l o'zgarmaydi.
- 36-takt** "Labi g'uncha" bajariladi.
- 37-takt** "Qiyg'ir bo'yin", qo'l "labi g'uncha"da.
- 38-takt** Ijrochilar o'rinlaridan turadilar, oyoq rasmiy holatda, qo'l "labi g'uncha"da.

**39-44-
taktlar**

1-qatorning har bir ijrochisi 2-qatordagi joyida turgan qizning atrofida o'ngga, soat miliga qarshi tomonga aylanib joyiga keladi. 3-qatorning har bir qizi soat mili bo'yicha chapga aylanib, 4-qatordagi qizning atrofida aylanib, joyiga keladi. Oyoq harakati "to'liq tepma", o'ng oyoq oldinda (har bir sanoqqa o'ng oyoq bilan to'liq qadam, chap oyoq o'ng oyoq oldiga jiladi). Qo'llar 1-holatda. Oxirgi taktida orqaga keladi. Shu 6-taktida 2-qatordagilar joyida to'liq aylanadilar, qo'l "mayin sabo" – 2-holatda, 4-qatordagilar ham xuddi harakat bajarishadi, faqat teskari tomonga.

**45-48-
taktlar**

2-qatordagilarning har biri 1-qatordagi qizda soat mili bo'yicha aylanib, joyiga keladi, 4-qatordagi qizlar soat miliga teskari holatda 3-qatordagilar atrofidan aylanib, joyiga kelishadi. Chapga aylanish bilan tugaydi. Qo'l 1-holatda, oyoq hammaga "to'liq tepma", o'ng oyoq oldinda, oxirgi sanoqda qo'l orqaga keladi.

49-takt

Hamma qizlar o'ngga o'ng oyoq uchida aylanishadi. Chap oyoq yerdan uzilib, tizzalar bukiladi. Qo'llar keskin 3-holatga olib boriladi (o'ng tepada) tomoshabinga yuzi bilan qoladilar. Oyoq rasmiy holatda.

50-takt

Hamma ijrochilar chapga chorakta aylanib, qo'llar 1-holatga kelib "yelka qoqish" harakatini bajaradilar, o'ng yelka bilan. Takt oxirida o'ngga chorak aylanib, hamma tomoshabin tomonga yuzi bilan qarab qoladi.

**51-54-
taktlar**

4-qatordagilarning hammasi orqalari bilan orqaga ketadilar, "nuqtali yurish" bilan (51-taktida "bir" sanog'iga oyoq uchi orqaga qo'yiladi. "Ikki" sanog'iga o'ng oyoq bir oz orqaga tovon bilan qo'yiladi. Gavda bir oz o'ngga buriladi), keyingi taktga chap oyoqdan qaytariladi. Qo'l 1-holatda.

**55-56-
taktlar**

Hamma qizlar oldinga oddiy qadam bilan keladilar. Qo'l-lar 2-holat – "gulbargi" orqali 1-holatga ochiladi. Chap qo'l boshga keladi. Oyoqlar 3-holatga keladi, chap oyoq uchida turadi.

3-qism. Doira jo'rligida

№4 musiq, musiqa o'Ichami 2/4. 56 takt.

**1-takt
bir,
ikki**

Harakat joyida bajariladi. O'ng oyoq 6-holatga uchida keladi, tizza bukiladi.

O'ng oyoq 3-holatga qaytariladi, tizzalar tortiladi. ("moki" harakati). Shu paytda o'ng qo'l qirsillatilib, chap ko'ksiga keladi va 6-holatdan yuqoriga ochiladi, o'ng tomonga. Gavda bir oz o'ngga buriladi, bosh qo'lni kuzatadi.

- 2-4-taktlar** 1-takt 2 marta qaytariladi.
- 5-takt** Hamma ijrochi o'ngga "chalishma aylanish" oyoq harakatini bajaradi. O'ng oyoq panjalari oyoqlarning orqasiga chalishtirilib qo'yiladi. Qo'llar 1-holatga ochiladi, ikkala oyoq uchida yarim aylanish, (tomoshabinga orqa bilan) chap oyoq tovonni yerdan ko'tarilib, tushiriladi.
- bir,**
- ikki** "Bir" sanog'idagi harakatni qaytaradi (tomoshabinga yuz bilan). Qo'llar 1-holatda qoladi. Kaft yuqorida.
- 6-takt** 5-taktni qaytarish.
- 7-10-taktlar** Joyida 1-4-taktlar ("moki" harakati)ni qaytarish.
- 11-12-taktlar** 5-6-taktlarni qaytarish, qo'l 1-holatda.
- 13-16-taktlar** Hamma ijrochilar 4 ta burchakda qiya yo'lda borishadi. 1-2-qatordagilar chapga chorakta aylanib, so'ng pastki burchakka orqa bilan boradilar. Sahna o'rtasiga yuz bilan. 3-4-qatordagilar xuddi shuning aksini bajarishadi. Chap pastki burchakka o'ngga chorak aylanib boradilar. 1-2-sonli raqqosalar 3-4-qatordan chapga chorak aylanib, orqaga o'ng yuqori burchakka orqa bilan yuradilar, ular ham sahna o'rtasiga yuz bilan turishadi. 3-4-sonli qizlar ham xuddi shuning aksini bajaradilar: chap yuqori burchakka sahna o'rtasiga yuz bilan qiya yo'lda turishadi. Chapga chorakta aylaniladi. Hamma uchun "oyoq uchida tepma" harakati – taktning har bir sanog'iga urg'u bilan o'ng oyoq uchi bilan orqaga, o'ngga qadam tashlanadi, chap oyoq o'ng oyoq oldiga jiladi. Qo'l harakati: "bir" sanog'iga 13-takt 6-holatda qarsak, chapakdan so'ng o'ng qo'l tepaga, chap qo'l pastga keladi: "ikki" sanog'iga o'ng qo'l tashqariga aylanib, 2-holatga keladi, chap qo'l rasmiy holatda.
- 17-18-taktlar** Oyoq holati o'zgarmaydi. O'ng pastki burchakdagi va chap yuqori burchakdagi qizlar bir-biriga qarab yurishadi. Qo'llar 2-holatda qirsillatiladi. 18-takt oxirida (yaqinlashganda) ikkala qatordagilar kichik sakrash va shu vaqtda yarim aylanish bilan joylarini o'zgartirishadi. O'ng tomonga aylaniladi, o'ng yuqori burchakdagilar esa 17-taktga joyida yarim aylanish bilan sahna o'rtasiga orqa bilan qoladilar. Oyoqlar 3-holatda, o'ng oyoq uchida. Qo'llar rasmiy holatda tushiriladi. Kaft tashqariga qaraydi. 18-taktga qo'llar mayin harakatlar bilan yuz oldidan bir oz chapga olib o'tiladi. Shu paytda o'ng qo'l tirsagi bukilib, barmoqlar qirsillatiladi. Xuddi shunday holatda o'ngga olib boriladi. Takt oxirida chap qo'l kafti boshga boradi. O'ng qo'l 1-holatga ochiladi.

**19-20-
taktlar**

Qizlar o'rin almashganlaridan so'ng qiya yo'l bilan burchak tomonga orqa bilan borishda davom etadilar. Qo'l va oyoq holati o'zgarmaydi. Shu paytda chap pastki burchak va o'ng yuqori burchakdagilar joylarida "moki" harakatini bajarishadi: har bir taktning "bir" sanog'iga o'ng oyoq uchi 6-holatga qo'yiladi, tizza bukiladi, "ikki" sanog'ida o'ng oyoq 3-holatga oyoq uchida qaytadi, tizzalar tortiladi. O'ng qo'l "bir" sanog'iga chap ko'ksiga yaqinlashadi, barmoqlar qirsillaydi. "Ikki" sanog'iga 6-holatdan balandga ochiladi. Oxirgi sanoqqa yarim aylanish tezlikda bajariladi. O'ngga o'ng oyoq bilan tortiladi. Sahna o'rtasiga yuz bilan qarab qolinadi.

**21-24-
taktlar**

17-20-taktlarni boshqa tarafdagilar bajarishadi: Chap pastki burchak va o'ng yuqori burchakdagilar joylarini almashtiradilar.

**25-32-
taktlar**

17-24-taktlar qaytariladi. Oxirgi taktida raqqosalar sahna markaziga qarab qoladilar. Oyoqlar 6-holatda, chap oyoq - uchida, qo'l 1-holatda.

33-takt

Hamma raqqosa charx aylanish bilan katta davra hosil qiladi. Soat miliga qarshi yuradi. Yuz davraga qaraydi. Qo'l, oyoq, "soxta ufori" harakati.

bir

O'ng oyoq to'voni bilan qadam tashlab oyoq to'pig'icha qo'yiladi. Tizzalar bukiladi, chap qo'l belni oldidan quchadi, o'ng qo'l 2-holatdan oldinga tushib, chap tirsak ustiga tashlanadi. Shu vaqtda gavda bir oz o'ngga egiladi. Bosh qo'lni kuzatadi.

ikki

O'ng oyoq kichik qadam bilan oldinga to'liq qo'yiladi. O'ng tizza tortilib, chap oyoq uchida qoladi. Tizzalar bukiladi. O'ng qo'l 1-holatga ochiladi, gavda to'g'rilanib, bosh qo'l harakatini kuzatadi.

34-takt

"Soxta ufori" yurish chap oyoq va chap qo'ldan qaytariladi. O'ng oyoq uchi bilan o'ngga to'liq aylaniladi. Chap qo'l belni oldindan quchadi. O'ng ko'l keskin 2-holatga ko'tariladi.

**36-37-
taktlar**

Davrani davom ettirib, 2 ta "charx" o'ng oyoqdan boshlab ijro etiladi. Qo'l birinchi holatda.

**38-52-
taktlar**

33-37-taktlar 3 marta qaytariladi. ("soxta ufori" – 2 takt; 1 ta aylanish – 1 takt; 2 ta "charx" – 2 takt).

**53-55-
taktlar**

33-35-taktlar qaytariladi. ("soxta ufori" – 2takt, aylanish – 1 takt)

56-takt

Hamma qizlar chapga yarim aylanib, sahna o'rtasiga yengil chopib kelishadi. Qo'llar 6-holatga keladi. Barmoqlar qirsillatiladi, barmoqlar yig'ilgan holda. Gavda, bosh oldinga egiladi.

4-qism. Xalq cholg'u asboblari dastasi jo'r bo'lada

No3 musiqa, musiqa o'lchovi 2/4. 52 takt.

1-4-taktlar

Davrani kengaytirib, orqaga yurishadi. "Oyoq uchida tepma" harakati bilan (takti har bir sanog'iga o'ng oyoq uchida orqaga qadam tashlanadi, chap oyoq o'ng oyoq oddiga jiladi). Qo'llar qirsillatib boriladi. Pastdan 2-holatga ko'tariladi. Gavda, bosh to'g'rilanadi.

5-8-taktlar

Joyida. 8 ta qiz o'ng tomonga chorakta aylanadi. 8 ta qiz chap tomonga aylanadi. Oyoq "yarim qaychi", har bir sanoqqa qo'l qirsillatiladi.

9-16-taktlar

"To'liq tepma" oyoq harakati bilan qiya yo'lga o'tiladi. O'ng tomondagi qizlar soat mili bo'yicha orqa sahna o'rtasidan o'ngga qayriladi. Qiya yo'lga kelishadi. O'ng pastki burchakka. Chap tomondagilar soat miliga qarshi yurishadi, orqa sahna o'rtasidan chapga, qiya yo'lga chap pastki burchak tomonga yurishadi. 2-holatda qo'llar "b" ko'rinishda qirsillatib boriladi.

17-takt

2 ta qiya yo'nalishdan 4 ta qiya yo'nalish hosil qilinadi. Toq sonlilar – o'ng qiya yo'nalishdagilar to'liq o'ngga aylanib, o'ng oyoq bilan 1 qadam nariga jilishadi va o'tirishadi. Shu vaqtda toq sonlilar o'ng oyoq bilan o'ngga aylanishadi. Chap qiya yo'nalishdagilar xuddi shu harakatni bajarishadi, faqat chap tomonga 1-holatda, 18-takt – o'ng tomondagi ichkari qiya yo'nalishdagilar chap tizzaga o'tirishadi. Chetdagi qiya yo'nalishdagilar joyida turishadi, oyoq 3-holatda, chap oyoq uchida. Hamma qarama-qarshi tomonga qarsak chaladi. 6-holatda chapaqdan so'ng qo'llar 3-holatga ochiladi. O'ng qo'l tepada. Chap tomondagi ichki qiya yo'nalishi ijrochilari o'ng tizzaga o'tirishadi. Oyoq 3-holatda, o'ng oyoq uchida. Chapak shunday turishda chalinadi, chap qo'l kafti o'ng qo'l kaftiga, so'ng o'ng qo'l kafti chap qo'l kaftiga uriladi. 3-holatga ochiladi. Chap qo'l tepada.

**19-22-
taktlar**

Tashqaridagi qizlar oyoq uchlari bilan joyida har bir sanoqqa urib turadilar, bu "yelka qoqish" harakati bilan birga bajariladi (bitta yelka bilan). O'ng tomondagilar chap yelka bilan, chap tomondagilar o'ng yelka bilan. Ichkaridagi qizlar 1-qatorda turganlar bilan birga "yelka qoqish" harakatini bajarishadi. So'ng o'rinlaridan turib, o'zlarining avvalgi holatiga qaytadilar.

23-takt

O'ng tomondagi ikki qiya yo'nalishdagi qizlar joylarida 1 ta to'liq aylanadilar. O'ng oyoq bilan o'ng tomonga, chap oyoq bilan chap tomonga.

24-takt

O'ng tomondagi ichkari qiya yo'nalishdagi qizlar chap tizzalariga o'tirishadi, tashqaridagilar joylarida turishadi, oyoqlari 3-holatda, chap oyoq uchi bilan qo'yilgan. Hamma bir vaqtda 2 ta qarama-qarshi chapak chaladi, 6-holatda. Chapqandan qo'llar 3-holatga ochiladi. O'ng qo'l tepada. Chap ichki qiya yo'nalishdagilar o'ng tizzaga o'tirishadi. Tashqaridagilar joyida turadi. Oyoqlar 3-holatda, o'ng oyoq uchida.

**25-28-
taktlar**

Tashqari qiya yo'nalishdagi qizlar joyida har bir sanoqqa oyoq urib turadi. Oyoq uchi harakati "yelka qoqish" harakati bilan birga bajariladi, bir yelka bilan (o'ng tomondagilar chap, chap tomondagilar o'ng yelka bilan) ichkaridagilar 1 takt "yelka qoqish" harakatini bajaradilar, so'ng turadilar. Oyoqlar rasmiy holatga keladi. Oxirgi sanoqqa hamma ijrochilar chorak aylanish qiladilar: o'ngdagilar chapga, chapdagilar o'ngga.

29-takt

Tashqi qiya yo'ldagilar 1 qadam oldinga suriladilar. "Oyoq uchida tepma" harakati bilan 4 ta qiya yo'ldan 2 ta qiya yo'l hosil qiladilar. Shu paytda qarama-qarshi qarsak 6-holatda bajarilib, 3-holatga ochiladi. O'ng oyoq "tepma".

**30-34-
taktlar**

Oyoq holati o'zgarmaydi. Qo'l 3-holatda qoladi. Raqqosalar 2 ta qiya yo'ldan bitta qiya yo'l hosil qiladilar, o'ng pastki burchakdan chap yuqori burchakka: o'ng tomondagilar qiya yo'l ichkarisini hosil qiladi, chapdagilar - tashqarisini hosil qiladi. Oxirgi sanoqqa oyoq 3-holatni egallaydi. O'ng oyoq uchi bilan qo'yiladi, chap qo'l kafti bosh orqasiga boradi. O'ng qo'l 1-holatdan yuqoriga olib o'tiladi.

**35-36-
taktlar**

Joyida. "Moki" oyoq harakati o'ng oyoq bilan bajariladi. Shu payt har bir raqqosa har taktning "bir" sanog'iga qo'llarni qirsillatib, chap ko'ksiga yaqinlashtiradi. "Ikki" sanog'iga barmoqlarini qirsillatib, joyiga keltiriladi.

37-takt

Hamma qizlar oyoq bilan "moki" harakatini bajarishadi. Shu paytda taktning har "bir" sanog'iga barmoqlar qirsillatilib, chap ko'krakka yaqinlashadi. "Ikki" sanog'ida joyiga qaytadi.

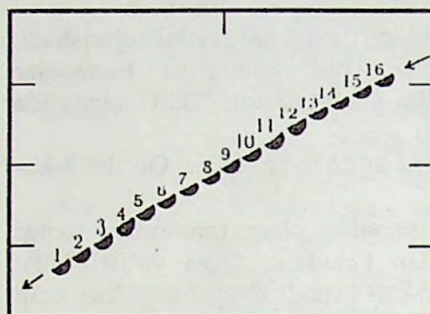
40-takt

O'ng oyoq bilan o'ngga to'liq aylanadilar. Qo'llar 3-holatda, o'ng qo'l tepada.

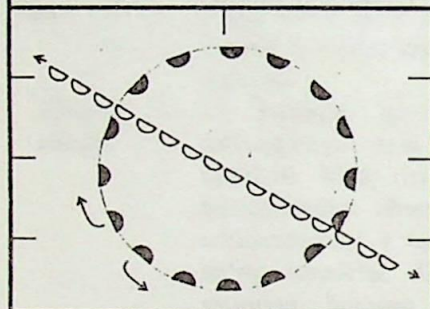
**41-52-
taktlar**

Chap yelka bilan sahnaning chap tomondagi oxirgi pardasi orqasiga yon bilan ketadilar. Qiya yo'nalishida. "Oyoq uchida tepma" harakati (xuddi chiqishdagidek) chap oyoqni urish bilan. Qo'llar quloq oldida chapak holatida bo'ladi. Chapakdan so'ng barmoqlar bukiladi. Bosh o'ngga qaraydi.

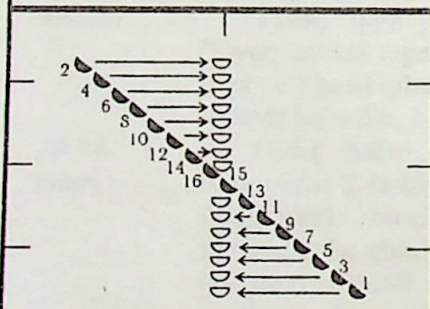
“BAYOT”

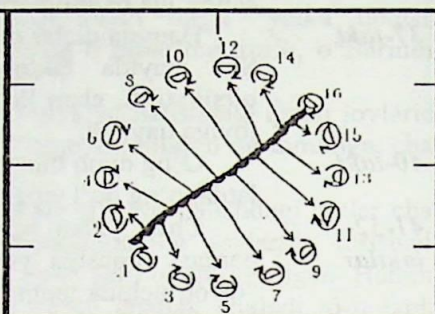
1-QISM. 1-14 TAKTLAR

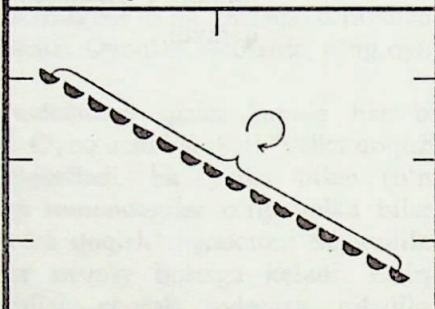
1-QISM. 23-30 TAKTLAR

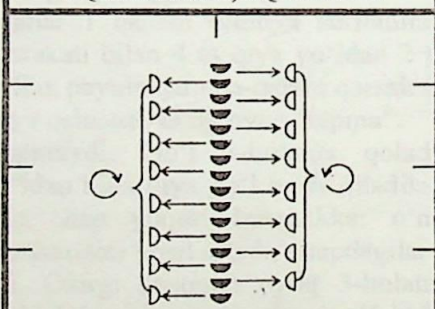
2-QISM. 5-10 TAKTLAR

1-QISM. 15-22 TAKTLAR

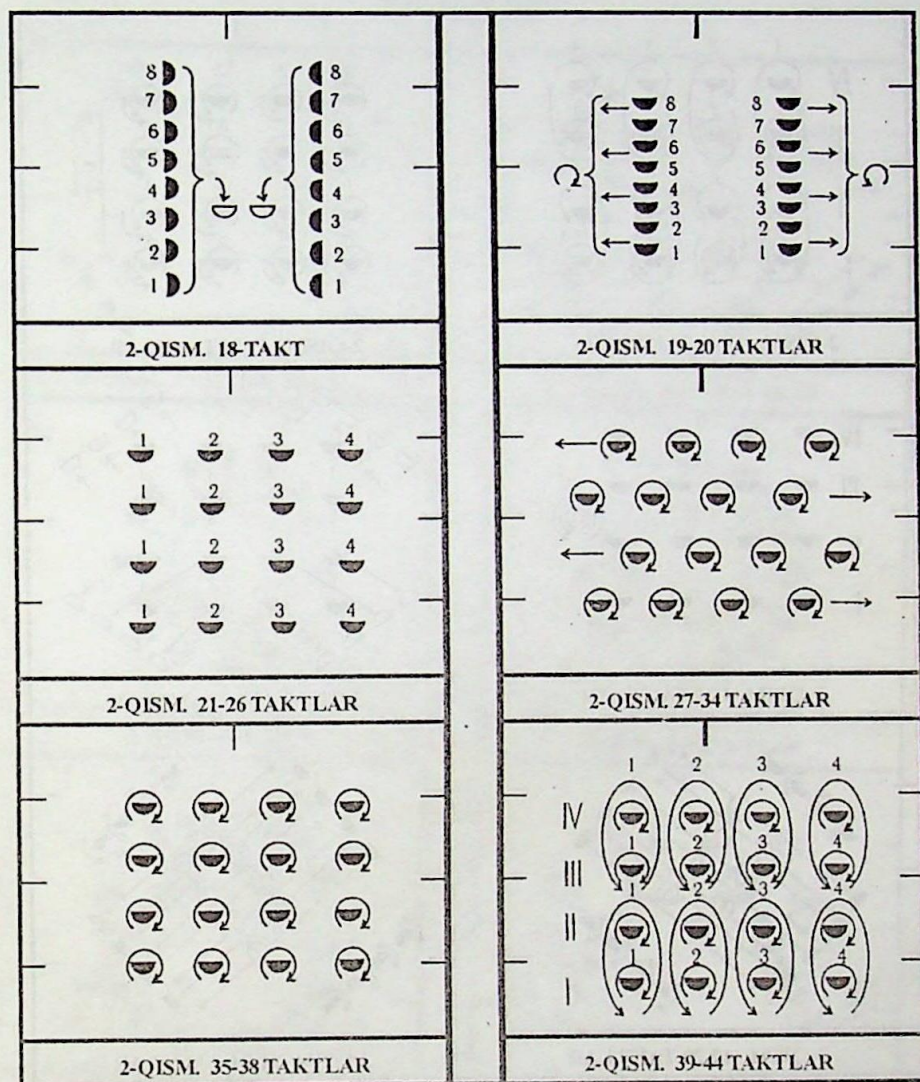

1-QISM. 31-34 T., 2-QISM. 1-4 T.

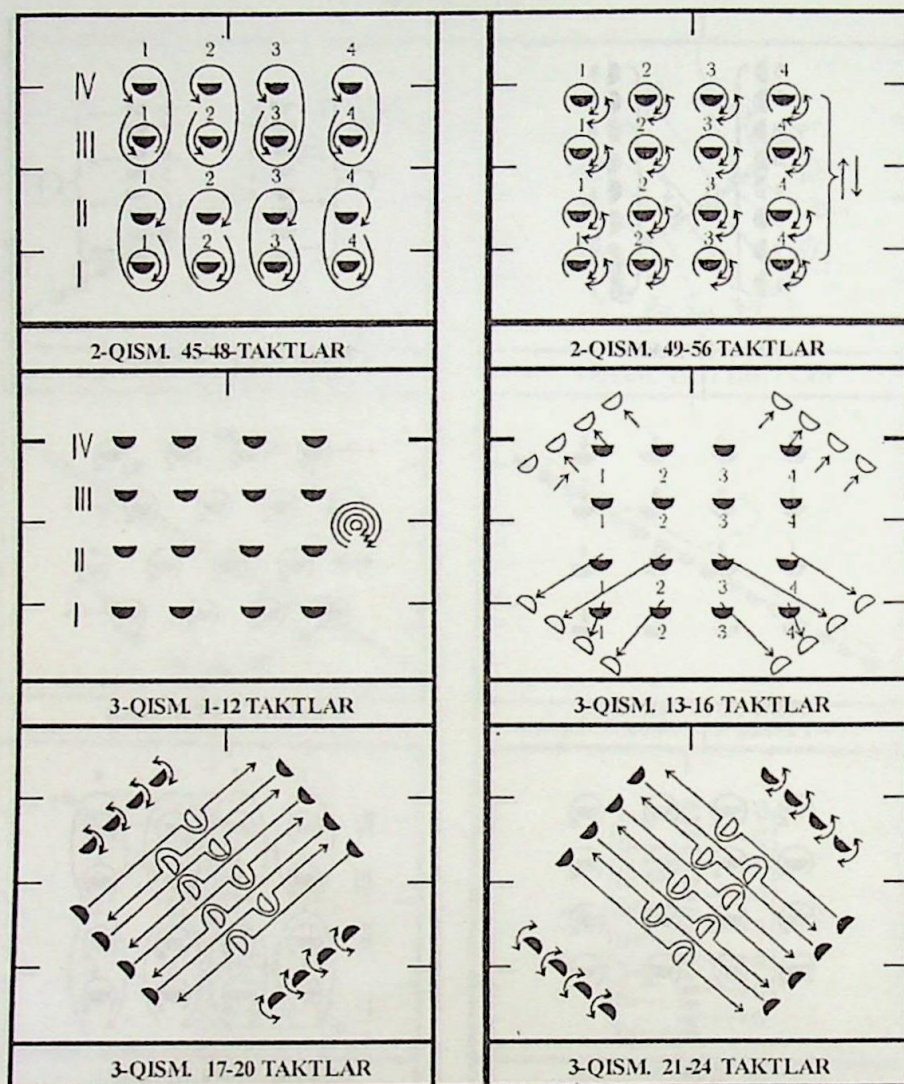

2-QISM. 11-17 TAKTLAR

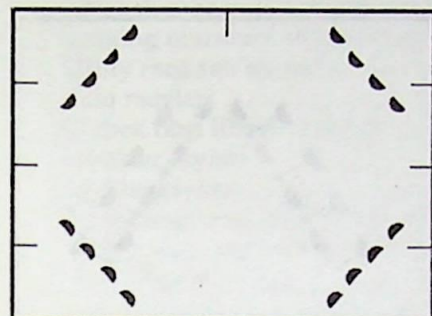
“BAYOT”

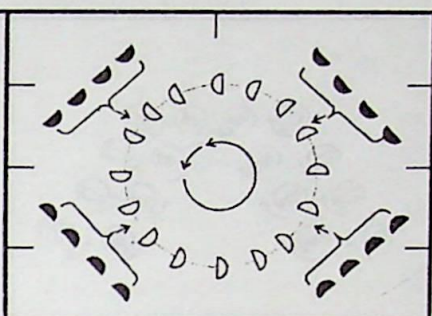
“BAYOT”

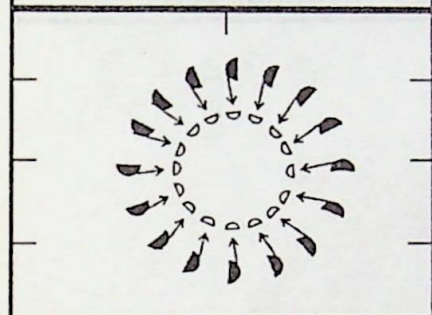
“BAYOT”

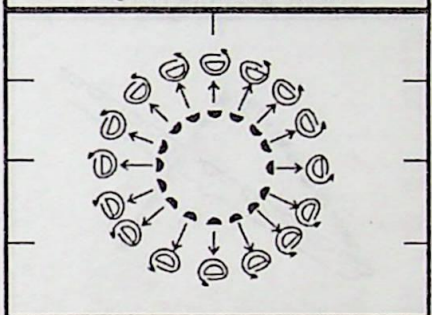
3-QISM. 25-32-TAKTLAR

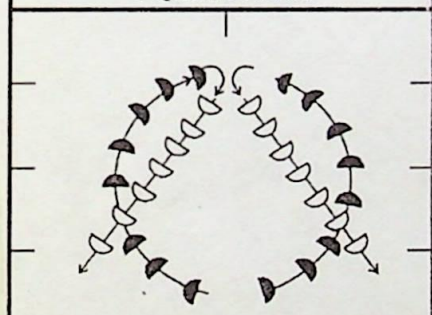
3-QISM. 33-55 TAKTLAR

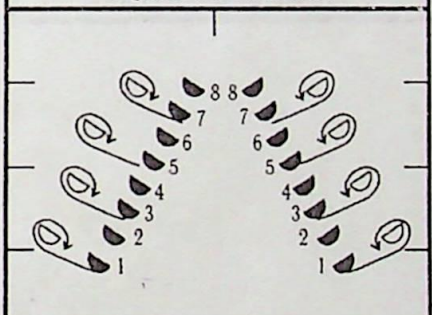
3-QISM. 56 TAKT

4-QISM. 1-8 TAKTLAR

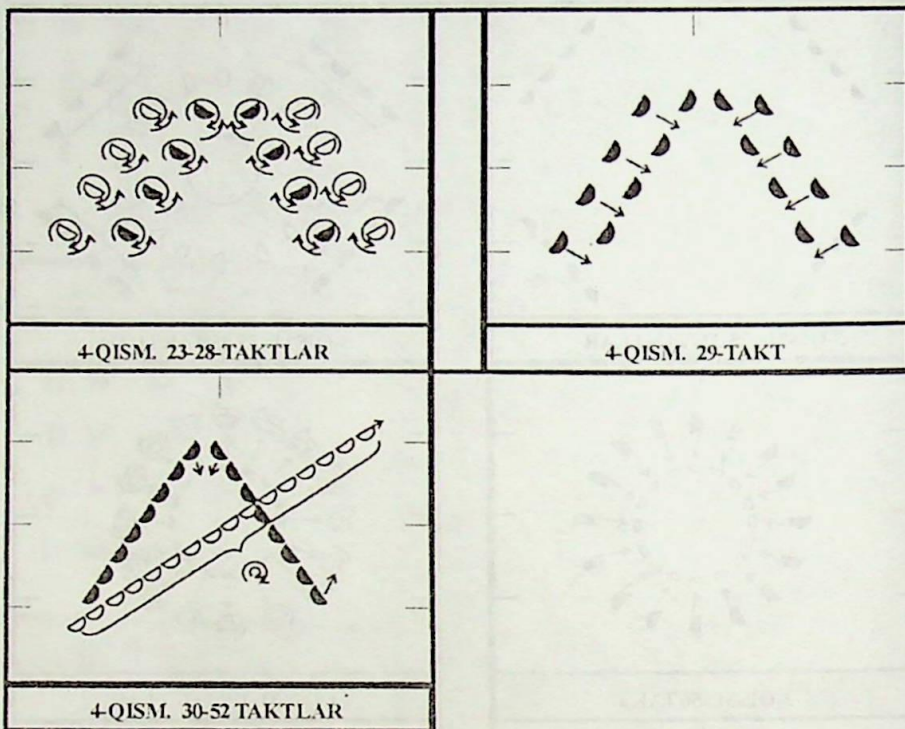

4-QISM. 9-16 TAKTLAR

4-QISM. 17-22 TAKTLAR

“BAYOT”

MUNDARIJA

Kirish	3
“O‘zbek raqs san’ati tarixi va raqs sahnalashtirish sirlari” fanining mazmuni va mohiyati	5
Milliy raqs san’ati tarixi	6
Xalq raqslari	7
O‘zbek raqs liboslari tarixi	10
Erkaklar kiyimi	11
Ayollar kiyimi	15
Taqinchoqlar va pardoz turlari	18
O‘zbek raqs san’ati asoschilari	21
Usta Olim Komilov	21
Tamaraxonim	23
Mukarrama Turg‘unboyeva	25
Isoxor Oqilov	27
Margarita Oqilova	29
Qunduz Mirkarimova	31
Galiya Izmaylova	32
Bernora Qoriyeva	33
O‘zbek milliy raqs dastalari	34
"Bahor" raqs dastasi	35
"Lazgi" davlat ashula va raqs ansambli	36
"Tanovar" o‘zbek raqs teatri	37
Mustaqillik davrida o‘zbek xoreografiya san’ati rivojiga hissa qo‘shgan baletmeysterlar	39
Akbar Mo‘minov	41
Yulduz Ismatova	42
Ma‘mura Ergasheva	43
Shokir Ahmedov	45
Erkinoy Sayitova	46
Raqs sahnalashtirish	47
Xoreografiya – san’atning bir turi	47
Baletmeyster	48
Baletmeyster-yaratuvchi, balet muallifi hisoblanadi	49
Baletmeyster-sahnalashtiruvchi	49
Raqs jamoasi rahbarining ijrochilar bilan ishlash uslubi	51
Raqs kompozitsiyasi	52
Musiqqa haqida	54
Raqs matni	54
Raqs tasviri	55
Sahna rejasi	58
Rakurs haqida	59

Mimika (yuz ifodasi) haqida	60
Variatsiya – yakka raqs	60
Duet	60
Uchlik (trio)	61
Kvartet	61
Ommaviy raqs	61
Baletmeyster – jamoaning ijodiy tashkilotchisidir	61
Balet artisti	62
Raqs texnikasi	63
Balet spektaklida obraz	64
Bal raqslarini sahnalashtirish	65
O'zbek milliy raqslaridan «Bayot» raqsini sahnalashtirish	66

QAYD UCHUN

Mimika (yuz ifodasi) haqida	60
Variatsiya – yakka raqs	60
Duet	60
Uchlik (trio)	61
Kvartet	61
Ommaviy raqs	61
Baletmeyster – jamoaning ijodiy tashkilotchisidir	61
Balet artisti	62
Raqs texnikasi	63
Balet spektaklida obraz	64
Bal raqslarini sahnalashtirish	65
O'zbek milliy raqslaridan «Bayot» raqsini sahnalashtirish	66

1. Qayd uchun qabul qilingan hujjatlar
2. Qayd uchun qabul qilingan hujjatlar
3. Qayd uchun qabul qilingan hujjatlar
4. Qayd uchun qabul qilingan hujjatlar
5. Qayd uchun qabul qilingan hujjatlar

6. Qayd uchun qabul qilingan hujjatlar

7. Qayd uchun qabul qilingan hujjatlar

8. Qayd uchun qabul qilingan hujjatlar

9. Qayd uchun qabul qilingan hujjatlar

10. Qayd uchun qabul qilingan hujjatlar

11. Qayd uchun qabul qilingan hujjatlar

12. Qayd uchun qabul qilingan hujjatlar

13. Qayd uchun qabul qilingan hujjatlar

14. Qayd uchun qabul qilingan hujjatlar

85.32(5Y)
K 16

Kazakbayeva Zuhra.

O'zbek raqs san'ati tarixi va raqs sahnalashtirish sirlari: Kasb-hunar kollejlari uchun o'quv qo'llanma/ Zuhra Kazakbayeva, Dilfuza Sayfullayeva; O'zR oily va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, O'rta maxsus kasb-hunar ta'lim markazi. – T.: "Voriz-Nashriyoti" MChJ, Toshkent – 2006 – 88 bet.

I. Sayfullayeva Dilfuza

BBK 85.32 (5Y)я722

DILFUZA SAYFULLAYEVA
ZUHRA KAZAKBAYEVA

O'ZBEK RAQS SAN'ATI TARIXI VA RAQS SAHNALASHTIRISH SIRLARI

Kasb-hunar kollejlari uchun o'quv-qo'llanma

*"Voriz-Nashriyoti" MChJ
Toshkent – 2006*

Muharrir
Musahhih
Kompyuterda
sahifalovchi

H.Yusupova
O.Rahimov
I.Zohidova

Original-maketdan bosishga ruxsat etildi 26.10.2006. Bichimi 60x84 1/16.
Kegli 11 shponli, Tayms garn, Ofset bosma usulida bosildi. Hajmi 5,5 b.t.
1000 nusxada bosildi, Buyurtma № 163

"Voriz-Nashriyoti" MChJ, Toshkent – 2006

"Sano-Standart" MCHJ bosmaxonasida chop etildi.
Toshkent. Shiroq ko'chasi, 100.

h
a
a
n
.

85.32(5Y)

K 16

Kazakbayeva Zuhra.

O'zbek raqs san'ati tarixi va raqs sahnalashtirish sirlari: Kasb-hunar kollejlari uchun o'quv qo'llanma/ Zuhra Kazakbayeva, Difuza Sayfullayeva; O'zR oily va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, O'rta maxsus kasb-hunar ta'lim markazi. – T.: "Voriz-Nashriyoti" MChJ, Toshkent – 2006. – 88 bet.

I. Sayfullayeva Difuza

BBK 85.32 (5Y)я722

**DILFUZA SAYFULLAYEVA
ZUHRA KAZAKBAYEVA**

O'ZBEK RAQS SAN'ATI TARIXI VA RAQS SAHNALASHTIRISH SIRLARI

Kasb-hunar kollejlari uchun o'quv-qo'llanma

*"Voriz-Nashriyoti" MChJ
Toshkent – 2006*

Muharrir
Musahhih
Kompyuterda
sahifalovchi

**H.Yusupova
O.Rahimov
I.Zohidova**

Original-maketdan bosishga ruxsat etildi 26.10.2006. Bichimi 60x84 ¹/₁₆.
Kegli 11 shponli. Tayms garn. Ofset bosma usulida bosildi. Hajmi 5,5 b.t.
1000 nusxada bosildi. Buyurtma № 163

"Voriz-Nashriyoti" MChJ, Toshkent – 2006

"Sano-Standart" MCHJ bosmaxonasida chop etildi.
Toshkent. Shiroq ko'chasi, 100.

